

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DOĞAN KARDEŞ ■ SEÇME DENEMELER

Francis Bacon

Sevgi Üstüne

YAPI KREDİ YAYINLARI

SEVGİ ÜSTÜNE
Seçme Denemeler

•

Francis Bacon

FRANCIS BACON

Sevgi Üstüne

Seçme Denemeler

Çeviren
Akşit Göktürk

Hazırlayan
Güven Turan

Ücretsiz PDF Kitap Arama - <https://rantey.org>

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5253
Doğan Kardeş - 913
—İlkgenceçlik—

Sevgi Üstüne / Francis Bacon
Çeviren: Akşit Gökürk
Hazırlayan: Güven Turan

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Dudullu Organize San. Bölgesi 1. Cad. No: 16 Ümraniye-İstanbul
Tel: 444 44 03 • Fax: (0216) 365 99 07-08 • www.bilnet.net.tr
Sertifika No: 31345

1. baskı: İstanbul, Kasım 2018
ISBN 978-975-08-4374-7

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2018
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

Kısa, Özlü ve Çok Ciddi: Francis Bacon'ın Denemeleri • 7

Gerçek Üstüne • 11

Ölüm Üstüne • 14

Mutsuzluk Üstüne • 17

Yapmacık ile İkiyüzlülük Üstüne • 19

Ana Babalarla Çocuklar Üstüne • 23

Çekememezlik Üstüne • 25

Sevgi Üstüne • 31

Yüksek Görevler Üstüne • 34

İyilikle Huy Güzelliği Üstüne • 39

Boş İnanç Üstüne • 43

Gezi Üstüne • 45

Kurnazlık Üstüne • 48

Yenilikler Üstüne • 53

Dostluk Üstüne • 55

Söyleşi Üstüne • 64

Zenginlik Üstüne • 67

Yükselme Tutkusu Üstüne •	71
Gençlik Yaşlılık Üstüne •	74
Güzellik Üstüne •	77
Çirkinlik Üstüne •	79
Bahçeler Üstüne •	81
İş Görüşmeleri Üstüne •	88
Öğrenim Üstüne •	90
Görgü Kurallarıyla İncelik Üstüne •	92
Övgü Üstüne •	94
Böbürlenmek Üstüne •	97
Ün San Üstüne •	100
Öfke Üstüne •	103
Francis Bacon Biyografisi •	106

Kısa, Özlü ve Çok Ciddi: Francis Bacon'ın Denemeleri

Rönesans'ın Barok'a geçiş yaptığı dönemde, iki edebiyat türü ortaya çıkmış ve bugünü de esir almıştır: Roman ve deneme. Elbette Cervantes'ten önce de anlatı vardı ama bugün roman dediğimizde çıkış noktamız her zaman *Don Quixote de la Mancha* (1605, 1615) olmaktadır. Deneme için başlangıç noktamızsa, "essai" kelimesini kitabının başlığında yazdıklarını tanımlamak için kullanan Fransız Michel de Montaigne'dir (1533-1592). Fransızcada "essai" kelimesi "bir işe kalkışmak, teşebbüs etmek" anlamlarını taşır. Bu kavramı ve bundan yola çıkarak bu türü Türkçede ilk kez "deneme" diye adlandıran kimdi, ne yazık ki bu konu tartışmalıdır ama bu adlandırış tam yerine oturmuştur.

Türün hem ustası hem adının koyucusu Montaigne'e dönecek olursak *Les Essais*'nin ilk kitabını, parasını kendisi vererek 1580'de bastırmıştır. Aynı yıl, yeni denemeler ekleyerek ikinci baskıyı yaptırmış ve ölümüne dek, yeni eklemelerle kitabı genişletmiştir. Bugün elimizde olan kitap, ölümünden sonra basılmış olan kitaptır. Her ne kadar eski ve çağdaşı yazarların yapıtlarından alıntılarla denemelerini zenginleştirse de, (araştırmacılar tam 1264 alıntı saptamıştır) denemeleri bugün de çekici kılan, onları anekdotlarla, kendi yaşamından örneklerle süslemesidir. Montaigne kişisel denemenin temel taşıdır.

Buna karşılık, Francis Bacon (1561-1626), bugün de sürmekte olan “kalıplı” diyeceğimiz denemenin öncüsüdür. Bacon da kitabına *The Essays* adını vermiştir ama bir alt başlığı daha vardır bu denemelerin: *Counsels, Civill and Morall*, “ahlaki ve insani öğütler” diye çevirebiliriz bu alt başlığı, zamanının anlamlarına bağlı kalarak. İlk on denemeden oluşan birinci baskısı 1597’de yayımlanır. İkinci baskısı 1612’de yayımlanır; denemelerin sayısı otuz sekiz olmuştur ve nihayet bugün elimizde olan üçüncü baskı 1625’te çıkar. Denemelerin sayısı elli sekiz olmuştur...

Bu iki kitap “essai/essay” kelimesini öyle popüler yapar ki, bu kelimenin geçtiği kitaplar birbiri ardınca yayımlanır hatta İngiliz şairi Alexander Pope (1688-1744) *Essay on Man* adıyla (İnsan Üstüne Deneme) uzun bir felsefi şiir bile yayımlar.

Bacon’ın denemelerine dönecek olursak, çalışma odasının kış soğuşundan, böbrek ağrılarından dem vuran Montaigne’nin aksine, kendi özel hayatıyla ilgili en ufak bir söz geçmez. Dahası, “bence/bana göre” bile demez. İşlediği konularda, örneklerini hep antik Yunan ya da Romalı yazarlardan, daha çok da Kutsal Kitap’tan alır. Çağdaşlarından, güncel olaylardan örnekler vermez. Montaigne’den sadece bir kez, kitabın ilk denemesinde söz eder, o kadar.

Çok da fazla zorlamayalım Bacon’ı, o aşırı ciddi, aşırı didaktik çerçevesinden çıktığı bir denemesi de var: “Bahçeler Üstüne”. Bu denemesinde Bacon, “bence” demeye başlar, coşar, eskilerden sadece Vergilius’a kısa bir göndermede bulunur. Tamamen kendi duygularıyla, kendi düşünceleriyle kurar denemesini. Çok bilmiş öğretmenin yerini heyecanlı bir bahçe sever almıştır.

Bu kitapta, küçük bir seçki sunuyorum Bacon’ın denemelerinden. Severseniz, Akşit Göktürk’ün* o güzel Türkçesinden, geri kalan denemeleri de okuyun derim. Sadece bilgilenmek için değildir deneme, güzel yazının tadına varmak içindir aynı zamanda.

Güven Turan, Kasım 2018

* *Denemeler*, Francis Bacon, YKY.

Denemeler

I

Gerçek Üstüne

“Gerçek nedir?” diye sormuş Pilatus¹ alay ederek, sorusuna bir yanıt da beklememiş. Kuşkusuz, uçarılıktan hoşlanarak kesin bir inancı benimsemeyi boyunduruk altına girmek sayan, gerek düşüncelerinde gerekse davranışlarında özgür kalmak isteyen kişiler vardır. Gerçi böyle kişilerden kurulu felsefe okulları² artık ortadan kalkmıştır, ama aynı soydan gelme birtakım söz ebeleri, eskilerin gücünden yoksun olmakla birlikte, gene görünürlerdedir. Ancak, yalanın tutunmasına yol açan şey, insanların gerçeği bulmak için göze almaları gereken güçlükler ile emek, ya da bir kez bulunduktan sonra gerçeğin insan kafasına yükleyeceği zorunluluklar değil, yalanın kendisine duyulan doğal ama cılk bir sevgidir. Daha sonraki Yunan felsefe okullarından biri³ konuyu incelemiş, insanın, ozanlar gibi başkalarına haz vermek ya da tüccarlar gibi kazanç sağlamak gibi bir amaç ortada yokken salt yalan uğruna yalan söylemesinin nedenlerini aramış, çıkamamış işin içinden. Ben bunu, gerçek

1 İsa'nın çarmıha gerilmesinden önce onu yargılayan Roma valisi. Bu soruyu ona yargılama sırasında sormuştu. *Kutsal Kitap*, Yuhanna XVIII, 38.

2 Bu sözü Elis'li Pyrrhon'un (İÖ 350-300) “Septik” okuluna dokunduruyor Bacon.

3 Samsatlı Lukianos (İS 115-200) Philopseudes (Yalanseven) adlı yazısında bu sorunu tartışır.

dediğimiz şeyin, dünyadaki soytarılıkların, dilsiz oyunlarının, tören alaylarının göz kamaştırıcılığı ile görkemini bize bir mum ışığının ancak yarısı kadar gösterebilen parlak çırılçıplak bir günüşiği olmasından başka bir şeyle açıklayamıyorum. Gerçek, göze en güzel gündüzleyin görünen bir inciye benzetilebilir belki, ama bu inci, alacalı ışıklarda en güzel görünüşünü kazanan pırlanta ile yakutun çok gerisinde kalır. İşe biraz yalanın karışması her zaman daha büyük bir haz verir. İnsanın kafasından boş düşünceler, böbürlenmeler, yanlış değerlendirmeler, tatlı kuruntular, bütün bu gibi şeyler çıkarılacak olursa, çoğu kimsenin kafasında geriye, kendilerinin bile hoşlanmayacağı, üzüntü, tedirginlik dolu zavallı cılız şeylerin kalacağını bilmeyen var mıdır? Kilise babalarından biri, oldukça sert bir yargıyla şiiri “vinum daemonum” (kötü ruhların şarabı) diye adlandırır, insanın düşgücünü çok çok bir yalanın gölgesiyle doldurduğunu ileri sürer. Ama zararlı olan, (bir kulaktan girip ötekenden çıkan yalan değil), kafaya çöken, yerleşen, yukarda sözünü ettiğimiz türden yalanlandır. İnsanın aşağılık düşünceleri ile duygularında görülen bu durumla birlikte, kendi kendini yargılayan gerçek gene de bize, kendisinin sevişmeyi, gönül çekmeyi andıran araştırılmasının, kendisiyle göz göze gelmek demek olan inanılmasının, insan yaradılışındaki en yüce erdemler olduğunu öğretir. Tanrı yedi günlük çalışmasında, her şeyden önce göz ışığını, son olarak da aklın ışığını yaratmış, dinlenme gününden bu yana da başlıca işi, insan ruhunun aydınlatılması olmuştur. Tanrı ilkin maddenin ya da karanlık boşluğun yüzüne ışık üfledi, sonra insanın yüzüne ışık üfledi, bugün bile seçkin kullarının yüzünü üflediği ışıkla aydınlatıyor. Benzerlerinden aşağı sayılabilecek bir felsefe okuluna yücelik kazandıran ozan⁴ ne de güzel söylemiş: “Kıyıda durup, denizde yalpalayan gemilere bakmak hoş bir şeydir; bir

4 Lucretius (İÖ 95-55), Epikuros okulunun öğretisini ünlü şiiri *De Rerum Natura*'da ölümsüzleştirir. Bacon'ın özetleyerek aktardığı bu parça için bkz. *De Rerum Natura*, II. 1-10.

şatonun penceresinden, aşağıdaki bir savaşı, savaşanların serüvenini gözlemek hoş bir şeydir; ama hiçbir şey, gerçeğin durduğu yerde (bütün tepelerden daha yüksek, havası her zaman temiz, dupduru olan o tepede) durup, aşağı vadideki yanılmaları, konuşmaları, sisleri, fırtınaları gözlemekten daha hoş olamaz,” yeter ki bu gözleyiş sırasında insan bir böbürlenme, bir gurur değil de acıma duysun. İnsan ruhunun acımayı bilmesi, Tanrının istemine sığınması, gerçeğin eksenini çevresinde dönmesi, hiç kuşkusuz yeryüzünde erişilmiş bir cennettir.

Tanrıbilim ile felsefenin gerçeğinden toplum ilişkilerindeki günlük gerçeğe geçecek olursak, açık dürüst davranışın, böyle davranmayan kimselerce bile, insan yaradılışına onur kazandıran bir şey sayıldığını, bir işe yalan karıştırmanın altın ya da gümüş paraların yapımında kullanılan, madenin dayanıklılığını arttırmakla birlikte değerini de düşüren alaşımlara benzetildiğini görürüz. Eğri yolu tutmuş dolambaçlı davranışlar, ayağı üstünde değil de karınüstü yerlerde sürünerek ilerleyen yılanın davranışını andırır. İnsan için yalancılıktan, kaypaklıktan daha utandırıcı bir leke yoktur, dolayısıyla Montaigne⁵ yalan sözcüğünün neden böyle bir yüz karası, böyle iğrenç bir ayıp anlamına geldiğini araştırırken, pek yerinde olarak: “İyice ölçüp biçtikten sonra bir kimsenin yalan söylediğini ileri sürmek, onun Tanrıya karşı gözüpek, insanlara karşı ise ödlelik bir kişi olduğunu söylemektir, çünkü yalan Tanrı ile yüz yüzedir, ama insanla yüz yüze gelmekten ürker,” diyor. Yalancılık ile kaypaklığın kötülüğünü hiçbir şey, bunların insan soyu üzerine Tanrının yargısını çağırarak çanların en sonuncusu olacağı yolundaki söz gibi kesinlikle dile getiremez: çünkü önceden de bildirildiği üzere, İsa geldiği zaman, “yeryüzünde doğruluk bulmayacaktır.”⁶

5 Bacon *Denemeler*’inde Montaigne’i yalnız burda anıyor. Aktardığı sözler de Montaigne’in kendi sözleri değil, Plutarkhos’tan bir alıntıdır. *Essais* II, 18.

6 *Kutsal Kitap*, Luka XVIII, 8. “Bununla birlikte insanoğlu geldiği vakit yeryüzünde iman bulacak mı?” Luka’daki bu sözleri biraz değiştirerek aktarıyor Bacon.

II

Ölüm Üstüne

İnsanların ölümden korkması, çocukların karanlık bir yere girmekten korkmalarına benzer, çocukların doğal korkusunu masallar nasıl arttırırsa, insanın ölüm korkusu da öyle artar. Ölümün, günahların bir karşılığı, başka bir dünyaya geçiş olarak görülmesi, hiç kuşkusuz kutsal, tanrısal bir düşüncedir, ama nasıl olsa ödenmesi gereken doğal bir borç olduğundan, ondan korku duymak budalalıktır. Bununla birlikte, dinsel düşüncelere ara sıra gurur ile kör inancın karıştığı da olur. Kimi keşişlerin yazdığı çile kitaplarında, insanın, bir tek parmağının ucu sıkıştırıldığında ya da işkence gördüğünde nasıl canının yandığını düşünerek, bundan bütün gövdenin çözülüp dağılması demek olan ölümün acısına pay biçmesi gerektiği söylenir; oysa ölüm çoğu zaman üyelerimizden birinin acımasından daha az acı verir, çünkü gövdemizin en önemli üyeleri, acıyı en çok duyan yerlerimiz değildir. Yapmacıksız bir filozof, doğal bir insan olarak konuşan bilge kişi, ne güzel söylemiş: “Pompa mortis magis terret, quam mors ipsa.”¹ İnemeler, dövünmeler, soluk bir yüz, ağlayan yakınlar,

1 “Ölümün çevresinde koparılan yaygara, ölümün kendisinden daha çok korkutur.” Seneca’nın Lucillius’a mektubundan. Bu denemede Seneca’nın mektuplarından alınma başka düşünceler de vardır. Bkz. Mektup 24. 82.

kara yas giysileri, gömme törenleri gibi şeyler ölümü korkunç gösterir. Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, insan yüreğinde bir tek duygunun bile ölümü alt edecek güçten yoksun olmadığıdır; dolayısıyla ardında savaşı kazanabilmesine yardımcı olacak bunca dayanağı bulunan insan için ölüm hiç de korkulacak bir düşman değildir. Öç, ölümü yener; sevgi küçümser; onur özler; üzüntü koşa koşa gider ona; korku ise onu önceden benimser; üstelik tarihte okuduğumuza göre, İmparator Ottho'nun kendi canına kıymasından sonra, duyguların en incesi olan acıma duygusu, birçok kişiyi efendilerine bağlılıklarından dolayı ölüme yöneltmiş. Evet, Seneca ölümün bir alınganlık ya da bıkkınlık yüzünden de özlenebileceğini söyler: "Cogita quamdiu eadem feceris; mori velle, non tantum fortis, aut miser sed etiam fastidiosus potest."² Bir insan yiğit ya da mutsuz olmasa bile, hep aynı şeyleri sürekli yapmaktan bıktığı için de ölmek isteyebilir. Ölümün yaklaşmasının olgun ruhlarda pek az bir değişiklik yarattığı da, önemsenmeyecek bir şey değildir, çünkü böyle ruhlar son anlarına dek aynı kalırlar. Augustus Caesar bir selamla ölür: "Livia conjugum nostri memor, vive et vale."³ Tiberius, ikiyüzlülüğü içinde ölür, Tacitus'un da dediği gibi: "Lam Tiberium vires et corpus, non disimulatio deserebant."⁴ Vespasianus, oturaklı iskemlesi üzerinde, bir şaka yaparak ölür: "Ut puto deus fio"⁵ Galba ise "Feri, si ex re sit populi Romani,"⁶ diyerek uzatır boynunu ölüme. Septimus Severus, var gücüyle çalıştığı sırada, iş başın-

2 "Ne zamandan beri hep aynı şeyleri yapıp durduğunu düşün bir kez; ölmeyi yalnız yiğit ya da mutsuz kişi değil, bıkkın kişi de ister." Seneca, Mektup 77.

3 "Livia, birlikte yaşamımızı ömrünce unutma, hoşça kal." Suetonius, *Augustus*, 99.

4 "Tiberius'un canı gövdesinden çıkmıştı, ama ikiyüzlülüğü çıkmamıştı." Tacitus, *Annales*, VI, 50. Tiberius, Augustus Caesar'dan sonra İS 14-37 yılları arasında Roma imparatorluğu yapmıştı.

5 "Tanrılaşıyorum galiba." Suetonius, *Vespasianus*, 23. Vespasianus, İS 70-79 yıllarında Roma imparatorluğu yapmıştı.

6 "Roma halkı için hayırlı olacaksa, vur." Suetonius, *Galba*, 20. Galba, Neron'dan sonra zenginliği yardımıyla imparator olmuştu. İS 68'de sokakta öldürüldü.

da ölür: “Adeste, si quid mihi restat agendum.”⁷ Çoktur buna benzer örnekler. Kuşkusuz, Stoacılar da ölüme çok fazla önem veriyor, büyük hazırlıklarıyla onu olduğundan daha korkunç bir şey gibi gösteriyorlardı. “Oui finem vitae extremum inter munera ponat naturae”⁸ diyen kişi, daha güzel söyler. Ölmek de doğmak gibi doğal bir şeydir; yeni olan bir bebek için, doğmak da ölmek kadar acı verir. Bir yararlılık göstermeye çalışırken ölen kimse, kızgın bir kavgada yaralanıp da yarası sıcakken acı duymayan kişiye benzer; dolayısıyla kendini iyi bir iş görmeye adanmış kararlı insan, ölüm korkusundan uzak olur. İnanın bana, şarkıların en tatlısı, bir insanın gönlündeki yüce amaçlarıyla umutlarına eriştiği an, “Nunc dimittis”⁹tir. Ayrıca, yüce bir ünün kapılarını açmak, çekememezliğin kökünü kurutmak da ölüme özgü şeylerdir: “Extinctus amabitur idem.”¹⁰

7 “Görülecek başka işim kaldıysa, çabuk olun.” Dio Cassius, LXXVI, 17. Septimus Severus, İS 193-211 yıllarında Roma imparatoru. Büyük Britanya’ya bir ayaklanmayı bastırmaya geldiğinde, York’ta ölmüştü.

8 “Yaşam sonu doğanın armağanlarından biridir.” Juvenalis, *Satires*, X 357.

9 “Şimdi artık salıver beni Tanrım...” Bkz. *Kutsal Kitap*, Luka II, 29.

10 “Ölümünden sonra kişi sevgiyle anılacaktır.” Horatius, Mektup II, 1, 14.

III

Mutsuzluk Üstüne

Seneca'nın, Stoacıları andırarak söylediği, "mutluluğun sağladığı iyi şeyler özlenmeye değer, mutsuzluğunkiler ise övülmeye değer" (bona rerum secundarum optabilia, adversarum mirabilia)¹ sözleri pek yüksek bir anlam taşır. Gerçekten de, mucize denilen şey, doğal güçleri alt edebilmek anlamına geliyorsa, bu en çok mutsuzlukta görülür. Seneca'nın bir pagandan beklenemeyecek ölçüde derin anlamlı, daha önemli bir sözü de: "Gerçek büyüklük, insan gibi cılız Tanrı gibi de sağlam olmaktır," (vere magnum habere fragilitatem hominis, securitatem Dei.)² Abartmalara daha elverişli olan şiir türünde bu daha da güzel dile getirilebilirdi; nitekim ozanlar bu konuyu işlemişlerdir; gerçekte ozanların, "Herakles, Prometheus'un (insan yaratılışını yansıtır) zincirlerini çözmeye giderek koca okyanusu bir uçtan bir uca toprak bir çömlek içinde yüzerek geçti",³ diye anlattıkları, gizli anlamlar taşıyan, bir Hıristiyanın davranışını düşündüren garip öykü, bedenın çelimsiz tek-

1 Seneca, Mektup 66.

2 Seneca, Mektup 53.

3 Gerçekte bu öykü ilkçağın birçok yazarınca anlatılmıştır, ama onların anlatımında, buradaki çömlek topraktan değil, altındandır. Prometheus, mitolojyada göklü tanrılar katından ateşi çalıp yeryüzüne indirdiği için ceza olarak Kaf Dağı'nda bir kayaya zincirlenmişti.

nesi içinde dünyanın dalgalarını aşan Hristiyan kararlılığını etkiyle gösterir. Daha yalın sözlerle konuşursak, mutluluğun yaratacağı erdem ölçülülük, mutsuzluğunki ise töre açısından en kahramanca erdem sayılan yürekliliktir. Mutluluk *Tevrat*'ın bağıışı, mutsuzluk ise Tanrının kutsamasını daha iyi anlatan, iyiliğini daha seçikçe açıklayan *İncil*'in bağıışdır. Ama gene de *Tevrat*'ta Davud'un harpını dinleyecek olursanız şen havalar yanı sıra acıklı havalar da işitirsiniz; Kutsal Ruh'un kalemi de, Eyüp'ün çektiğı acıların anlatımına, Süleyman'ın sürdüğü mutluluktan daha çok yer ayırmıştır. Mutluluk kaygıdan, sıkıntıdan, mutsuzluk da dirlikten umuttan uzak değildir. İğne işlerine, nakışlara bakacak olursak, gösterişsiz karamsı bir zemin üstüne parlak renkler koymanın, parlak açık bir zemine iç karartıcı koyu renkler koymaktan daha hoş bir şey olduğunu görüyoruz; onun için, gözün beğenisi ile gönlün beğenisini karşılaştırınız. Erdem de hiç kuşkusuz, en güzel kokuyu yakıldığı ya da ezildiğı zaman veren değerli tütsülere benzer; gerçekte mutluluk çok çok kötülüğü, mutsuzluk da erdemi doğurur.

IV

Yapmacık ile İkiyüzlülük Üstüne

İkiyüzlülük tabansızlara yaraşan bir davranış yolundan başka bir şey değildir; çünkü gerçeğin ne zaman söylenmesi gerektiğini bilmek, yeri gelince de söylemek, güçlü kafa isteyen bir iştir; dolayısıyla, küçük politikacılar büyük ikiyüzlülerdir. Tacitus, "Livia'nın yaradılışı kocasının devlet işlerindeki ustalığı ile oğlunun ikiyüzlülüğüne uyar," derken devlet adamlığını Augustus'a, ikiyüzlülüğü de Tiberius'a yaraştırır;¹ öte yandan gene Tacitus'ta, Vespasianus'u Vitellius'a karşı silahlı başkaldırmaya kışkırtan Mucianus²: "Biz ne Augustus'un keskin kafa yeteneğine, ne de Tiberius'un aşırı sakıngan sinsiliğine başkaldıracağız," der. Devlet adamlığı, ikiyüzlülük, sinsilik gibi nitelikler gerçekte birbirinden ayırt edilmesi gereken, başka başka yetenekler, alışkanlıklardır. Keskin bir görüş yeteneğiyle, neyin uluorta söylenebileceğini, neyin gizli tutulacağını, neyin yarı açıklanacağını, neyin nerde kime söyleneceğini bilen bir kimse için (bunlar Tacitus'un çok yerinde olarak belirttiği gibi hem devlet yönetiminde hem de gündelik yaşamışta geçerli yeteneklerdir) ikiyüzlülük bir ayakbağı, bir beceriksiz-

1 Tacitus, *Annales*, V,1.

2 Mucianus Roma'nın Suriye'deki ordularının komutanıydı. Vespasianus'un İmparator Vitellius'a İS 69'da başkaldırması sırasında, ordularıyla Vespasianus'un başlıca desteği olmuştu.

lik belirtisidir. Ama böyle bir görüş yeteneğinden yoksun kişi için çoğunlukla ikiyüzlülükten, sinsilikten başka çıkar yol kalmaz. Tek tek ayrıntıları görüp seçebilmekten yoksun kişinin genellikle en sağlam, en güvenilir yoldan gitmesi gerekir, tıpkı gözleri iyi görmeyen bir kimsenin ağır ağır yürümek zorunda olması gibi. Hiç kuşkusuz, gelmiş geçmiş en etkili insanlar, davranışlarındaki büyük içtenlikle, açıksözlülükle, uyandırdıkları güvenle, dürüstlükleriyle ün salmış kimselerdir; ama böyle insanlar iyi eğitilmiş atlara benzer, nerde durulacağını, nerde döneceğini iyice bilirler, durumun gerçekten kaçınılmaz kıldığı zamanlarda ikiyüzlülüğe başvursalar bile, işlerindeki dürüstlükleriyle, içtenlikleriyle daha önceden kazanmış oldukları ün, bu davranışlarını hemen hemen görünmez kılar.

Kendini gizleyip örtmenin üç derecesi vardır. Birincisi, kişinin hiçbir ilgiyi üzerine çekmediği, kim olduğunu belli edecek hiçbir ipucu vermediği durumlarda göze çarpan içine kapanıklık, çekingenlik, ağzı sıkılıktır. İkincisi, sözleriyle davranışlarıyla görüldüğünden başka olmaya çalışan kişideki olumsuz nitelik, ikiyüzlülüktür. Üçüncüsü ise olumlu anlamda, insanın bile bile, direterek, gerçekte olduğundan başka görünmeye çalıştığı durumlardaki yapmacıktır.

Birinci sırada, ağzı sıkılık yer alır: gerçekte bir günah dinleyicinin erdemidir bu. Ağzı sıkı insan birçok kimsenin saklısını gizlisini dinler, oysa çenesi düşük bir dedikoducuya kim içini döker? Ağzının sıkılığıyla tanınmış bir kimse, kapalı yerdeki hava açıktaki havayı nasıl çekerse, iç dökmek isteyenleri kendine öyle çeker; bu iç dökme, tıpkı günah çıkarmada olduğu gibi, bir çıkar gözetilerek değil, bir gönül rahatlığına ermek için yapılmış bir iştir; gelenlerin amacı içlerindeki paylaşımdan daha çok içlerini boşaltmak olduğundan, ağzı sıkı kişi böylece bir sürü gizli şey öğrenir. Ayrıca, (doğrusunu söylemek gerekirse) çıplaklık gövdeye yakışmadığı gibi düşünceye de yakışmaz; tutumunda, davranışlarında pek açılıp

saçılmayan bir kimsenin bundan kazanacağı saygınlık da az değildir. Boşboğaz, çalçene kişilere gelince, bunlar çoğunlukla kof, her şeye kolayca inanan kimselerdir: çünkü bildiği gizli bir şeyi söyleyen, bilmediğini de söyler. Onun için unutmayın, ağzı sıkılık hem akıllıca hem de töreli bir alışkanlıktır. Burada, insan yüzünün konuşmayı dile bırakması uygun düşer, yoksa benliğimizin yüzümüzdeki çizgilerle açığa çıkması bizi ele veren büyük bir güçsüzlüktür, çünkü insanın yüzüne çok daha fazla ilgi gösterilir, daha çok inanılır.

İkiyüzlülüğe gelince, bu davranış sık sık zorunlu olarak ağzı sıkılığı izler, böylece ağzı sıkı kişi bir bakıma ikiyüzlü olmak zorunda kalır; çünkü insanlar, bir kimsenin iki yandan hiçbirini tutmadan ortada kalışına, kefelere birine ağırlık yükleyip dengeyi çökertmeden bir giz saklayışına kanmayacak ölçüde kurnazdırlar. Ona öyle sorular sorar, öyle sıkıştırır, öyle ağzını ararlar ki, saçma bir suskunluğa düşmek istemiyorsa, bildiği şeyi açıklamak zorunda kalır; böyle yapmazsa, konuşmasından olduğu kadar susmasından da anlam çıkarırlar. Kaçamaklı, çift anlamlı sözler de pek işe yaramaz. Öyleyse, hiç kimse ağzı sıkılığın etekleri ya da uzantısı olan ikiyüzlülüğe birazcık yer ayırmadan giz saklayamaz.

Yapmacık ile sinsilik, çok seyrek önemli durumlar dışında daha ayıp, daha budalaca davranışlardır. Bu nedenle, yapmacık alışkanlığı (burda sözü edilen derecede), ya insan yaradılışındaki bir yalancılıktan ya korkaklıktan ya da huydaki birtakım temel özürlerden ileri gelen, insanın bütün bu eksiklerini gizlemek için başvurduğu bir düşüklüktür. İnsan bir kez alıştı mı, eli boş kalmasın diye bunlar dışındaki başka durumlarda da yapmacığa başvurur.

Yapmacıkla ikiyüzlülüğün sağlayacağı büyük yararlar üçtür: birincisi, insan bunlarla karşıtlarını uyutabilir, sonra da baskın yapabilir, çünkü bir insanın niyetlerini uluorta yayması bütün düşmanlarına tehlike işareti vermesi demektir. İkincisi, insana benliğini koruyabilmesi için bir çekilme payı

bırakmasıdır, çünkü niyetini uluorta söyleyen adam ya dediği işi başarmak ya da yenilmek zorundadır. Üçüncüsü, başka birinin içini daha iyi anlayabilmemizdir, çünkü açık yürekli bir kimseye hiç karşı koyan olmaz, tersine onu özgürce alabildiğine konuşturur, sözle eleştireceklerine kafaları içinde gizli gizli kıyasıya eleştirirler. Bu konuda İspanyolcada iğneli bir atasözü vardır: “Bir yalan söyle bir gerçek bul.” Sanki gerçeğin bulunmasında ikiyüzlülükten başka yol yokmuş gibi. Bu yararları dengeleyecek üç de zarar vardır: birincisi yapmacıkla ikiyüzlülüğün her zaman, atılan okların hedefi bulmasını engelleyecek bir korkuyu da birlikte getirmeleridir. İkincisi, işbirliği için yaklaşan birçok kimsenin kafası karışır, bocalar, ne yapacaklarını şaşırırlar, böylece ikiyüzlülüğü huy edinmiş kimse hemen hemen tek başına yol almak zorunda kalır. En büyük zarar olan üçüncüsü de, bu davranışların, insanı, eylemin en önemli araçları sayabileceğimiz güven ile inançtan yoksun bırakmasıdır . En iyi bileşim ile karışım, açıksözlülükle, doğru düşünceyle ün yapmak, sıkı ağızlı olmak, gerektiği yerde ikiyüzlü olmak, başka çıkar yolun kalmadığı durumda da yapmacığa başvurabilmektir.

V

Ana Babalarla Çocuklar Üstüne

Ana babaların sevinçleri de üzüntüleriyle korkuları da gizli kalır; sevinçlerinden söz edemezler, ötekilerden de söz etmek istemezler. Çocuklarla yaşamın güçlükleri tatlı, mutsuzlukları ise daha acı görünür; çocuklar yaşam kaygılarımızı artırır, ama ölüm tasamızı azaltırlar. Üreme yoluyla soyumuzu sürdürmek bütün canlılarla ortak özelliğimizdir; ama ünle anılmak, değerli bir kişilik göstermek, yüce işler başarmak yalnız insanlara özgüdür. Kuşkusuz en soylu işlerle kurumlar, bedenlerinin bir benzerini yaratamadıkları için yeryüzünde ruhlarıyla bir iz bırakmayı denemiş çocuksuz kimselerin yapıtıdır; öyleyse, çocuğu olmayanlar, bizden sonra gelecekleri daha çok düşünüyorlar. Bir hanedan kuran kimseler çocuklarına çok gevşek davranırlar, çünkü çocukların gelecekte yalnız soylarını değil görevlerini de sürdüreceğini düşünür, onları hem çocukları hem de yapıtları olarak görürler.

Ana babaların, özellikle anaların, çocuklarının her birine gösterdikleri ayrı düşkünlük çoğunlukla eşitlikten uzak, kimileyin de yersizdir. Bu konuda Süleyman'ın da dediği gibi: "Bilge oğul babasının yüz akı, hayırsız oğul da anasının yüz karasıdır."¹ Çok çocuklu evlerde görüldüğü üzere, en büyük

1 *Kutsal Kitap, Süleyman'ın Meselleri* X,1.

çocuklar her zaman ilgi görür, küçükler şımartılır, ama çoğunlukla en hayırlı çıkan ortancalar, arada unutulmuş gibidir. Çocukların para istekleri karşısında ana babaların eli sıkı davranmaları çok zararlı bir yanıdır; bu onların bayağılaşmasına, dalavereyi öğrenmelerine, aşağılık kimselerle düşüp kalkmalarına, bir gün bolluğa düştükleri zaman da savurganlık etmelerine yol açar. En iyisi, ana babaların çocuklarına kelseleriyle sıkı davranacaklarına, onlardan bekleyecekleri saygı konusunda sıkı davranmalarıdır. Ana babalar olsun, öğretmenlerle uşaklar olsun, kardeşler arasında daha çocukken bir gerginlik duygusu uyandırmak gibi budalaca bir davranışa düşerler, bu yüzden çocuklar büyüyünce çoğunlukla aralarında çatışmalar baş gösterir, ailenin dirliği düzeni bozulur. İtalyanlar kendi çocuklarıyla yeğenleri, yakın akrabaları arasında pek az ayırım gözetirler; aynı soydan olduktan sonra, bir çocuğun kendi bedenlerinden çıkıp çıkmadığı önemli değildir onlar için. Gerçeği söylemek gerekirse, doğada da durum böyledir; öyle ki, kalıtımın derecesine göre, zaman zaman bir yeğenin amcasına ya da başka bir akrabaya benzerliğinin, ana babasına benzerliğinden daha büyük olduğunu görürüz. Ana babalar çocuklarının girmesini istedikleri meslek dalını, buna göre ne öğrenip nasıl yetişeceğini zamanında kararlaştırmalıdırlar, çünkü bir çocuğa en iyi küçükken yön verilebilir. Çocuk neye eğilim duyarsa onu en çok başarır düşüncesiyle, onun sözüne pek uymamak gerekir. Evet, çocuğun belli bir mesleğe sevgisi ile yeteneği olağanüstü derecedeyse, bu durumun yabana atılmaması gerekir, ama genellikle "Optimum elige, suave et facile illud faciet consuetudo"² yararlı bir öğüttür. Küçük kardeşler çoğunlukla talihlidir, ama büyük kardeşler mirastan yoksun bırakılmışsa, pek seyrek mutlu oldukları, ya da mutsuzdurlar.

2 "En iyiyi seç, alışkanlıkla hem kolay hem de sevimli duruma gelecektir." Plutarkhos'un Pythagoras'tan aktardığı bir söz olduğu sanılıyor.

VI

Çekememezlik Üstüne

Bütün duygular arasında insanı sevgi ile çekememezlik kadar saran, büyüleyen bir duygu daha yoktur. Her ikisinde de ateşli istekler ağır basar; ikisi de düşlere, kuruntulara kapılmaya her an hazırdır; ikisi de, özellikle, yöneldikleri şey karşısında hemen göze batarlar; büyülenme diye bir şey varsa, bu yönelişten doğar. *Kutsal Kitap*'ta da çekememezliğin "kem göz"¹ diye anıldığını görürüz; yıldız falcıları, yıldızların kötü etkilerini uğursuz belirtiler diye adlandırırlar. Böylece, genellikle çekememezlikte, gözün yaydığı bir etkinin ya da saçtığı bir ışığın payı olduğuna öteden beri inanılagelmiştir; hele kimilerinin gözlemlerine göre, çekemeyen bir gözün kötü etkisi, çekilemeyi en büyük ün ile utkuya ulaştığı anda yaralar, üstelik, çekilemeyen kimsenin ruhu da en çok böyle anlarda iyice dışa vurur, kötülük oklarına açık olur.

Ama şimdilik, yeri gelince üzerinde durulmaya değer bu ince ayrıntıları bir yana bırakalım da, kimlerin başkalarını çekememeye yatkın olduğunu, en çok kimlerin çekememezliğe uğradığını, kişisel çekememezlik arasındaki ayrımı ele alalım.

Kendi değeri olmayan bir insan başkalarının değerini hiçbir zaman çekemez, çünkü insan gönlü, ya kendi üstün-

1 *Kutsal Kitap*, Markos VII, 22. "Çünkü içten, insanların yüreğinden, kötü düşünceler, fuhuşlar, hırsızlıklar, katller, zinalar, tamahlar, kötülükler, hile, şehvet, kem gözlük, küfür, gurur ve akılsızlık çıkar."

lügü ya da başkalarının kötülüğü ile beslenmek ister, bunların birinden yoksunsa ötekine dayanmak zorunda kalır, bir başkasının üstün değerine ulaşmak umudunu yitirince de, o kişiyi bulunduğu yüksek yerden aşağıya çekmekle bir eşitlik kazanmaya çalışır.

Her işe karışan, her şeyi soran kurcalayan bir adam, çoğunlukla başkalarını çekemeyen bir adamdır, çünkü başkalarının işlerini öğrenme çabası, öğreneceği her ayrıntının kendisini ilgilendirdiğinden dolayı değil, olsa olsa başkalarının yaşamını gözlemekten bir oyun tadı duymasındandır. Kendi işine gücüne dalmış bir kimse, çekememezlik duymaya pek fırsat bulamaz, çünkü çekememezlik aylak bir tutkudur, sokaklarda gezer durur, evde oturmaz: “Non est curiosos guin Idem sit malevolos.”²

Büyük bir soydan gelen kimseler, yeni yükselenleri çekemezler; böyle bir durumda kendileriyle yeni yükselen kişiler arasındaki uzaklık değiştiği için, sanki bir göz yanılmasına düşer, başkaları yükselirken kendileri alçalıyor sanırlar.

Çolaklar, hadımlar, yaşlı adamlar, piçler başkalarını çekemezler, çünkü kendi durumundaki bozukluğu düzeltemeyen kimse, başkalarını küçültmek için elinden geleni geri komaz; ama bu özürler kahraman yaradılışlı yiğit bir kimsede olursa, böyle bir adam, bir hadım ya da bir topal şu şu işleri başardı, mucizeler yaratarak ün kazandı desinler diye bu doğal eksikliğinden kendine bir onur payı çıkarır; tıpkı hadım Narses³ gibi, ikisi de aksak olan Agesilaos⁴ ile Timurlenk gibi.

Başlarına gelen mutsuzluklardan yıkımlardan sonra yükselmiş kişiler de böyledir. Çağlarına küsmüşlerdir artık,

2 “Her meraklı kişi aynı zamanda kötü niyetlidir.” Plautus.

3 Narses (İS 472-568) Bizans’ta İmparator Justinianus’un sarayında görevliyken göze girerek ülkenin ordularının başkomutanlığına kadar yükselmiş ünlü bir hadım. Gotları bozguna uğratmış, Roma’yı fethetmiş, İtalya’yı Ostrogotlardan kurtarmıştı.

4 Agesilaos İÖ 398-361 yıllarında Isparta kralıydı. Özellikle Pers savaşlarındaki başarısıyla, ilkçağın en ünlü komutanlarından biri olarak anılır.

başka insanların uğradığı zararları kendi çektikleri acıların karşılığı gibi görürler.

Kendini beğenmişlikten, uçarılıktan, fodulluktan dolayı her alanda yükselmek isteyen kimseler de başkalarını hiç çekemezler, çünkü bunlar yükselmek istedikleri kimi alanlarda kendilerinden üstün birçok kimse çıkacağından, çekememezlik için her an bir gerekçe bulabilirler. İmparator Hadrianus'un⁵ böyle bir kişiliği vardı; ozanların, ressamların, sanatçıların uğraşını ölesiye kısıncırdı, çünkü kendisinin de onların alanında yükselebilecek yetide olduğuna inanırdı.

Son olarak, yakın akrabalar, iş arkadaşları, birlikte yetiştirilmiş kimseler de, akranları yükselecek olursa büyük bir çekememezlik duyabilirler; çünkü bu durum kendi yetersizliklerini ortaya çıkarır, ne olduklarını ikide bir onlara anımsatır, başkalarının daha çok gözüne batarlar, çekememezlik de söylentilerle dedikodularla git gide büyür. Kabil'in, kardeşi Habil'i çekemeyişi, kardeşinin sunduğu kurbanın daha iyi karşılandığını hiç gören olmadığı için daha da çirkin, daha da alçakça bir nitelikteydi. Çekememezliğe yatkın kişiler konusunda söyleyeceklerimiz bu kadar.

Çekememezliğe az çok uğrayabilecek kimselere gelince: yüksek değerde kimseler, ilerledikleri zaman pek az çekememezlik uyandırırılar, çünkü hak ettikleri bir yere ulaşmış sayılırlar; bir hakkın ödenmesine kimse sesini çıkarmaz, çekilemeyen daha çok armağanlar, bağışlar, kayırmalardır. Sonra çekememezlik her zaman insanın kendini başkalarıyla karşılaştırmasına da bağlıdır, karşılaştırmanın olmadığı yerde çekememezlik olmaz, onun için kralları ancak krallar çekemez. Bununla birlikte, değersiz kimselerin en çok ilk yükselişlerinde çekememezlik uyandırdıklarını, sonradan daha kolay ilerlediklerini unutmamak gerekir. Değerli, yararlı kimseler ise tam tersine, yükseldikleri yerde uzun süre kalırlarsa çok çe-

5 Agesilaos İÖ 398-361 yıllarında Isparta kralıydı. Özellikle Pers savaşlarındaki başarısıyla, ilkağın en ünlü komutanlarından biri olarak anılır.

kememezliğe uğrarlar, değerleri bu süre içinde hep aynı kalsa da eski parıltısını git gide yitirmiş olur, o parıltıyı gölgeleyecek yeni adamlar yetişir çünkü.

Soylu bir kandan gelenlerin yükselmesi daha az çekememezlik uyandırır, çünkü doğuştan hak ettikleri bir şey gibi görülür bu. Ayrıca, yazgılarına da fazla bir şey eklenmiş sayılmaz, çünkü çekememezlik güneş ışınlarını andırır; sırtlara, dik yamaçlara, düzlüklerden daha kızgın vurur. Gene bu nedenle, ağır ağır yükselenler, ansızın “per saltum”⁶ yükselenlerden daha az çekememezlik uyandırır.

Büyük sıkıntılarla, tehlikelerden üzüntülerden geçerek onur kazanmış kimseler daha az çekememezlik uyandırır, çünkü herkes bu onura nice güçlüklerden sonra eriştiklerini düşünür, onlara acır bile; acımak ise çekememezliği bile ortadan siler. Bundan dolayı, biraz açığöz uyanık devlet adamlarının yükseldikleri zaman sürekli olarak yaşayışlarının güçlüğünden yakındıklarını, gerçekte güçlükten değil de, çekememezliği önlemek için bir “quanta patimur”⁷ havası tutturduklarını görürsünüz. Ama bu ancak, insanların üzerine yüklenmiş görevlerde anlayışla karşılanır, kendi istekleriyle el attıkları işlerde değil, çünkü hiç gereği yokken alabildiğine büyütülmüş bir iş kadar çekememezlik uyandıran hiçbir şey yoktur. Hiçbir şey de, yüksek görevdeki bir kimsenin, kendi yönetimindeki küçük görevlilere bulundukları yerin hakları ile sorumluluklarını tam vermesi kadar, çekememezliği azaltamaz, çünkü bunu yapmakla o yüksek görevli kendisi ile çekememezlik arasına birçok koruyucu perdeler koymuş olur.

Çekememezliğe en çok uğrayanlar, yükseldikleri için çalım satan, böbürlenen, büyüklüklerini gösterişle ya da bütün karşıtlarıyla yarışıp hepsini alt etmekle, her an başkalarının başına kakmadan edemeyen kimselerdir. Oysa bilge kişiler,

6 “Bir sıçrayışta”.

7 “Neler çekiyoruz neler”.

çekememezliği önlemek için ara sıra özveriye katlanır, pek önem vermedikleri birkaç işte karşıdakilere bile yenilir, alt olurlar. Yalın, açıksözlü bir davranışla dile gelen büyüklüğün, çalımdan böbürlenmeden uzak kalırsa, kurnazca sinsi düzenlerden daha az çekememezlik uyandıracığı su götürmez bir gerçektir. Böyle düzenlere başvuran kimse haksız yere yükselemiş gibi bir şeyler gizlemek ister sanki, kendi değersizliğini biliyormuş gibi görünür, böylece başkalarına çekememezliği öğretmiş olur.

Bu bölümü de bir sonuca bağlamak istersek, baştan söylediğimiz gibi çekememezliğin büyüyle ortak bir yanı vardır, dolayısıyla büyüden kurtulmanın yolu ne ise, çekememezlikten kurtulmanın yolu da odur; bu da alışılmış deyimiyse, yön değiştirmek, büyüü bir başkasının üstüne çevirmektir. Bu amaçla, büyük adamların akıllıları her zaman, kendilerine karşı duyulacak çekememezliği üzerinde toplayacak bir kimseyi ortaya çıkarırlar; kimileyin bir görevli ya da uşak, kimileyin de iş arkadaşları, yardımcıları ya da buna benzer bir başkasıdır ortaya sürülen. Bu iş için, bir göreve kapılanmak, bir yetki kazanmak uğruna her şeye katlanmaya hazır, ateşli, gözüpek kişiler hiçbir zaman eksik olmaz.

Gelelim kamu ölçüsünde çekememezliğe: kişisel çekememezliğin tutulacak yanı yoktur, ama kamu çekememezliğinin iyi bir yanı da vardır, çünkü kamu çekememezliği çok parlayanları söndürüveren bir kovma cezasıdır, dolayısıyla da büyükleri fazla ileri gitmeden alıkoyan bir dizgindir.

Çekememezliğin bu türlü Latincede "invidia", yeni dillerde ise hoşnutsuzluk diye adlandırılır, bu konuya ayaklanmalardan söz ederken bir daha değineceğiz. Bu, bir devlette bulaşıcı hastalık gibidir; bulaşıcı hastalık, girdiği sağlam gövdeyi nasıl zehirlerse, çekememezlik de devlete bir kez bulaştı mı en güzel işleri bile karalar, pis kokulara boğar. Bu nedenle, devlet işine çok alkışlanacak başarılar karıştırmakla da pek bir şey kazanılmaz, çünkü bu çekememezlikten duyulan bir

korkunun, bir güçsüzlüğün belirtisidir, zararı da o ölçüde büyük olur; bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi, hastalıktan korkarsanız, gelir sizi yakalar.

Kamu çekememezliğinin krallarla soylu çevrelerden daha çok yüksek devlet görevlileri ya da bakanlara yöneldiği görülür. Ama şu da hiç şaşmaz bir kuraldır: bir bakana karşı hiç yoktan bir hoşnutsuzluk belirmişse, ya da bir genel hoşnutsuzluk devletin bütün bakanlarına yöneliyorsa, buradaki hoşnutsuzluk gerçekte, gizli de olsa, devletin kendisine karşıdır. Kamu çekememezliği ya da genel hoşnutsuzluk, bu türün daha önce sözünü ettiğimiz kişisel çekememezlikten ayrılan yönleri konusunda söyleyeceklerimiz de bu kadar.

Genel anlamda çekememezlik duygusuyla ilgili sözlerimize, bunun bütün duyguların en tedirginini, en sürekli olanı ekleyeceğiz, çünkü öbür duygular ancak ara sıra fırsat bulurlar, bu nedenle “Invidia festos dies non agit,”⁸ sözü çok doğru bir sözdür, çekememezlik öteki ya da berikiyle boyuna uğraşır durur. Sevgi ile çekememezliğin bir insanı çökerttiğini, öbür duyguların ise öyle sürekli olmadıklarından zarar vermediklerini söylerler. Çekememezlik aynı zamanda en bayağı, en aşağılık duygudur, geceleyin buğday tarlasına ayrık otu saçan Şeytan kişiye en çok yaraşan niteliktir.⁹ Çekememezlik her zaman, buğday benzeri bütün iyi şeylerin zararına, karanlıkta sinsi işler çevirir.

8 “Çekememezlik durmak eğlenmek bilmez.” Roma atasözü.

9 *Kutsal Kitap*, Matta XIII, 25. “Fakat adamlar uyurken onun düşmanı gelerek buğdayların arasına delice ekip gitti.”

VII

Sevgi Üstüne

Sahnenin sevgiye borçluluğu yaşamınkinden daha büyüktür; çünkü sahnede sevgi her zaman güldürülerin, ara sıra da ağlatıların konusu olabilirken, gerçek yaşamda ancak, kimileyin bir Siren, kimileyin de bir öç-perisi kılığında bir sürü uğursuzluğa yol açar. Eski ya da yeni çağlarda, adı bugünlere kalmış büyük, değerli insanlar arasında hiç kimsenin öyle çılgınca bir sevgiye düşmemiş olduğu görülür; bundan da anlaşılacağı gibi, yüksek bir amaç taşıyan soylu ruhlar bu cılız tutkudan uzak dururlar. Bununla birlikte Roma İmparatorluğu'nun yarısına ortak olan Marcus Antonius¹ ile Onlar Kurulu Üyesi yasa koyucu Claudius'u² bu kuralın dışında saymalıyız. Antonius şehvetli, ölçsüz bir adamdı, Claudius ise ağırbaşlı, bilge bir kişiydi. Bundan, sevginin yalnız açık gönüllere değil, iyi gözetilmezse, pek seyrek de olsa, kale gibi sağlam bir gönüle de sızabileceği ortaya çıkar. Epikuros'un şu sözleri ne zavallicadır: "Satis magnum alter alteri theatrum sumus."³

1 Marcus Antonius (İÖ 143-87) Julius Caesar'ın öldürülmesinden sonra Octavius, Lepidus ile birlikte üçlü yönetim, (Triumvieratus) kurar. Octavius'un kız kardeşi Octavia ile evlenir. Sonra Kleopatra'ya tutulur.

2 Appius Cladius, Onlar Kurulu (Decemviratus) üyesi, ünlü devlet adamı, Virginia adlı bir kıza tutkunluğuyla dile düşer, görevinden olur.

3 "Birbirimize yetecek büyüklükte tiyatrolarız." Seneca, Mektup 1.

Sanki gökleri, bütün yüce şeyleri düşünsün diye yaratılmış olan insanoğlu, kendi benzeri bir küçük putun önünde diz çökmekten, hayvanlar gibi boğazıyla olmasa bile, kendisine daha büyük amaçlarla verilmiş olan gözlerle o puta kul olmaktan başka bir şey yapmamış gibi. Bu tutkunun taşkınlığı, sevginin başka hiçbir yerde görülme- yen sürekli abartmalarla her şeyin değerini hiçe sayması, garip gelir insana. Bu yalnız sözde kalsa gene iyi, ama pek yerinde olarak “bütün küçük yaltakçıların işbirlikçisi baş yaltakçı insanın kendisidir,”⁴ denmişse de, seven insan yaltakçılıkta daha da ileri gider. Hiçbir gururlu adam kendini, bir sevenin sevgilisini beğenmesi gibi budalaca beğenmez, onun için “sevmekle bilgelik bir arada olamaz”⁵ sözü pek güzel söylenmiştir. Bu yalnız başkalarının görülüp de sevilenin gözünden kaçan bir güçsüzlük değildir, en çok sevilen görür bunu, ama karşılıklı sevgide durum başkadır, çünkü sevginin çoğunlukla ya gene sevgiyle ya da için için gizli bir öfkeyle karşılık gördüğü, şaşmaz bir kuraldır. Bu yüzden insanın, böyle yalnız başka şeyleri değil kendi kendini de yok eden bu tutkudan daha da çok sakınması gerekir. Başka zararlarına gelince, ozan bunu güzel anlatır bize: Helena’yı seçen delikanlı Juno ile Pallas’ın armağanlarını tepti,⁶ çünkü sevgi duygusuna öncelik tanıyan kimse zenginlikten de bilgelikten de vazgeçer. Bu tutku, insanın güçsüz zamanlarında, daha doğrusu ya büyük esenlik ya da, çoğunlukla gözden kaçmışsa da, büyük sıkıntı günlerinde sel gibi taşır, çünkü bu iki durum da sevgiyi daha ateşlendirir; böylece sevginin çılgınlığının bir ürünü olduğu da ortaya çıkar. Sevgiyi alt edemeyenlerin yapabileceği en iyi şey bu duyguyu dizginlemek, yaşamın ağırbaşlı konularıyla işlerinden güçle-

4 Plutarkhos, *Moralia*.

5 Plutarkhos, *Agesilaos*.

6 Ovidius, *Heroides*, XVI: Paris Helenae, 163-166. Altın elmayı en güzele verecek olan Paris’e adaylardan Pallas bilgi, Juno güç, Venus ise sevgi sunmuş, Paris sevgiyi seçmişti.

rinden kesinlikle uzak tutmaktır. Yoksa insanın işine gücüne bir karıştı mı, her şeyi altüst eder, insanı amaçlarına hiçbir zaman bağlı kalamayacak bir duruma sokar. Nedenini bilmem ama, askerler sevgiye pek düşkündür, belki de şaraba düşkünlüklerine benzer bu onların, çünkü yaşanan tehlikelerin acısını birtakım eğlencelerle çıkarmak gerekir. İnsan yaradılışında başkalarını sevmeye gizli bir eğilim, bir akış vardır, bu sevgi bir ya da birkaç kişiye yönelmekle sınırlanmazsa, doğal olarak birçok insana yayılır, kişiyi insansever, hayırsever kılar, tıpkı zaman zaman keşişlerde görüldüğü gibi. Evlilikteki sevgi insanlığı doğurur, arkadaşça sevgi insanlığı yüceltir, uçarı sevgi ise bozar, bayağılaştırır.

VIII

Yüksek Görevler Üstüne

Yüksek görevdeki kimseler üç bakımdan kuldurlar: devlet başının ya da devletin kulu, ünün kulu, gördükleri işin kulu. Bu yüzden, ne kişiliklerinde, ne davranışlarında ne de zamanlarında özgürdürler. İnsanın, özgürlüğü pahasına bir güçlülük ardında koşması, ya da başkalarından güçlü olmaya çalışırken kendi üzerindeki gücünü yitirmesi, yadırganacak bir özlemdir. Bir göreve yükselmek çetin bir iştir; insan çabaladıkça yeni güçlülükler sürüklenir; zaman zaman küçülür, onursuzluk yoluyla onur kazanır. Yüksek görevlerin tabanı kaygan olur, buralardaki insanın sonu ya yuvarlanmak ya da en azından gözden düşmektir. Pek iç açıcı bir şey değildir bu: “Cum non sis qui fueris, non esse cur velis vivere.”¹ Çekilmek isteseler çekilemezler, gerekli olduğu zaman bile böyle bir istekte bulunamazlar; tersine, yaşlılıklarında hastalıklarında bile bir köşeye yerleşemezler, tıpkı sokak başlarında oturmaktan bir türlü vazgeçmeyerek kendilerini alay konusu eden kocamış kentliler gibi. Kuşkusuz, büyük adamlar ancak başkalarının gözüyle bakabildikleri zaman kendilerini mutlu düşünebilirler, çünkü kendilerine kalırsa hiç de mutlu değil-

1 “Eskiden olduğun gibi değilsen, artık yaşamak istemeni gerektirecek bir şey kalmamıştır.” Cicero, *Epist, ad Fam.*, VII, 3.

dirler, ama başkalarının kendileri üstüne neler düşündüğünü, nice insanın kendileri yerinde olmaya can attığını gördükleri zaman mutlu olurlar, ama belki gene de içlerinden bunun tam tersini duyarlar. Kendi yanlışlarını herkesten sonra görmekle birlikte, kendi acılarını herkesten önce duyarlar. Kuşkusuz, yüksek görevli kimseler kendi kendilerine yabancılardır, iş kaygusu içinde kendi bedenleriyle ruhlarının sağlığını düşünmeye zaman bulamazlar: "Illi mors gravis incubat, qui notus nimis omnibus, ignotus moritur sibi."² Yüksek görevde bulunan kimse isterse iyilik yapar isterse kötülük, ama kötülük yapması bir yıkım olur; en iyisi kötülük yapmayı istememesi, bir de kötülük yapmamasıdır. İyilik yapmak, insan için doğru, yerinde bir amaçtır, çünkü iyi düşünce Tanrıyı hoşnut etse bile, insanlar için eyleme dökülmedikçe tatlı bir düşten öteye geçemez. Bu da, insanın güçlü bir yerde bulunmasını, bir yetki taşımasını gerektirir, yoksa olmaz. Bir değer kazanmak, iyi işler görmek bütün insan çabalarının amacıdır, bu gerçeğin bilincine varmış kimse gönül rahatlığına erer, çünkü insan Tanrı gibi, başardığı işlere dönüp baktığı zaman kıvanç duyabiliyorsa, Tanrının öbür niteliklerini de paylaşmaya hak kazanır. "Et conversus Deus, ut aspiceret opera, quae fecerunt manus suae, vidit quod omnia bona nimis,"³ sonra yedinci gün geldi.

Görevini yaparken en iyileri örnek al kendine, çünkü iyiye öykünmek bütün öğütlerin ortak ilkesidir. Bir süre sonra kendi kendini örnek al, eskiden mi daha iyi davranıyordum şimdi mi diye sıkıca bir sor kendine. Aynı görevde bulunup kötülük etmiş kimselerden de örnek almayı unutma, ama onların kötülüğünü anarak kendini pohpohlamak için değil, nelerden kaçınman gerektiğini öğrenmek için yap bunu. Davranışla-

2 "Ölüm başkalarınca iyi tanınıp kendi kendilerine yabancı kalan kimselere çok ağır gelir." Seneca, *Thyestes*, II, 401.

3 "Sonra Tanrı yaptığı her işe döndü baktı, işte çok iyi idi." *Kutsal Kitap* Tekvin I, 31

rını, b b r lenmeden, senden önce gelmiş geçmiş zamanlara, kişilere kara  almadan düzelt, ama iyi örnekleri izlemek gibi, davranışlarınla iyi örnekler vermeyi de kendine amaç belle. Her şeyin başlangıcına d n, işlerin nerede nasıl yozlaşmış olduğunu incele, bu arada zamandan ders al; geçmişten en iyi bugünden de en uygun şeyleri  ğren. Davranışlarının bir tutarlılık göstermesine  alış, böylece insanlar senden ne umulacağını önceden kestirebilsinler; ama çok da katı, dik-kafalı olma, kuraldan ayrıldığın yerde neden böyle yaptığının güzelce açıkla. Bulunduğun görevin haklarını iyi koru ama yetkilerini tartışmaya girişme, yetkilerine bağıra çağıra, kavga d ğ şle değil sessizce sahip  ık. Ayrıca, senden aşağı görevde bulunanların haklarını da koru, her işlerine karışmaktansa, başlarındaki yönetici olarak kalmayı daha onurlu bir iş bil. Görevinin yürütülmesiyle ilgili olarak yardım iste, akıl danış, sana bilgi vermek için gelenleri, senin işine karıştıklarını düşünerek y zgeri etme, iyi karşıla. Yetki taşıyan kimselerin başlıca dört kötü yönü vardır; oyalama, rüşvet, kabalık, yumuşaklık. Oyalamadan kaçınmak için, işi olanların seninle kolayca görüşmesini sağla, söz verdiğin zamanı unutma, elindeki bir işi sona erdir, zorunluluk olmadıkça birkaç işe birden el atma. R şvete gelince, hem kendine hem de adamlarına rüşveti yasak etmekle kalma, sana gelenlerin rüşvet önermesini de engelle. Dürüstlüğü benimsemek rüşvet almamayı gerektirir ama bu dürüstlüğü sözle de belli etmek, rüşvetten tiksindiğini açık açık söylemek r şvet ilerin senden uzak durmasını sağlar. Rüşvet almaktan ka ındığın gibi, bu konuda bir kuşku uyandırmaktan da  ekin. Düşüncelerini tutumunu değiştiren, ama bu değişikliğin nedenini açıkça söylemeyen kimsenin rüşvet yediğinden kuşkulanılır. Bundan dolayı, düşünceni davranışını değiştirdiğin zamanlar bunu açıkça söyle, seni böyle bir değişikliğe yönelten nedenleri herkese açıkla, gizlemeye yeltenme. Seninle i li dışlı bir uşak ya da g zdenin de gördüğü saygının nedeni anlaşılmıyorsa, çoğunlukla

rüşvet işlerinde bir aracı olduğu düşünülür. Kabalığa gelince, gereksiz yere hoşnutsuzluk uyandırır; sertlik korku doğurur, kabalık ise kin doğurur. Yetkililerin uyarıları bile, ağırbaşlı olmakla birlikte, kırıcı olmamalı. Yumuşaklığa gelince, bu rüşvetten de kötüdür, çünkü rüşvet ancak ara sıra verilir, ama insan başkalarının üstelemelerine, budalaca ayartmalarına kanmaya bir alıştı mı, bunun artık sonu gelmez. Süleyman'ın dediği gibi: İnsanlara çok yüz vermeye gelmez, yoksa bir lokma ekmek için bile kötülük işler.⁴ Eskilerin, "İnsanın ne olduğu, yüksek bir yere geldiği zaman ortaya çıkar," sözü çok yerindedir, burada ortaya çıkan kimisinin iyiliği kimisinin de kötülüğüdür.⁵ Tacitus, Galba için : "Omnium consensu capax imperii, nisi imperasset"⁶ der, ama Vespasianus için de "Solus imperantium, Vespasianus mutatus in melius," diye konuşur.⁷ Birinci sözün belirtmek istediği şey yeterlik, ikincisinin ise kişilik ile davranış yoludur. Bir kimsenin yüksek onurlar kazandıkça iyileşmesi, yüce cömert bir gönlü olduğunun kesin bir kanıtıdır, çünkü onur erdemin beşiğidir. Doğada nasıl nesneler yerlerine doğru hızla, yerlerine yerleştikten sonra da ağır ağır kımıldarsa, yüksek bir yere erişmek isteyen erdemli kişi de ilkin tutkuyla ilerler, yetkileri ele geçirince de ağırlaşır. Yüksek yerlere her zaman dolambaçlı merdivenlerden çıkılır, ama değişik partiler varsa, insan yükselme sırasında bunlardan birine girmeli, yerine vardıktan sonra gene eski dengesine dönmelidir. Senden önce gelenlerin anısı karşısında saygıyla sevgiyle davran, yoksa ettiğin yanına kalmayacak, sen onlara nasıl davranırsan, senden sonrakiler de sana öyle davranacaktır. Görev arkadaşların varsa onlara saygı göster,

4 *Kutsal Kitap*, Süleyman'ın Meselleri, XXVIII, 21

5 Bu alıntının nerden yapıldığı kesin bilinmiyor, kimisine göre Solon'dan, kimisine göre de Bias'tan, Pittakos'tan ya da Epaminondas'tan.

6 "İmparator olmasaydı, herkes onu imparatorluğa yaraşır bir adam diye düşünecekti." Tacitus, *Historiae*, 1, 50.

7 "İşbaşına geçince değişen, eskisinden daha iyi olan tek imparator Vespasianus'tur." Ayn. yrd.

senin kendilerine danışmanı bekledikleri anlardan daha çok, hiç beklemedikleri anda çağır onları. Konuşmalarında ya da birinin dileğini özel olarak dinlediğin zamanlarda, yüksek bir yerde bulunduğunu sezdirme, boyuna görevinden söz etme, iyisi mi bırak senden “görevinin başında bambaşka bir adam olur,” diye söz etsinler.

IX

İyilikle Huy Güzelliği Üstüne

İyiliği, eski Yunanlıların “philanthropia” dedikleri, insanoğlunun mutluluğunu istemek anlamında alıyorum; alışılmış anlamdaki insanlık sözcüğü “humanity”, bunu dile getirmekte biraz güçsüz kalır. İyilik adını verdiğim şey bir alışkanlık, huy güzelliği ise iyilik eğilimidir. Tanrının niteliği olan bu eğilim, insan erdemleri ile büyüklükleri arasında en yücesidir. Bundan yoksun olan insan tedirgin, kötü, düşük, zararlı haşarattan bile daha aşağı bir varlıktır. İyilik, dinin bir erdem saydığı hayırseverliğin karşılığıdır, aşırılığa düşmez ama yanılğıya düşebilir. Aşırı güçlülük isteği meleklerin, aşırı bilgi isteği insanın düşmesine yol açmıştır ama hayırseverlikte aşırılık yoktur, ne meleklerle ne de insana zarar getirir. İyilik eğilimi insan yaradılışının derinlerinde yatar, öyle de güçlüdür ki, insanlara yönelemezse başka canlılara yönelir. Tıpkı acımak bilmez bir ulus olmakla birlikte hayvanlara iyi davranan, köpeklere kuşlara yem dağıtan Türklerde görüldüğü gibi. Busbechius’un¹ anlattığına göre, İstanbul’da bir gün, bir Hristiyan çocuğu yaramazlık olsun diye uzun ga-

1 Augier Ghislain de Busbecq (1522-1592), Avusturya İmparatoru Ferdinand’ın Sultan II. Selim’e elçi olarak gönderdiği ünlü bir diplomat. İzlenimlerini mektup biçiminde *Legationis Turcicae Epistolae* adlı kitabında toplamıştı. Gerçekte o kuşu Venedikli bir kuyumcunun tartakladığını yazar. (Epist.3)

galı bir kuşun boğazına bir şey tıkamış da, taşlanarak öldürüleyazmış. İyilik ya da hayırseverlik erdemini kullanırken insan gerçekten yanılabilir. İtalyanların biraz kabaca bir atasözü vardır: “Tanto buon che val niente” “Öyle iyi ki, hiçbir şeye yaramıyor.” Bir İtalyan bilgini, Niccolo Machiavelli, hemen hemen açık bir dille yazıya aktarmak düşüncesizliğini gösterdiği “Hristiyan dini iyi insanları zorbalarla hırsızların eline bırakmıştır,”² sözünü, gerçekten de iyiliği Hristiyanlık kadar yücelten hiçbir yasa, hiçbir din öğretisi, hiçbir dünya görüşü olmadığı için söyler. Onun için, hem tatsızlığı hem de tehlikeyi önlemek istiyorsak, böylesine eşsiz bir duygunun düşebileceği yanılgıları öğrenmek yerinde olur. Başkalarının iyiliğini iste ama onların gözlerine, güler yüzlerine kanma, çünkü bu bir yumuşaklık, bir güçsüzlüktür, dürüst bir insanı her an tuzağa iter. Aisopos’un horozuna da inci vermeye kalkışma, arpa verirken hem daha çok hoşuna gider hem de mutlu olur. Tanrıdan örnek alırsak doğru yolu buluruz: “O yağmurunu kötülerin de iyilerin de üzerine yağdırır, Onun güneşi kötüye de iyiye de vurur,”³ ama O herkese eşit zenginlik yağdırmaz, yücelik ile erdemın parıltısı herkese eşit ölçüde vurmaz. Basbayağı yararlılardan herkes payını almalı, ama belli birtakım yararlar yalnız seçme kişiler için olmalı. Güzel bir resim yapayım derken, alttaki ana örneği bozmaktan da sakın, çünkü din kendimizi sevmeyi bize ana-örnek olarak öğretir, komşumuzu sevmek ise bu ana-örneğin bir resmidir ancak: “Varını yoğunu sat, yoksullara dağıt, sonra ardından gel”⁴ der Tanrı; ama ardından gelmeyeceksen, çok şeyle yapabileceğin sayıda iyiliği az şeyle de başarmak yeteneğinden yoksunsan varını yoğunu satma, yoksa derelere su salayım derken pınarları kurutursun. Sağduyunun yön vereceği başlıbaşına bir iyilik etme alışkanlığı da vardır sanma; ancak kimi

2 *Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio*, II, 2.

3 *Kutsal Kitap*, Matta V, 45.

4 *Kutsal Kitap*, Markos X, 21

insanlarda, giderek doğada iyiliğe bir eğilim vardır; tıpkı öte yanda, doğal bir kötülüğün de varlığı gibi. Başkalarının iyiliğini istemeyecek yaradılıştan insanlar da olur. Kötülüğün zararsız türü terslik, dik başlılık, karşıtlık, uzlaşmazlık gibi durumlarda göze çarpar, ama daha tehlikeli bir türü çeke-memezlik ile kin gütmektir. Böyleleri, başkalarının uğradığı yıkımlardan kıvanç duyarlar, yıkılanı daha da yıkmaya bakarlar: Lazarus'un yaralarını yalayan iyi köpeklerden⁵ daha çok, her açık yaraya vızıldayarak üşüşen sinekleri andırırlar. Bu insan düşmanı, "misanthrope"lar başkalarını kendini asacak duruma getirir, ama bahçelerinde dalından asılacak bir ağaç da bulunmaz, Timon kadar bile olamazlar.⁶ Böyle kişilikler, insan yaradılışının büyük yüz karasıdır, ama büyük politikacıların hepsi işte bu keresteden biçilmiştir. Tıpkı eğri ağaçların, sağlam evler yapmaya elverişli olmamakla birlikte, yalpalarla inip kalkacak gemiler yapmakta çok işe yaramaları gibi. İyiliğin türleriyle belirtileri pek çoktur. Bir insan yabancılara sevgi saygı gösteriyorsa, bu onun bir dünya yurttaşı olduğunu, yüreğinin bütün öbür karalardan kopmuş bir ada değil, onlara bağlı bir kıta olduğunu doğrular. Başkalarının uğradığı yıkım karşısında acı çekerse, yarasıyla başkalarına merhem olan soylu ağaçlar gibidir. Başkalarını kolayca bağışlar, kırgınlıkları unutursa, bu onun ruhunun incinmeyecek ölçüde yüce olduğunu, kolay kolay yaralanamayacağını gösterir. Küçük iyilikler karşısında kendini borçlu duyması, insanların getireceği havadan sudan armağanlara

5 *Kutsal Kitap*, Luka XVI, 21. "Zengin bir adam vardı ve o erguvani ile ince keten giyip her gün zevk ederek yer içerdi; ve Lazar denilen bir fakir, yara ile dolu olup zengin adamın sofrasından düşen kırıntılarla doyurulmak isteyerek, onun kapısına yatırılırdı; hatta köpekler gelip onun yaralarını yalarlardı."

6 Atinalı Timon insanlara düşmanlığıyla tanınmıştı. Plutarkhos'un anlattığı, Shakespeare'in de *Atinalı Timon*'da (V,2) aktardığı bir öyküye göre, Timon'un bahçesinde bir incir ağacı varmış, canından bıkan çoğu kimse bu ağaca asarmış kendini. Timon bir gün, yerine yeni bir ev yaptıracığı için ağacı keseceğini, başka kendini asmak isteyen varsa elini tez tutmasını duyurmuş halkına.

değil ruhlarına değer verdiğini gösterir. Ama bütün bunların ötesinde, kardeşlerinin kurtuluşu için İsa'nın lanetini bile göze alan ermiş Paulus'un olgunluğuna varmış kişi,⁷ yaradılışında tanrıca bir özellik, bir bakıma İsa'nın kendisine de bir benzerlik taşıyor demektir.

7 Bkz. *Kutsal Kitap*, Romalılar IX, 3;2 Timotheus II,10.

X

Boş İnanç Üstüne

Tanrı konusunda hiçbir düşüncesi olmamak, Tanrıya yaraşmayacak düşünceleri olmaktan yeğdir. Bunlardan birincisi inançsızlık, öteki ise saygısızlıktır. Boş inanç, hiç kuşkusuz Tanrıya karşı işlenmiş bir ayıptır. Bununla ilgili olarak, Plutarkhos ne güzel söyler: “Bence insanların Plutarkhos diye birini tanımıyoruz demeleri, bir Plutarkhos vardı, çocuklarını doğar doğmaz yedi demelerinden çok daha iyidir.”¹ Hani Saturn’un çocuklarını yediğini söyler ya ozanlar. Tanrıya gösterilen saygısızlık ne denli büyükse insanların uğrayacağı tehlike de o denli büyük olur. Tanrıtanımazlık gene de sağduyu, felsefe, doğal bir inanç, yasalara saygı, töresel bir erdem gibi şeyleri tanımamazlık etmez; bütün bunlar da dinin olmadığı yerde bile insanın dış görünüşte bir erdeme yönelmesini sağlar. Boş inanç ise bunların hepsini kovar, insan ruhunda kendi zorbalığını kurar. Bundan dolayı, tanrıtanımazlık hiçbir zaman devletlerde karışıklığa yol açmamıştır, çünkü dünyadan öteyi düşünmeyen tanrıtanımazlar kendi kendilerini dizginlemek zorunluluğunu duyarlar. Üstelik, insanların tanrıtanımazlığa, Augustus Caesar’ın gününde olduğu gibi, barış zamanlarında yöneldiğini görürüz. Oysa boş inançlar kimi devletleri kargaşaya sürük-

1 Plutarkhos, *De Superstitione*, X. Saturnus (Yunan mitologyasında Kronos), kendisini tahttan indirmesinler diye bütün çocuklarını doğar doğmaz yemiş. Ancak, Zeus doğduğu zaman anası Rhea, Kronos’a kundakladığı bir taşı yutturarak oğlunu kurtarmış.

lemiş, devletin bütün aşamalarını saran yeni bir ilk-devinim gücü, “primum mobile”, ortaya çıkarmıştır. Boş inançlarda başı çeken halktır, bu konuda her zaman bilgiler delilerin ardından gider, mantık ilkeleri uygulamalara yön vereceğine, tam tersine, uygulamalar ilkelere yön verir. Trient Kurultayı’nda² birtakım başpapazların çıkıp skolastik felsefeye inananların yıldızbilimcilere benzediklerini, bunların doğal olayları açıklamak için gökyüzünde merkezler, iç içe geçmiş felekler, odaklar, yörüngeler gibi şeyleri, böyle şeylerin var olmadığını bile bile uydurduklarını; skolastikçilerin bunun yanı sıra, kilisenin tuttuğu yolu haklı çıkarmak için bir sürü dolambaçlı karmakarışık belit ile önerme ortaya koyduğunu ileri sürmeleri yerinde olmuştur. Boş inancın nedenleri, insanın hoşuna giden, duyuları kamaştıran ayinlerle törenler; aşırı bir içten pazarlıklı sofuluk gösterisi; kiliseye yük olmaktan, papazların tutkularına hizmetten, çevirdikleri birtakım dolaplarla ceplerini doldurmalarından başka işe yaramayacak bir aşırı gelenek düşkünlüğü; yeniliklere kapıları ardına dek açan birtakım bönce tasarılar kulak vermek; Tanrının işlerini insanca ölçülerle açıklamaya kalkışarak bir kavramlar kargaşası yaratmak; son olarak da, özellikle, sıkıntı ile yıkımın birbirini izlediği barbarlık çağlarıdır. Uluorta bir boş inanç, çarpık çurpuk bir şeydir; bir maymunun insana benzemeye kalkışması onu nasıl daha çok çirkinleştirirse, boş inanç da dinden sayılmaya kalkışınca öylesine çirkinleşir. Sağlam bir besin nasıl çürür, kurtlanırsa, benimsenmiş kurallarla düzen de boş inançlarla çürür, bir sürü ne idüğü belirsiz töre çıkarır ortaya. Eskiden yerleşmiş boş inançlardan elden geldiğince kaçmayı en doğru yol sayan kimseler, kaçma konusunda bir kör inanca saplanmış olurlar; dolayısıyla, boş inançtan kaçarken, kötü bir müşhil almışçasına, iyi şeylerin de, halk devrimlerinde çoğunlukla görüldüğü üzre, kötü şeylerle birlikte sürüklenip gitmemesine dikkat etmek gerekir.

2 Trient Kurultayı, Katolik Kilisesi’nin 1545-1563 yıllarında Trioller’de Trient Kenti’nde, reform akımı karşısında bu kilisenin ilkelerini güçlendirmek amacıyla topladığı din adamları kurultayıdır.

XI

Gezi Üstüne

Geziler gençlerde eğitimin, yaşlılarda ise görgünün bir parçasıdır. Bir ülkeye oranın dilini biraz öğrenmeden giden kimse, geziye değil okula gitmiş olur. Gençlerin bir eğitici ya da ağırbaşlı bir lala gözetiminde geziye çıkmaları bence çok uygun bir şeydir. Ancak bu kimsenin o ülke dilini bilmesi, daha önce oraya gitmiş olması, böylece nerelerde neler olduğunu, kimlerle tanışılacağını, o yerde neler yapılabileceğini, neler öğrenilebileceğini söyleyecek durumda olması gerekir, yoksa gençler gözleri kapalı dolaşır, pek bir şey görmezler. Ne gariptir, insanlar gök ile denizden başka hiçbir şeyin görülemediği deniz yolculuklarında gezi günlükleri tutarlar da kara yolculuğunda üzerinde durulacak bunca çok şey varken hiç kimse günlük tutmaz, sanki gelişigüzel görünüler insanın kendi gözlemlerinden daha çok anlatılmaya değermiş gibi. Bu bakımdan, bir gezi günlüğü tutulmasından yanayım. Görülecek, üzerinde durulacak şeyler, özellikle elçilerin kabulü sırasında kralların sarayları; yargıçlar oturup duruşmalara bakarken mahkemeler, kilise yargı kurulları; kiliseler, manastırlar ile içlerindeki anıtlar; kentlerin, kasabaların surları ile kaleleri, limanları, koyları; eski yapılar, yıkıntılar; kitap sarayları; okullar, varsa dersler, tartışmalar; deniz ulaşımı, donanmalar; büyük kentler yakınındaki eğlence yapıları, ge-

nel eğlence bahçeleri; silahlıklar, tersaneler, yığınaklar; pazar yerleri, borsalar, ambarlar; ata binme alanları, kılıç oyunları, asker eğitimi gibi şeyler; ileri gelen kimselerin gittiği tiyatro oyunları; mücevherlerle tarihsel giysilerin saklandığı hazine odaları; sanat derlemeleri; seyrek görülebilecek şeyler; sözün kısası gittikleri yerlerin ilgi uyandırabilecek her yönü. Gerçekte bütün bunları eğiticinin ya da lalanın titizlikle sorup öğrenmesi gerekir. Tören alayları, oyunlar, şenlikler, düğünler, gömme törenleri, idamlar gibi gösterilerin pek üstüne düşülme de olur, ama bunlardan büsbütün de vazgeçilmemelidir. Genç bir insanın kısa zamanda, az gezmekle çok şey öğrenmesini istiyorsanız şunları göz önünde tutmanız gerekir: ilkin, yukarda söylendiği gibi, yolculuğa çıkmadan önce gideceği yerin dilini biraz öğrenmeli; sonra, gene belirtildiği gibi, yanında o ülkeyi tanıyan bir eğitici ya da lala bulunmalı. Yanına, gideceği ülkeyi gösteren, kendisine kılavuz olabilecek bir harita ya da kitap almalı. Bir de gezi günlüğü tutmalı. Bir kentte ya da kasabada çok uzun kalmamalı, her yere gerektiği ölçüde zaman ayırmalı, daha çok değil. Bir kentte kalacağı zaman, oturduğu yeri ara sıra değiştirerek kentin bir ucundan öbürüne taşınmalı; yeni tanışıklıklar kurmanın en iyi yolu budur. Yurttaşlarıyla düşüp kalkmaktan sakınmalı, o yabancı ülkede seçkin kimselerin gittiği yerlerde yiyip içmeli. Bir yerden başka bir yere taşınırken, orada oturan ileri gelen kimselerden birine tanıtılmış olmalı, görmek öğrenmek istediği şeylerde o kimsenin yardımından yararlanmalı. Böylece, az zamanda çok yarar sağlayarak gezi süresini kısaltabilir. Gezi sırasında kurması gereken tanışıklıklara gelince, en yararlısı elçilik yazmanları ile yardımcılarını tanımaktır, çünkü böylelikle bir ülkede dolaşırken birçok kimsenin deneylerinden yararlanma olanağı bulabilir. Ayrıca, yabancı ülkelere ün salmış bellibaşlı kimseleri görmeli, gerçekte kazandıkları ünün adamı olup olmadıklarını öğrenebilmek için ziyaretlerine gitmeli. Kavgadan patırtıdan kaçınmak için gereken titizliği göstermeli;

kavgalar çoğunlukla kadın, işçi, kabadayılık, boşboğazlık yüzünden çıkar. Çabucak parlayan kavgacı kimselerle düşüp kalkmaktan kaçınmalı, çünkü bunlar onu da kendi kavgalarına sokabilirler. Bir gezgin yurduna döndü mü, gezip gördüğü yerleri büsbütün ardında bırakmamalı, tanıdıklarından en değerli kimselerle mektuplaşmalı. Konuştuğu zaman, uydurma serüvenler anlatacağına, kendisine sorulan soruları yanıtlamalı. Kendi yurdunun törelerini bırakıp da gezdiği yabancı ülkelerinkini kapmamış olduğunu, ancak dışarda derlediği bilgilerden birkaç küçük çiçeği yurdunun törelerine takıverdiğini davranışlarıyla göstermeli.

XII

Kurnazlık Üstüne

Kurnazlık, aşâğılık ya da çarpık türden bir bilgeliktir. Kurnaz kişi ile bilge kişi arasında yalnız dürüstlük bakımından değil, yetenek bakımından da büyük bir ayrım bulunduğu apaçıktır. Kimisi, iskambil oyununda kâğıt kurmakta ustadır ama oyun bilmez. Tıpkı bunun gibi, kimi insanlar düzen dolap çevirmekte, ikilik çıkarmakta pek usta olmakla birlikte kafasızdırlar. Ayrıca, insandan anlamak başka şeydir, işten anlamak başka şey; çünkü insan yaradılışını her yönüyle tanıyan birçok kimse, gerçekte iş alanında doğru dürüst yetenek gösteremez; bilgilerini kitaplardan çok insanları incelemekle edinmiş kimselerin durumu budur. Böyle kimseler öğüt vermekten daha çok iş görmeye yararlar, dar bir alan dışında hiçbir şeyden anlamazlar. Bunları yeni bir çevreye sokmak isterseniz, adımlarını şaşırırlar; delileri akıllılardan ayırt etmek için “Mitte ambos nudos ad ignotos, et videbis,”¹ diyen eski kural, bunlara kolay kolay uygulanamaz. Ama bu kurnazlar, küçük düzenlere kafası çalışan, küçük işlerin adamları olduklarından, dağarcıklarındaki oyunları göz önüne sermek hiç de yersiz olmaz.

Kurnazlıkta, cizvitlerin de öğütlediği gibi, insanın konuştuğu kimseyi iyice gözaltında tutması gerekir, çünkü çoğu bil-

1 “İkisini de çırlıçplak, yabancılar arasına gönder, görürsün.” Diogenes Laertius, 11, 73. Diogenes’in filozof Artissippos’tan aktardığı bir söz bu.

ge kişinin yüreği gizli kalsa bile yüzü her şeyi belli eder. Ama bunu, tıpkı cizvitler gibi, gözlerinizi, sözümona utançtan, sık sık yere dikerek yapmanız gerekir.

Başka bir oyun da, çok önemli bir şeyi çabucak elde etmek istediğiniz zaman, işinizin düştüğü kimseyi bambaşka konulardan söz açarak eğlendirmek, oyalamak, böylece düşüncesini dağıtarak, işiniz üzerinde derin düşünmesini, bir engel bulup çıkarmasını önlemektir. Sarayın hem danışmanı hem de özel yazmanı olan birini tanırım, ne zaman birtakım tasarılar imzalatmak üzere İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in önüne çıksa, Kraliçe'nin tasarılar üzerinde pek uzun boylu duramaması için, ilkin hep başka devlet işlerinden söz açardı.

Oldubittiye getirmenin buna benzer bir yolu da, işinizin düştüğü kimseyi ivedi bir durumda, diken üstünde yakalamak, sizin işi hiç düşünmeden yapıvermesini sağlamaktır.

Bir adam, başka birinin ustaca bir başarıyla yürüteceğinden korktuğu bir işe çelme takmak isterse, bir yandan o kimsenin başarıya ulaşmasını gönülden diler görünmeli, bir yandan da aynı işe, ötekini baltalayacak bir biçimde kendisi de sarılmalıdır.

Konuşurken, tam bir şey söyleyeceğiniz sırada kendinizi tutmuşsunuz gibi ansızın duruvermek, sizi dinleyen kimse de, anlatacağınız şeylere daha büyük bir ilgi uyandırır.

Size sorular sorularak ağzınızdan alınan bir söz, kendiliğinizden söyleyeceğiniz sözlerden daha etkili olacağından, her zamanki yüzünüzden başka bir yüz takınarak tuzak kurun, en sonunda karşınızdaki sizde göze çarpan bu değişikliğin nedenini sormak zorunda kalsın. Tıpkı, "Daha önce kralın önünde hiç böyle üzgün görünmemiştim," diyen Nehemiah gibi.²

Pek iç açıcı olmayan sakıncalı bir durumdan söz açılacağı zaman, ilkin sözleri daha etkili olan biri konuşmaya baş-

2 Nehemiah, Pers Kralı Artakserkses'in sarayında önemli bir göreve yükselmeyi başarmış bir Yahudiydi. Bir gün krala çıkarak, Kudüs kentinin yeniden yapılması dileğinde bulunmuştu.

layarak buzları eritmeli, sonra önemli kişi sanki bir rastlantı sonucuymuş gibi söze karışıvermeli; böylece birincinin söylediği şeylerle ilgili sorular ona yöneltilir; tıpkı Narcissus'un Claudius'a, Messalina'nın Silius'la evlendiğini anlatması gibi.³

İnsanın, bir sözü kendisinin çıkardığını gizlemek için, o sözü başkaları üzerine atması, "herkes diyor ki," "ortalıktaki söylentilere göre," yollu bir ağızla konuşması da kurnazlığın yöntemlerindendir.

Tanıdığım biri vardı, mektuplarında en önemli şeyi, sanki pek üzerinde durmaya değmezmiş gibi, mektubun sonuna eklediği bir ıkımda anlatırdı.

Başka bir tanıdığım da, belli bir şey söylediği zaman, ilkin hiç ilgisiz bir alay şeyden dem vurur, en sonunda da nerdeyse unutuyordum gibilerden, gerçekte anlatmak istediği noktaya dönerdi.

Kimileri de, etkilemek istedikleri kimse sanki birden üzerlerine gelivermiş de kendilerini şaşırtmış gibi davranır, ellerindeki bir mektupla ya da o güne değin yaptıkları hiç görülmemiş bir işle oyalanarak, gerçekte söylemeye can attıkları şeylerin sorulmasını beklerler.

Kurnazlığın bir yolu da, insanın başka birinin hemen kaparak diline dolayacağı sözler söylemesi, böylece o kimsenin aracılığından yararlanmasıdır. Kraliçe Elizabeth zamanında bakanlık için birbiriyle yarışan iki tanıdığım vardı; ama birbirleriyle iyi görüştükleri için, bu konuda da oturup karşılıklı konuşmuşlardı. Biri ötekine, çöken bir krallığın bakanı olmayı sakıncalı bulduğunu, böyle bir şeyin kendisi için hiç de can atılacak bir şey olmadığını söylemişti. Öteki de hemen bu sözleri bellemiş, orda burda birçok arkadaşına, çöken bir krallığın bakanı olmayı pek de istemediğini anlatmıştı. Birinci adam bu

3 Messalina, İmparator Claudius'un karısydı, ama Caius Silius'a öyle tutulmuştu ki, onu, yalnız kendisinin olabilmesi için, karısından boşanmaya bile kandırmıştı. Ama Claudius'un azatlılarından Narcissus, ona karısının bu gizli ilişkisini açmış, Claudius da Silius'u hemen öldürtmüştü.

durumu kullandı, bir yolunu bulup bu sözlerin Kraliçe'nin kulağına ulaşmasını sağladı. Çöken krallık sözünü işitince Kraliçe öyle içerledi ki, ötekinin adaylığını ağıza bile aldırma-
dı artık.

İngiltere'de bizim "kediye tavada döndürmek" dediğimiz bir kurnazlık vardır: bir kimsenin birine bir şey söylemesi sonra da bu sözü karşısındaki söylemiş gibi çevreye yayması. Gerçekte de, iki kişi arasında geçmiş bir sözü, ilk söyleyenin kim olduğunu kestirebilmek kolay bir iş değildir.

Kimileri de vardır, başkalarını iğneleyip kötölemekle kendilerini temize çıkarırlar. Sözgelisi, Tigellinus'un Burrus'a yaptığı gibi: "Sen non diversas spes, sed incolumitatem imperatoris simpliciter spectare."⁴

Kimisi de öyle çok fıkra bilir ki, sözü neye dokundurmak istese, amaca uygun bir fıkrayla yapar bu işi. Böylece hem kendini korur, hem de yakıştırdığı sözleri başkalarının güle oynaya yaymasını sağlar.

Sorulan sorular arasına, verilmesi istenen karşılığı da ustaca yerleştirmek iyi bir kurnazlık yoludur; böylece karşıdaki pek çekimsizliğe düşmeden isteneni söyleyiverir.

Kimilerinin de, demek istedikleri şeyi söyleyebilmek için uzun süre pusuda beklemeleri, sözü istedikleri yana çekebil-
mek için bin bir dereden su getirmeleri, yadırganmayacak gibi
değildir. Sabır tüketen bir iştir bu ama, çok etkili bir yoldur.

Birden gelen, atak, hiç umulmadık bir soru insanı çoğu zaman bocalatır, ona içinden geçeni söyletiverir. St. Paul⁵ yakınlarında değişik adla dolaşan birinin, ardından gerçek adıyla seslenilmesi üzerine birden dönüp bakması gibi.

Bütün bunlarla birlikte, kurnazlığın dağarcığındaki oyunlar sayıp dökmekle bitmez: bunların bir listesini yapmak

4 "Gözü birtakım çıkarlarda değildi, tek kaygusu İmparatorun güvenliğiydi." Tacitus, *Annales*, XIV, 57. Tigellinus, Neron'un bakanlarından biriydi. Afri-
nus Burrus da Praetorian askerlerinin komutanıydı.

5 Londra'da St. Paul Katedrali çevresi, o zamanlar ünlü bir gezinti, dedikodu,
gösteriş yeri idi.

çok yararlı bir iş olur, çünkü kurnazların bilge diye geçindiği bir devletten daha zararlı hiçbir şey yoktur.

Ayrıca bir işin görünüşteki girdisini çıktısını bilmekle birlikte, temelini kavrayamamış kimseler vardır. Bunların durumu, merdivenleri kapıları yerli yerinde, ama güzel bir odası olmayan bir evi andırır. Böyleleri, sonuçla ilgili birtakım önerilerde bulunmayı pek güzel becerirler, ama sorunları incelemek tartışmak yeteneğinden yoksundurlar. Gene de çoğu zaman bu yeteneksizliklerinden bile yararlanır, düşünceleriyle başkalarına yön veren kimseler geçinirler. Kimileri de, kendi dürüst davranışlarından daha çok, başkalarını çelmelemekle, bugünkü deyimle “başkalarının ayağını kaydırmakla” yükselirler. Ama Süleyman: “Prudens advertit ad gressus suos: stultus divertit ad dolos,”⁶ der.

6 “Bilge kişi adımını nereye attığına bakar: budala ise doğru yoldan hileye sapar.” *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri, XIV. 15.

XIII

Yenilikler Üstüne

Canlıların yavruları ilk doğdukları zaman nasıl biçimsizse, zamanın doğurduğu yenilikler de öyledir. Bununla birlikte, bir aileye ilk onur kazandıran kimse nasıl kendinden sonra gelenlerin çoğundan daha değerli sayılırsa, ilk örnek davranış da (iyi ise) bir daha kolay kolay yansılanamaz. Kötülük, insanın bozuk yaradılışına uygun düştüğünden, doğal akışıyla git gide daha güçlenir; iyilik ise bütün zorlama eylemlerde olduğu gibi, başlangıçta en güçlüdür. Ama her ilaç bir yeniliktir, yeni ilaçları kullanmak istemeyenleri yeni hastalıklar bekler, çünkü zaman yenilik üstüne yenilik getirir. Peki, zaman zorunlu olarak her şeyi kötüye dönüştürür, insan bilgeliği ile kavrayışı da iyiye yönelmezse, ne olacak bu gidişin sonu? Alışkanlık diye benimsenmiş bir şeyin iyi olmasa bile yadırganmadığı, uzun zaman yan yana bulunmuş şeylerin ise, yararlı olsalar bile, bu uyumdan yoksun oldukları, bundan dolayı da yadırgandıkları, bir gerçektir. Üstelik, yeni şeyler tıpkı yabancılar gibi, ilgi uyandırmakla birlikte pek sevilmezler. Zaman yerinde saysaydı, bütün bunların bir zararı olmazdı; geleceğim zamanın bu hızlı akışı içinde eski bir törenin korunması için ayak diremek, yenilik kadar çetin bir şey olabilir, eskiye çok saygı duyanlar yenilere alay konusu durumuna düşerler. Bundan dolayı insanların yeniliklerde, kendi kendini büyük

ölçüde ama sessizce, ağır ağır, hiç belli etmeden yenileyen zamanı örnek almaları iyi bir şey olur. Yoksa, yeni olan her şey beklenmeden gelir, kiminin yararına kiminin de zararına işler. Yarar sağlayan kimse, kader yüzüme güldü diye sevinir, zarar gören kimse de, haksızlığa uğradığını sanır, talihine küser. Devlet düzeninde de, bir zorunluluk olmadıkça ya da kesin bir yarar beklenmedikçe yeniliklere girişmemek yerinde bir davranış olur. Ayrıca, değişikliğin ancak bir düzelme sağlayacağı zaman yararlı olacağını, düzeltme süsüne bürünmüş kuru bir değişiklik tutkusunun ise hiçbir şey getirmeyeceğini iyi bilmek gerekir. Son olarak yeniliğin, bir benimseme görse bile, gene de kuşkuyla karşılanacağı da unutulmamalıdır. *Kutsal Kitap*'ta da söylendiği gibi: "Eski yol üzerinde durur, çevremize bakarız, doğru yolun, iyi yolun nerde olduğunu görünce, ordan yürürüz."

XIV

Dostluk Üstüne

“Yalnızlıktan hoşlanan ya vahşi bir hayvandır ya da Tanrı,”¹ diyen kişi bu birkaç söze daha fazla gerçeğe gerçekdışını sığdıramazdı. Herhangi bir insanın topluma karşı duyduğu gizli kin ile direnmede, bir bakıma vahşi hayvanları andıran bir özellik olduğu büyük gerçektir. Ancak, kendini daha yüce uğraşlara vermek için değil de, salt yalnızlıktan duyulan tat uğruna yalnızlığa vermekte tanrıca bir niteliğin bulunduğu da gerçekdışı bir şeydir. Kimi paganların, sözgelişi Kandiyeli Epimenides’in,² Romalı Numa’nın,³ Sicilyalı Empedokles’in,⁴ Tyana’lı Apollonius’un⁵ yalnızlığı bir gösteriş, bir yapmacık-

1 Aristoteles, *Politika*, 1, 2.

2 Epimenides, Platon’a göre İÖ 500, başkalarına göre 600 yıllarında yaşamış Giritli bir ozandır. Bir peygamber olarak ün salmış, yalın, bencillikten uzak davranışlarıyla yurttaşlarının büyük saygısını kazanmıştı. Gençliğinde bir mağaraya çekilerek tam elli yıl uyumuş olduğu söylenir.

3 Numa Pompilius Roma’nın ikinci kralıdır. Efsanevi bir kişiliği vardır. Roma yakınlarındaki bir koruda Tanrıça Egeria’dan esinlenerek Romalıların ilk yasalarını, dinini kurduğu söylenir.

4 Empedokles, İÖ 60 yıllarında Sicilya’da Agrigentum’da yaşamış, zorbalık yönetimlerine karşı savaşmış bir Yunan filozofu. Ünlü bir hekim olduğu, büyücülükten anladığı, ölüleri diriltebildiği, doğal öğelere istediği gibi yön verebildiği anlatılır. Şiirde, felsefede üstün bir yetenek göstermiştir.

5 Kapadokyalı filozof Apollonius da büyü konusunda olağanüstü bilgileriyle tanınmıştı. Aeskulapius tapınağında, bilinmezden verdiği haberlerle halkın büyük saygısını kazandığı söylenir.

tır... Öte yandan, keşişlerle kilise babalarının dünyadan el etek çekmeleri gerçek bir isteğin sonucu olan içten bir davranıştır. Ama insanlar yalnızlığın gerçekte ne olduğunu, nereye varabileceğini pek kavramazlar; çünkü sevginin olmadığı yerde kalabalık, insanı yalnızlıktan kurtarmaz, çevredeki yüzler bir resim galerisindekinden öteye geçmez, konuşmalar bir zilin çınlaması gibi kalır. Latince "Magna civitas, magna solitudo"⁶ atasözü belli bir ölçüde dile getirir bunu, çünkü büyük bir kentte tanıdıklar dağınıktır; çoğunlukla, küçük yerdeki yakın komşuluktan doğan sıkı ilişkiler büyük kentlerde kurulamaz. Daha da ileri giderek, pek yerinde bir yargıyla, gerçekte en acı yalnızlığın candan arkadaşlardan yoksunluk olduğunu, böyle bir durumda insanın bu anlamda bir yalnızlıkta bile, yaradılışı ile duyguları arkadaş edinmesine elvermeyen kişi, insandan çok hayvana çekmiş bir kimsedir.

Dostluğun başlıca yararı, insana, çekilen bin bir acı sonucu üzüntüyle dolup taşan gönlünü açabilmek, iç döküp rahatlamak olanağını vermesidir. İnsan gövdesinde tıkanmaların, katılıkların en tehlikeli hastalıklara yol açtığını biliyoruz. Ruh için de aynı şey söylenebilir. Karaciğer tıkanıklığını gidermek için saparna, karadüşünüğü dağıtmak için çelik, akciğerleri açmak için kükürtçiçeği, beyin için kunduz hayası yağı kullanabilirsiniz. Gönlünüzdeki tıkanıklığı ise, üzüntünüzü, sevincinizi, korkunuzu, umudunuzu, kuşkunuzu, gizlerinizi, içinizi karartan buna benzer her şeyi, sayıp dökebileceğiniz bir dosttan başka hiçbir şey iyileştiremez.

Büyük krallarla devlet adamlarının, dostluğun bu sözünü ettiğimiz yararlarına ne büyük önem verdiklerini, dostluk uğruna kendi güvenlikleriyle büyüklüklerini bile tehlikeye atmayı göze aldıklarını, şaşırarak görürüz. Krallar, uyruklarıyla adamları kendilerinden çok daha aşağı olduğundan, bunlardan kimilerini kendileriyle hemen hemen aynı düzeye çıkar-

6 "Büyük kent, büyük yalnızlık." Bir Roma atasözü.

madıkça dostluğun meyvelerini toplayamazlar, ama bunu yapmaları da çoğunlukla sakıncalar doğurur. Bugünkü dilde böyle kimselere gözde ya da can yoldaşı deniyor, sanki bu bir bağış ya da baş başa söyleşme sorunuymuş gibi. Oysa Latincedeki “participes curarum”⁷ deymi bu ilişkideki gerçek sorunun ne olduğunu, bunun gerekliliğini pek güzel anlatır, çünkü bu konudaki düğüm noktası, dert ortaklığıdır. Yalnız güçsüz, yeteneksiz hükümdarların değil, gelmiş geçmiş en bilge, en yetenekli hükümdarların da dostluklar kurdukları bilinen bir şeydir. Çoğunlukla, adamlarından birkaçını kendi çevrelerine çekmiş, onları dost diye benimsemiş, başkalarına da böyle benimsetmiş, dost sözcüğünü özel ilişkilerdeki anlamıyla kullanmışlardır.

L. Sulla⁸ Roma’yı yönetirken, sonradan “büyük” sanını alan Pompeius’u öyle yükseltti ki, Pompeius ondan yüce olmakla övünmeye kalkıştı. Dostlarından birini, Sulla’nın karşı olmasına kulak asmadan bir konsüllüğe yerleştirdiği zaman, Sulla biraz öfkelenmiş, yüksekte konuşmaya başlamış, bunun üzerine Pompeius ona, sesini kesmesini, insanların batan günden daha çok doğan güne taptıklarını söylemişti. Julius Caesar⁹ da Decimus Brutus’u bağrına basmış, vasiyetinde onu yeğeninin yanı sıra kalıtçısı olarak göstermişti. Oysa Caesar’ı, eliyle yükselttiği bu adam ölüme sürükleyecekti. Nitekim Caesar birtakım uğursuzluk belirtileri, özellikle Calpurnia’nın bir düşü yüzünden senatoyu dağıtmak istediğinde, bu adam onu, usulca koluna girip yerinden kaldırmış, karısı daha güzel bir düş görünceye dek senatoyu dağıtmayacağı umudun-

7 “Dert ortağı.”

8 Lucius Sulla (İÖ 138-78), ünlü Roma diktatörüdür. Büyük dostu Pompeius, onun kendisine gösterdiği yakın ilgiden dolayı şımarıklığa başlamış, arkadaşşı Lepidus’u, hiç kimseye danışmadan, konsül yapmaya kalkışmış, Sulla bu duruma kızınca, ona da kafa tutmuştu. Plutarkhos, *Pompeius*, 14.

9 Julius Caesar (İÖ 100-44), Brutus’u yetiştirmiş, dost olarak benimsemiş, kendine kalıtçı yapmış, bununla birlikte onu öldüren de Brutus ile arkadaşları olmuştu.

da olduğunu belirtmişti. Anlaşılan Caesar'ın ona bağlılığı öyle büyüktü ki, Cicero'nun Philipik konuşmalarından birinde, satırı satırına aktardığı bir mektubunda Antonius ondan "ve-nefica - büyücü"¹⁰ diye söz eder; Caesar'ı büyülemiştir sanki. Augustus¹¹ da, aşağı tabakalı bir aileden doğma Agrippa'yı öylesine yükseltmişti ki, kızı Julia'nın evlenmesiyle ilgili olarak Maecenas'a¹² akıl danıştığında, Maecenas ona kızını vermekten ya da Agrippa'yı öldürmekten başka yolu olmadığını düpedüz söyledi; üçüncü bir yol daha yoktu çünkü, Agrippa'yı çok yükseltmişti. Seianus da Tiberius Caesar'ın gününde öyle yükseklerle erişti ki, ikisi candan dostlar diye tanındılar, öyle saygı gördüler. Tiberius ona bir mektubunda, "Haec pro amicitia nostra non accultavi",¹³ diyordu. Bütün senato, ikisi arasındaki bu candan arkadaşlığa duyduğu saygıyla, dostluğa bir sunak adamıştı, bir tanrıçaydı dostluk sanki.

Septimus Severus¹⁴ ile Plautianus arasında da buna benzer, belki daha da büyük bir bağ vardı, çünkü Severus en büyük oğlunu Plautianus'un kızıyla evlenmeye zorlamış, sonradan Plautianus oğluna bağırıp çağırdıkça hep ondan yana çıkmıştı. Senatoya bir mektubunda o da şunları söylüyordu: "Öyle seviyorum ki bu adamı, benden daha çok yaşamasını diliyorum."¹⁵ Bu imparatorlar bir Troianus¹⁶, bir Marcus Au-

10 Cicero, *Philipp.* XIII, 2.

11 Augustus İÖ 63-14 yılları arasında saltanat sürmüş ilk Roma İmparatoru, Julius Caesar'ın yeğenidir. Agrippa'yı dost olarak benimsemiş, kızı Julia'yı onunla evlendirmişti.

12 Maecenas, İmparator Augustus'un yakın arkadaşı, danışmanıydı. Bu konuşmaları Dio Cassius'tan (LIV, 6) aktarılmıştır.

13 "Arkadaşlarımız adına, bunu senden gizlemedim." Tacitus, *Annales*, IV, 40. Seianus, İmparator Tiberius'un büyük dostu, Praetorian askerlerinin de komutanıydı. Seianus'un imparatorluğa göz diktiğini, kendisini devirmeye hazırlandığını işiten Tiberius, onu ölüm cezasına çarptırmıştı.

14 Septimus Severus İS 193-211 yıllarında Roma imparatoruydu. Caracalla'yı Plautianus'un kızıyla evlendirmişti. Plautianus'un bir hain olduğu ortaya çıkınca da, öldürtmüştü.

15 Dio Cassius, LXXV, 15

16 Troianus, Roma'nın en büyük, en iyi imparatorlarından biriydi (İS 98-117).

relius¹⁷ gibi olsalardı, bu dostluk bağlarının gönüllerindeki olağanüstü iyilikten ileri geldiği söylenebilirdi, ama böylesine sakıngan, güçlü, sert, benliklerine aşırı ölçüde düşkün kim-seler oldukları için, ölümlü insanların görüp göreceği en büyük mutluluktan pay almakla birlikte, bu mutluluk bir dostla paylaşılmadıkça onlara yarım gibi geliyordu. Oysa hepsinin de karıları, oğulları, yeğenleri vardı, ama bunlar dostluğun vereceği kıvancı sağlayamıyordu.

Comineus'un¹⁸ ilk efendisi Korkusuz Charles'la ilgili olarak, bu dükün, saklısını gizlisini, özellikle kendisini en çok üzen gizleri hiç kimseyle paylaşmadığını belirtmesi, unutulmaması gereken bir noktadır. Gene Comineus'a göre, bu içe dönüklük, son günlerinde dükün kafasına zarar vermiş, kavrayışını kitledirmişti. Comineus hiç kuşkusuz, aynı şeyi en büyük işkenceyi içe dönüklüğünden çeken ikinci efendisi XI. Louis için de söyleyebilirdi. Pythagoras'ın "cor ne edito" (yüreğini yeme!) sözü karanlık olmakla birlikte gerçektir. Biraz sert söylemek gerekirse, içini dökecek arkadaşı olmayan kişi, kendi yüreğini kemiren bir yamyamdır. Ama dostluğun ilk yararı konusundaki sözlerimi bitirirken belirtmek istediğim en güzel, en önemli şey, bir dostu içini açmanın iki karşıt sonucudur: dostu söylenen sevinç iki kat olur acı ise yarıya iner, çünkü bir sevinci paylaşmakla daha çok sevinç duy-mayacak, bir acıyı paylaşmakla acısı hafiflemeyecek kimse yoktur. Gerçekten bu paylaşma, insan ruhu üzerindeki etki-siyle, simyacılara insan üzerinde karşıt etkiler doğurmakla birlikte gene de iyi etkiler sağlayacağına inandıkları tılsımlı

17 Marcus Aurelius, İS 161-180 arası imparatorluk yapmıştı. Çok sevilen, başarılı büyük bir imparatordu. Felsefe konusundaki düşünceleriyle bugün bile ünlüdür.

18 Philippe de Comines (1447-1511), büyük bir Fransız tarihçisidir. Bourgondie Dükü VIII. Charles ile Fransa Kralı XI. Louis'nin hizmetinde bulunmuş, bu dönemlerle ilgili anıları yaşadığı çağın birçok yönünü etkiyle aydınlatan belgeler olmuştur.

taşı andırır. Ama şimdi simyacıları yardıma çağırmanın ne gereği var? Günlük doğal akışta da bunu doğrulayacak bir örnek bulabiliriz: fizikte nesnelerin birleşmesi herhangi bir eylemin güçlenip ortaya çıkmasına yol açar, öte yandan, bir girişimi önleyecek her güçlü baskıyı da kırar, etkisiz kılar. Ruhlar için de durum aynıdır.

Dostluğun ikinci yararı, kafa üzerindeki sağlıklı, son derece önemli etkisidir; tıpkı birincinin duygularımız üzerindeki etkisi gibi. Dostluk gerçekte duygularımızdaki fırtınalarla kavgaları günlük güneşlik bir havaya dönüştürür, ama karmaşık düşüncelerin karanlığında bocalayan kavrayışımızı da günışığıyla aydınlatır. Bundan yalnız, dostlardan alınacak güzel öğütler anlaşılmamalıdır. Kafası bir sürü düşüncelerle dolup taşan herkesin, bir başkasıyla görüşüp tartışmakla, zekâsının da, kavrayışının da aydınlığa kavuştuğu, güçlendiği sugötürmez bir gerçektir. Bu durumda insan, düşüncelerini daha kolay evirir çevirir, daha bir çeki düzene sokar, söze döküldüklerinde nasıl bir biçime girdiklerini görür; kısacası, yalnız başına olabileceğinden daha akıllı olur; hem de bütün bir gün düşünerek değil, birkaç saat görüşerek. Themistokles'in söylediği, "Söz, duvara gergince asılmış, bütün örnekleri tek tek seçilen bir halıya benzer, düşünce ise kapalı bir bohça gibi içindekini saklı tutar,"¹⁹ sözleri pek doğrudur. Dostluğun bu ikinci yararının, yalnız insana güzel öğütler verebilecek dostlardan geldiği de ileri sürülemez (böyleleri gerçekte en iyi dostlardır), ama bu olmadan da insan düşüncelerine aydınlık kazandırmayı öğrenebilir, zekâsını, kendisi kesmek bilmeyen bir taşla sürterek bileyebilir. Sözün kısası, düşüncelerini içinde tutup boğmaktansa insanın bir heykele ya da resime içini dökmesi yeğdir.

Dostluğun ikinci yararıyla ilgili sözlerimi bütünlemek için, herkesçe görülen apaçık bir noktayı da ekleyeyim: bir

19 Plutarkhos, *Themistokles*, 29. Themistokles, Atinalı ünlü devlet adamıdır. İÖ 471 yılında Atina'dan sürülmüş, Pers Kralı Artakserkses'in sarayına giderek çok iyi karşılanmıştı.

dostun vereceği candan öğüt. Bilmece sözlerinden birinde Herakleitos²⁰ çok yerinde olarak: “Kuru ışık her zaman en iyidir,” der. Gerçekten de insana başka birinin öğüdünden gelecek ışık, kendi kavrayışla yargısının, duygularla, alışkanlıklarla köreleşmiş buğulu ışığından daha duru, daha parlaktır. Dolayısıyla bir dostundan gelecek öğütle kendi kendine verdiği öğüt arasında, bir dostun öğüdü ile bir dalkavuğun öğüdü arasındaki türden bir ayrım vardır. İnsanın en büyük dalkavuşu kendisidir, bu dalkavukluktan kurtulmanın en iyi yolu da bir dostun içtenliğidir. Öğüt iki türlü olur: davranışlarla ilgili öğütler, işle ilgili öğütler. Bunlardan birincisini ele alırsak, insan ruhunun sağlıklı kalabilmesi için en gerekli şey, bir dostun candan uyarmalarıdır. İnsanın kendi kendini sıkı sıkı sorguya çekmesi zaman zaman çok acı, yakıcı bir ilaçtır; töre kitapları okumak ise biraz sıkıcı, yavan bir yoldur; kendi yanlışlarımızı başkalarından görmek kimileyin işimize gelmez; ama, hem iyileştirici etkisi hem de kolay alınması bakımından en iyi ilaç, bir dostun uyarmalarıdır. İnsanların, özellikle büyük adamların, öğüt verecek candan arkadaşları olmadığı için, gerek ünlerine gerekse alinyazılarına gölge düşürecek yanlışlar işlemeleri, aşırı saçmalıklara yönelmeleri, şaşılacak bir iştir. Yakup Peygamber’in de dediği gibi bunlar, “kendilerini aynada görüp, sonra hemen unutan” kimselere benzerler.²¹ İşe gelince, bu konuda insan, iki gözün tek gözden fazla bir şey göremeyeceğini, oyuncunun seyirciden daha çok şey gördüğünü, öfkeli bir adamın yirmi kez yutkunduktan sonra ağzını açan kişi kadar akıllı olduğunu, bir tüfeğin hem kol üstünde hem de destekli olarak aynı başarıyla kullanılabileceğini, buna benzer bin bir türlü ipe sapa gelmez şeyi ileri sürecektir ölçüde aşırı gidebilir. Ama bu durumda, eninde sonunda işleri yoluna koyacak gene iyi öğüttür. Bir adam,

20 İÖ 500 yıllarında yaşamış Herakleitos evrenin ana maddesini ateş sayan bir filozoftu. Anlatımı bilmece gibi bir özellik gösterir.

21 *Kutsal Kitap*, Yakup I, 23, 24.

şu iş için ötekinden, bu iş için berikinden bölük pörçük öğüt almaya yelteniyorsa, hiç öğüt istemesin daha iyi eder, yoksa iki tehlikeyi göze almış demektir. Birincisi, candan öğüt vereni olmayacaktır, çünkü böyle bir öğüdü ancak çok içten, her bakımdan dürüst bir dost verebilir, yoksa öğüt çoğunlukla verenin çıkarına uydurulmuş, çarpık, içten pazarlıklı türden olur. İkincisi, öğüdü verenin, niyeti iyi olmakla birlikte insanı zarara tehlikeye sokmasıdır. Sizi hiç tanımayan bir hekimin hastalığı geçirmekle birlikte başka yönden sağlığını bozması, hastalığı iyi edeyim derken hastayı öldürmesi gibi tıpkı. Ama bir kimsenin işlerini iyice bilen bir dost, eldeki işi yoluna koyarken başka bir bozukluğun patlak vermemesine gözku-lak olur. Bu nedenle, dağınık öğütlere kulak asmayın; öğüdün böylesi, size yol gösterecek, işlerinizi düzene koyacak yerde, doğru yoldan saptırır, yanıltır.

Dostluğun bu iki yüce yararından, duyguların dirliği ile düşünce yönünde desteğinden sonra, nar gibi çok çekirdekli olan son yararına geelim: dostun her yerde, her işte yardımcı olması. Bu noktada, dostluğun çok yönlü yararlarını göz önüne getirebilmek için, insanın tek başına yapamayacağı ne çok şey olduğunu bir düşünmek yeter. O zaman eskilerin “dost insanın ikinci benliğidir”²² sözünde hiç de abartma olmadığı ortaya çıkar, çünkü bu dost insanın kendisinden bile öte bir şeydir. İnsan ömrü sınırlıdır, çoğu zaman kişinin gerçekleştirmeyi gönülden dilediği, çocuğunu yetiştirmek, başlanmış bir işi bitirmek gibi etkinliklere bile yetmez. Ama candan dostu olan kişi, yüz üstü bırakıp gittiği bu işlerin, kendisinden sonra da gerçekleştirilebileceğine güvenebilir. Böylece, dilekleriyle ikinci bir kez yaşar insan. İnsanın tek bedeni vardır, bu beden belli bir yerde durur. Ama candan dostluğun olduğu yerde, kişi yaşamın bütün işlerini, hem kendi çabasıyla hem de vekili olan dostunun çabasıyla gerçekleştirir. İnsanın söylemeye ya

22 Aristoteles, *Ethika Nikomakheia*, IX, 4.

da yapmaya yüzünün tutmayacağı nice işler vardır. Sözgelîşî, kimi insan kendi değêrlerini sayıp dökmeýe, üstünlüklerini övmeye utanır, susar; kiminin de yalvarıp yüzsuýu dökmeý gibi birçok şey gücüne gider. Ama insanın kendi ağzından çıktığı zaman yüzünü kızartacak bütün bu tür şeyler, bir dost ağzına pek yakışır. Öte yandan, insanın silkip atamayacağı birtakım kişisel bağları vardır. Oğlu ile ancak bir baba, karısıyla ancak koca, düşmanı ile de ancak sınırlı olarak konuşur. Oysa bir dost karşıdaki ile olan ilişkisine göre değil, durumun gerektirdiğı yönde konuşabilir. Ama bütün bunlar sayıp dökmeyle bitmez. Benim koyduğum kural ancak, kendi rolünü iyi oynayamayan kişiyi ilgilendirir: gerçek bir dostu yoksa, sahneden çekilmesi yeğdir.

XV

Söyleşi Üstüne

Kimileri söyleşilerinde gerçeği ayırt edebilen bir yargı gücünden daha çok, her tartışmanın üstesinden gelebilecek kıvrak bir zekâ göstermek isterler; bir konuya uygun birkaç söz bulmak, ortaya atılan bir noktada derinlemesine düşünmekten çok daha övülesi bir şeymiş gibi. Kimileri de iyi belledikleri birtakım beylik konuları döner döner yeniden anlatırlar, söyleşilerinde hiçbir değişiklik görülmez; yoksulluğun böylesi çoğunlukla can sıkıcı, bir kez ortaya çıkınca da gülünçtür. Söyleşide en saygıdeğer davranış, bir konu açmak, o konuyla ilgili düşüncelerini söyledikten sonra başka bir konuya geçmek, böylece konuşmanın akışına gerçekten yön verebilmektir. Söyleşide, gündelik olaylarla ilgili konular arasına bilimsel savlar, öyküler arasına düşünceler, görüşler arasına sorular, ağırbaşlı sözler arasına şakalar serpiştirmek yoluyla değişiklik sağlamak yerinde bir şeydir; çünkü herhangi bir konuyu karşıdakini usandırırçasına alabildiğine uzatmak, çekilir şey değildir. Şakalara gelince, din, devlet işleri, büyük adamlar, herhangi bir kimseyi o anda ilgilendiren önemli bir sorun, acıklı bir durum, şakanın dışında tutulması gereken konulardır. Ama, başkalarına söz dokundurmadıkça, dilleriyle birini yaralamadıkça, zekâlarını para etmez sanan kimseler de vardır. Dizginlenmesi gereken bir huydur bu:

İnsan genellikle tadında tuzunda bir sözle acı bir sözü birbirinden ayırt edebilmelidir. Taşlama damarı ağır basan, diliyle herkesi korkutan kimsenin, başkalarının belleğinden de aynı ölçüde korkması gerekir. Çok soran hem çok öğrenir, hem de çok sevilir, hele soruları karşıdakinin bildiği konulardansa. Böylece karşıdakine gönlünün dilediğince konuşmak olanağını vermiş olur, kendisi de boyuna yeni şeyler öğrenir. Ama sorularıyla karşıdakini yıldırmamalıdır, çünkü bu, sınav yapanlara yaraşacak bir yöntem olur. Sırası gelince sözü başkalarına da bırakmayı unutmamalı. Hele bir toplulukta bir kimseye ağız açtırmadan sürekli konuşan biri varsa, bir yolunu bulup onu susturmalı, başkalarını da söze katmalıdır; tıpkı çalgıcıların, "Galliard"² dansını çok uzatan biri çıkınca, birden havayı değiştirmeleri gibi. Bir konuşmada bütün bilgini göstermeye yeltenirsen, sonra bir gün hiç de her şeyi bilmediğin ortaya çıkarır. Kendinden ise, ancak binde bir, ölçüyü de kaçırmadan söz etmeli insan. Bir tanıdığım vardı, birisiyle şöyle alay ederdi: "Gerçekten de çok bilge bir kişi olmalı, yoksa böyle uzun söz eder miydi kendinden!" İnsanın küçük düşmeden kendini övmesine elverişli tek bir durum vardır: kendinde bulunduğu inandığı bir erdemi bir başkasında da görüp övmesi. Bir toplulukta, başkalarına iğneli sözler de pek söylenmemeli, çünkü söyleşi hiç kimsenin tekeline olmayan, herkesin içinde rahatça gezinebileceği sonsuz kırları andırma- lıdır. Batı İngiltere'den iki soylu kişi tanırım. Bunlardan biri diliyle herkesi sokardı, ama gene de evinde krallara yaraşır sofralar hiç eksik olmazdı. İkincisi ise, onun sofrasında bulunmuş kimselere: "Doğru söyle, bir tatsızlık, bir gücendirici söz

1 "Kırbacı az kullan oğlum, dizginlere daha sıkı asıl." Ovidius, *Metamorphosis*, II, 127.

2 Galliard, İngiltere'ye VIII. Henry zamanında Fransa'dan gelen, on altıncı yüzyılın ikinci yarısında büyük moda olan, oynak bir dans.

oldu mu, olmadı mı?" diye sorar, sorduğu konuk da "şöyle oldu böyle oldu," diye anlatmaya başlayınca, "Biliyordum, sofranın tadını tuzunu bozacağını onun," derdi. Sözünü sakınarak konuşmak, güzel söz söyleme ustalığından daha değerli bir şeydir; karşımızdaki kimseyi düşünerek konuşmak ise, yerli yerinde söylenmiş derli toplu sözlerden yeğdir. Arada başka hiç kimseye söz bırakmadan uzayıp giden bir konuşma, tutukluk, ağırcañlılık belirtisidir; birkaç etkili sözün, güzel bir yanıtın derli toplu bir konuşmayla ardını getirememek de insanın sığılığını, güçsüzlüğünü gösterir. Hayvanlarda da gördüğümüz gibi, hızlı koşmakta en başarısız olanlar, apan-sız dönüşler yapmakta en çeviktirler; tazi ile tavşanın karşılaştırılmasında görüldüğü gibi tıpkı. Konuya girmeden önce sözü uzun uzun ağızda gevelemek can sıkar, bir şeyi damdan düşer gibi söyleyivermek ise etkiyi bozar.

XVI

Zenginlik Üstüne

Zenginliğe, erdemin yükü adından daha uygununu bulamıyorum. Latince “impedimenta” (köstek) sözcüğü daha da uygun düşüyor, çünkü bir ordu için ağırlıklar neyse erdem için de zenginlik odur. Ne atılabilir ne geride bırakılabilir, yürüyüşlerde de ayakbağı olur; evet, ağırlıklara bakarken savaşı bile yitirdiği olur bir ordunun. Büyük bir zenginliğin gerçekte dört bir yana dağıtılmadıkça hiçbir yararı yoktur, var demek kuruntudur ancak. Onun için Süleyman: “Malın çoğaldığı yerde yiyciler de çoğalır, mal sahibine de o yiycileri kendi gözleriyle görmekten başka ne düşer?”¹ der. Büyük bir zenginliğin hiç kimse tadını çıkaramaz, çok çok benim diye güvenir, başkalarına azar azar dağıtır, bağışta bulunur, gösterişiyle ün kazanır, ama kendisi için elle tutulur hiçbir yarar sağlayamaz. Görmüyor musunuz, büyük bir zenginliğin gene de işe yarar bir şey olduğunu göstermek için, küçükük taş parçalarıyla az bulunur nesnelere ne şişirme fiyatlar konuyor? Ama paranın insanı tehlikelerden, sıkıntılardan kurtardığını ileri sürecekler olur belki. Süleyman’ın dediği gibi: “Zengin adamın düşün-de, zenginlik bir kaledir.”² Ama bu sözün pek yerinde olarak

1 *Kutsal Kitap*, Vaiz, V, 10.

2 Süleyman’ın Meselleri, X, 15; XVIII, 11.

belirttiği üzere, düşte böyledir bu, gerçekte değil, çünkü zenginliğin batırdığı kimselerin sayısı kurtardıklarından kesinlikle daha çoktur. Kurum satmaktan başka işe yaramayacak bir zenginlik ardından koşma, hakkınla kazan, ölçüyle harca, kıvançla dağıt, gönül rahatlığıyla da vazgeç. Ama, herkesten apayrı, keşişçe bir davranışla da zenginliği hor görmeye kalkma. Cicero'nun Rabirius Postumus için söylediği gibi yap: "In studio rei amplificandae apparebet, non avaritiae praedam, sed instrumentum bonitati quaeri."³ Süleyman'ın sözüne de kulak ver, çabucak zengin oluvermekten koru kendini: "Qui festiant ad divitas non erit insons."⁴ Ozanların anlattığına göre, Plutos (zenginlik demektir), Jupiter çağırdığı zaman ağır aksak, Pluto⁵ çağırdığı zaman ise tez ayaklarla koşa koşa gidermiş. Bunun anlamı, doğru yoldan sapmadan alın teriyle kazanılan zenginlik ağır ağır oluşur, ama ölenlerden kalan (miras, vasiyet ya da benzeri yollardan) zenginliğe, ise, birden konuverir insan. Bunu, olduğu gibi, şeytanın kendisi olarak görülen Pluto'ya da uydurabiliriz, çünkü şeytan eliyle, yalan dolan, zorbalık, haksızlık gibi yollardan edinilen zenginlik de çok çabuk oluşur. Zengin olmanın yolu pek çoktur, ama bunların çoğu kötü yollardır. En iyilerinden biri tutumluluktur, ama insanı yardımdan, paylaşmaktan alıkoyduğu için bu da bütünüyle temiz bir yol sayılmaz. Toprağı işlemek zengin olmanın en doğal yoludur, çünkü en büyük anamızdır toprak, ama bu yoldan zenginlik çok ağır ilerler. Bununla birlikte, varlıklı kimseler çifti çubuğu hor görmez, toprağa eğilirse zenginlikleri alabildiğine artar. İngiltere'de bir soylu kişi tanıdığım vardı, zamanının en büyük gelirli adamıydı, büyük ot-

3 "Malını artırmak için gösterdiği çabaların, aç gözlü bir davranıştan değil, iyi işlerde kullanmak isteğinden doğduğu besbelliydi." Cicero, *Pro Rabirio*, 3.

4 "Zenginliğe koşarak giden suçsuz kalmaz." *Kutsal Kitap*, Süleyman'ın Meselleri, XXVIII, 20.

5 Pluto'nun burada vurgulanmak istenen özellikleri, yeraltı dünyasının kralı, ölen insanların da ruhlarının sahibi oluşudur.

lakları, koyun sürüleri vardı; büyük bir kereste tüccarı, kömür tüccarı, tahıl tüccarı, kurşun demir tüccarı olduğu gibi birçok başka alanda da büyük işler görürdü. Yeryüzü onun gözünde sonsuz bir kazanç deniziydi. Zenginliğin azını büyük bir emekle, çoğunu ise pek az emekle elde ettiğini söyleyen kişi, doğru söylemiş. Bir kimsenin varlığı, piyasada en kazançlı anları kollayabileceği, kimsenin göze alamayacağı büyüklükte işleri üstlenebileceği, daha genç adamların girdikleri işlere ortak olabileceği dereceye erişti mi, ister istemez daha da artar. Yaygın sanatlarla uğraşlarda kazançlar dürüst yoldandır, başlıca iki şeye dayanır: bıkmadan usanmadan çaba göstermek; temiz iş gören güvenilir bir kimse olarak ün kazanmak. Ancak, bir başkasının dar gününü kollayarak, araya birtakım uşaklar ile aracılar koyarak, daha yüksek bir para ödeyecek alıcıları yalan dolanla uzaklaştırarak, buna benzer bir sürü düzene, dalavereye başvurarak görülen işlerin kazancı biraz kuşku uyandırır. Bir malı tutmak için değil de yeniden satmak için yapılan alışverişlerde, iki kişi birden, hem alıcı hem de satıcı yanar. Ortaklık, ortaklar güvenilir kimseler arasından iyi seçilmişse, büyük bir kazanç sağlar. Tefecilik, en kötü olmakla birlikte, en sağlam kazanç yoludur, çünkü bu yolla insan ekmeğini "in sudore vultus alien"⁶ başkasının alın teriyle kazanır, hem de pazar günleri bile çalışarak. Ama güvenilir olmakla birlikte gene de sakıncalı yönleri vardır, çünkü noterlerle simsarlar çoğunlukla kendi çıkarları için, ne idüğü belirsiz, güvenilmez adamlara bile ödünç para verilmesini sağlarlar. Yeni bir işe ilk girmek, ilk işletme hakkını almak talihi de, işe görülmedik büyük kazançlar sağlar; Kanarya Adaları'nda şekeri ilk çıkaran adamın durumundaki gibi. Bu bakımdan, mantığı, yargı gücü, buluş gücü yerinde olan bir kimse, hele zaman da elverişliyse, çok büyük başarılar gösterebilir. Hep

6 "Başkalarının alın teriyle." Bacon, *Kutsal Kitap*'taki "Toprağa dönünceye kadar kendi alın terinle ekmek yiyeceksin," sözüne bir gönderme yapıyor burda. Bkz. Tekvin, III, 19.

kesin kazançlı işlere dayanmak isteyen kimsenin zengin olduğu pek seyrek; varını yoğunu ortaya koyarak serüvenlere atılan kimse de çoğunlukla batar, yoksullaşır; dolayısıyla, serüvenli kazançların yanı sıra kesin kazançlarla da zararları karşılamak yerinde olur. Elden çıkarmak üzere mal toplamak tekerciliği, yığınakçılığı, kısıtlanmamışsa en iyi zenginleşme yollarından biridir; özellikle nelerin fiyatının yüksek olacağını önceden görüp, ona göre mal yığan kimseler için. Devlet görevinde erişilecek zenginlik kişiye en iyi kalkınma yolu olsa bile, dalkavukluk, boyun eğme gibi aşağılık davranışlara başvurularak elde edildiği için, en kötü kazançlardan biri sayılmalıdır. Vasiyetlerle sorumlu yöneticilikler ardında koşmaya gelince, Tacitus'un Seneca için söylediği gibi, "testamenta et orbos tamquam indagine capi,"⁷ böylesi daha da kötüdür, çünkü bunda insan kendinden çok daha aşağı kimselere boyun eğmek zorunda kalır. Zenginliği hor görenlere çok inanca; çünkü erişmekten umut kestikleri için hor görürler, ama bir de erişirlerse zenginlerin en kötüsü olurlar. Paracanlı olma, zenginliğin kanatları vardır, kimileyin kendiliğinden uçar gider, kimileyin de daha çok getirmesi için saliverilmesi gerekir. İnsanlar varlarını yoklarını, ya akrabalarına ya da topluma bırakırlar, bu iki durumda da en hayırlısı orta büyüklükte bir mal bırakmaktır. Tek bir kişiye bırakılan mülk, bu işi hem yaşı hem başıyla bir üstünlük göstermiyorsa, çevredeki bütün yırtıcı kuşların üşüşeceği bir yem gibidir. Göz kamaştırıcı bağışlarla armağanlar, tuzsuz kurban etlerini ya da yalnız dışı badanalı, içi ise çürüyüp çökmek üzere olan mezarları andırır. Bu yüzden, bağışlarının çok sayıda olmasına değil, ölçülü olmasına özen göster; yapacağın iyilikleri ölümüne dek erteleme, çünkü iyi düşünülürse, böyle davranmak kendi malına değil başkasının malına eli açık davranmaktır.

7 "Vasiyetleri, öksüzleri bir ağla yakalardı sanki." Tacitus, *Annales*, XIII, 42.

XVII

Yükselme Tutkusu Üstüne

Yükselme tutkusu, insan gövdesinin salgılarından biri olan safraya benzer, yolu tıkanmadıkça insanı canlı, diri, çok ateşli, atılğan kılar. Ama yolu tıkanır da akamazsa, yakıcı, kötü, acı bir ağrıya dönüşür. Yükselme tutkusuyla dolu kimseler de, önleri açık olur boyuna ilerleyebilirlerse, tehlikeli olmaktan çok becerikli olurlar. Ama isteklerine engel çıktığı zaman, gizli gizli içerler, insanları, olayları kötü gözle görmeye başlar, ancak işler ters gittiği zaman sevinç duyarlar. Bir devletin ya da kralın hizmetinde bulunan kimse için en olumsuz niteliktir bu. Dolayısıyla, yükselme delisi kimselere görev veren krallar, bunların her zaman ilerleyebilmesine, geri bırakılmamasına gözkulak olmalıdırlar; çünkü böyleleri, bulundukları görevde ilerleyemezlerse, kendileriyle birlikte o görevin adını da batırmak için ellerinden geleni geri komazlar. Ama, bu yaradılıшта kimselere bir zorunluluk olmadıkça görev verilmemelidir dediğimiz için, hangi durumlarda zorunluluğun ortaya çıkacağını da belirtmemiz uygun olur. Savaşta iyi komutanlara, herkesten daha çok yükselme delisi olsalar bile, görev verilmelidir, çünkü görevde sağladıkları yararlılıklar geri kalan her şeyi hoş gösterebilir. Yükselme tutkusu olmayan asker, mahmuzları çıkarılmış gibidir. Bu yaradılıшта kimselerin, tehlikeli işlerde krallara siper olmak gibi bir yararı da vardır, çünkü bunlar

gibi gözükara bir güvercin olmayan hiç kimse, kapalı gözlerle alabildiğine yükselmek gibi bir işe yanaşmaz. Böyle kimse-ler, uyruklar arasında çok sivrilenleri devirmekte de işe ya-rayabilir, tıpkı Tiberius'un Seianus'u devirmekte Macro'dan¹ yararlanması gibi. Yararlarını belirttikten sonra, şimdi geriye bu yaradılışta insanların daha az tehlikeli olmaları için nasıl dizginlenebileceklerini anlatmak kalıyor. Bunların aşağı ta-bakadan gelmiş olanları soylularından; arkadaş canlısı, ince yaradılışlı olanları sert yaradılışlılarından, yeni yükselenleri, eskiden yükselip büyüklüklerini pekiştirmekte kurnazlaşmış olanlarından daha az tehlikelidir. Kimilerine göre, kralların kendilerine gözdeler tutmaları bir güçsüzlük belirtisidir, ama ülkenin yükselme tutkusuyla gözü dönmüş büyük adamları-na karşı en iyi savunma yolu budur. Bu durumda, kralın bir kimseyi tutması ya da tutmaması gözde adamlarının elin-de olduğundan, başka birinin aşırı yükselmesine fırsat kal-maz. Bunları dizginlemenin başka bir yolu da karşılarına en az kendileri gibi gururlu kimseleri çıkararak bir denge kur-maktır. Ama işlerin çığırından çıkmamasını sağlamak için birtakım aracı danışmanlardan yararlanmak gerekir, çünkü böyle safra atmazsa devlet gemisi çok geçmeden yalpalamaya başlar. En azından, kral birkaç ılımlı kimseye görev vererek bunlarla yükselme delillerini kösteklemelidir. Böylece yıkıla-caklarını sezdirerek onlara gözdağı vermek, korkak yaradı-lışlı olanlar karşısında etkili bir yoldur; ama çetin yaradılışlı, azılı olanları, böyle bir gözdağı karşısında, tasarladıklarını çabucak gerçekleştirmeye kalkışır, daha da tehlikeli duruma gelirler. Böylelerini devirmek gerektiği zaman, bu iş güvenlik

1 N. Sertorius Macro, İmparator Tiberius'un gözde adamlarından biriydi. İm-parator, Seianus'un kendisini devirmek için sürekli hazırlıklar yaptığını işi-tince, Macro'ya onu tutuklayıp öldürtmesini söyledi. Macro ilkin birtakım bağışlarla Seianus'un askerlerini satın aldı, sonra da onu öldürttü. Seianus'un bütün akrabaları ile çocukları da aynı cezaya çarptırıldı (İS 37), arkadaşların-dan birçoğu hapishanede öldürüldü.

içinde ansızın yapılamıyorsa, tek yol bunlara bir yüz vermek bir vermemek, böylece ormanda yolunu yitirmiş kimselerin durumuna düşürmektir. Büyük işlerde üstün gelme tutkusu, önüne gelen her işe burnunu sokma tutkusundan daha az zararlıdır, çünkü bu karışıklığa yol açar, işleri altüst eder. Gene de işinde yükselme delisi bir kimse, birçok adamının olmasını isteyen kimseden daha az tehlikelidir. Değerli kişiler arasında sivrilmeye çabalayan kimse çetin bir iş karşısındadır, ama bu her zaman kamu yararına olur. Etkisiz kişiler arasında en önemli gözükmeye yeltenen kimse ise bir dönemin çöküşüne yol açar. Yüksek görevlerin sağladığı üç yarar vardır: iyilik yapabilmek için en elverişli olanaklar, krallarla devlet büyüklerine yaklaşma kolaylığı, insanın kendi varlığını artırabilmesi. Bu amaçlar için titizlikle çabalayan kişi dürüst bir insandır, böyle bir çabayı değerlendirebilen kral da bilge bir kraldır. Genellikle, krallarla devlet büyükleri, yükselme tutkusu değil de görev duygusu taşıyan, işini gösteriş için değil gönülden benimseyerek yapan kimselere görev vermeli; gösterişçi bir kişiyi, çalışmaya can atan bir kişiden ayırt edebilmeli.

XVIII

Gençlik Yaşlılık Üstüne

Yılca genç olan bir kimse, zamanını çarçur etmemişse, saat-ça yaşlı olabilir, ama bu çok seyrek rastlanan bir durumdur. Gençlik çoğunlukla, sonradan edinilenler kadar bilgece olmayan ilk düşünceler gibidir; çünkü yaşta gençlik gibi, düşüncede de gençlik önemlidir. Bununla birlikte gençlerin buluş gücü yaşlılarınkinden çok daha canlı, kafalarından geçen düşler ise daha tanrısal bir niteliktedir. Büyük, çılgın isteklerle dolup taşan, ateşli, tedirgin yaradılıştaki kişiler, orta yaşı geçmeden olgunlaşmazlar, tıpkı Julius Caesar¹ ile Septimus Severus² örneklerinde görüldüğü gibi. Severus için, “Juven-tutem egit erroribus, imo furoribus plenam”,³ derler. Bununla birlikte, bütün Roma imparatorlarının belki en güçlüsüdür. Durgun yaradılışlı kimseler ise, Augustus Caesar,⁴ Floransa

1 Julius Caesar, bin bir güçlükten, birçok çatışmadan geçerek ancak kırk bir yaşında konsüllüğe erişebilmiş, sonra on beş yıl boyunca bir başarısı ötekini kovalamış, İÖ 44 yılında öldürülmüştü.

2 Septimus Severus da imparatorluk tahtına çıktığı İS 193 yılında tam kırk yedi yaşındaydı. On sekiz yıl durmak, dinlenmek bilmeden, parlak yengiler kazanarak başarıyla yönetti ülkesini. Bir sefer sırasında İngiltere’de öldü.

3 “Gençliği yenilgilerle, çılgınlıklarla doluydu.” Spartianus, *Severus*.

4 Augustus Caesar, Roma’nın ilk imparatoru, Julius Caesar’ın da yeğeniydi. Caesar öldürüldüğünde o on dokuz yaşındaydı. Ertesi yıl konsül oldu.

Dükası Cosimo,⁵ Gaston de Foix⁶ benzeri örneklerde görüldüğü üzere, daha gençken büyük işler başarırlar. Öte yandan, yaşlılıkta sürdürülebilir canlılıkla ateşlilik, her alanda en geçerli niteliktir. Genç insanlar yargı yürütmekten çok uygulamaya, kalıplaşmış işlerden çok yeniliklere yatkındırlar. Yaşlılığın verdiği olgunluk, geçmiş deneylerinin alanına giren işlerde insana yol gösterebilir, ama yeni durumlar karşısında şaşırır. Gençlerin yanılgıları işleri altüst eder, ama yaşlıların işlediği yanlışlar işleri çok çok biraz geri kor, verimi biraz düşürür. Gençler, işlerini çekip çevirirken altından kalkabileceklerinden daha çok şeye el atarlar; işleri yoluna koyacaklarına, daha çok karıştırırlar: eldeki araçlarla yolları düşünmeden hemen sonuca koşarlar; rastgele öğrendikleri birkaç ilkeye saçma bir bağlılık gösterir, yenilik yapmaktan hiç çekinmezler. Bu da umulmadık güçlüklerle yol açınca, en aşırı yöntemlere başvurlar; işledikleri bütün yanlışları bir kat daha artıran şey de, yanlışlıklarını kabule yanaşmayıp directmeleri, ne duran ne de dönen, dik başlı bir ata benzemeleridir. Yaşlılar ise, hep eksiklikler bulur, uzun uzun danışır, serüvene yanaşmaz, çabuk pişman olur, bir işi pek seyrek olarak sona erdirir, orta başarılarla yetinirler. Yaşlılarla gençlerden bir arada yararlanmak en yerinde iş olur, böylece bu iki çağın da karşılıklı iyi yönleri eksik yönleri giderir, gelecek için daha iyi olur bu, çünkü yaşlılar iş başındayken gençler onlardan çok şey öğrenebilir. Üstelik, dışardan bakılınca da böylesi daha iyi karşılanır, çünkü yaşlılar yetkinin tadını çıkarır, gençler de sevilmenin, beğen-

5 Floransa Dükası Cosimo, 1540'ta yirmi bir yaşında Floransa Devleti'nin başına geçmiş, bu görevi otuz dört yıl başarıyla yürütmüştü. Başlangıçta amansız bir yönetim uygulamakla birlikte sonradan büyük ün kazanmıştır. Pisa Üniversitesi'ni, Floransa Akademisi'ni kurmuş, büyük bir resim galerisi yaratmış, özgür sanatı, bilimi her zaman desteklemiştir.

6 Gaston de Foix, Fransa Kralı XII. Louis'nin yeğeni idi. Yirmi iki yaşında orduda çok önemli bir komuta görevi yüklenmiş, büyük başarılar kazanmıştı. 1512'de ünlü Don Pedro Navarro'yu, Kardinal Medici'yi, Papa X. Leo'yu tutsak ettiği Ravenna savaşında İspanyollarla çarpışırken ölmüştü.

nilmenin. Hak gözetmek bakımından gençler daha ağır basar belki, çünkü yaşlılar politik olmaktan yanadır. Hahamın biri, *Kutsal Kitap*'taki "gençlerimiz görecekler, yaşlılarımız ise düşler görecekler,"⁷ sözünden gençlerin Tanrıya yaşlılardan daha yakın oldukları, çünkü görmenin düşten daha yüce bir tanrısai aydınlanma olduğu anlamını çıkarır. Gerçekten de bir insan dünyadan ne denli çok içerse o denli sarhoş olur, yaşlandıkça insanın istem gücüyle duyguları değil, anlayış yeteneği artar. Kimileri pek erken yaşta olgunlaşiverirler ama bu olgunluk çabuk yiter. Böyleleri arasında, ilkin keskin bir zekâları varken sonra birden bönleşiveren kimseler yer alır. Söylevci Hermogenes⁸ böyleydi: yapıtları son derece büyük bir incelik taşımakla birlikte, kendisi sonradan aptallaşmıştır. İkinci tür ise, gençlikte güzel görünen, ancak yaşlılıkta pek hoş karşılanmayan, ağzı güzel söz yapmak gibi birtakım yetenekleri olan kimselerdir. Onun için Cicero, Hortensius'la ilgili olarak şöyle der: "Idem menebat, neque idem decebat."⁹ Üçüncü tür ise, başlangıçta birden pek yüksekte uçmaya başlayan, böylece sonraki yıllarında taşıyamayacakları ölçüde bir büyüklüğe özenen kimselerdir. Titus Livius'un, "ultima primus cedebant"¹⁰ diye sözünü ettiği Scipio Africanus böyleydi.

7 *Kutsal Kitap*, Yoel, II, 28.

8 Hermogenes İS 160 dolaylarında yaşamış, Tarsus doğumlu ünlü bir söylevciydi. Erken yaşta çok hızlı bir olgunlaşma göstermiş, sonra bütün yeteneği sönmişti. On beşinde söylevleriyle İmparator Marcus Aurelius'un övgüsünü kazanmış, on yedisinde söz ustalığı üstüne önemli bir kitap yazmış, yirmi beşinde belleğini yitirerek aptallaşmıştı.

9 "Hep aynı kaldı, ama aynı kalmak ona yakışmıyordu artık." Cicero, *Brutus*, 95. Quintus Hortensius (İÖ 114-50) ünlü bir Romalı söylevci, Cicero'nun çağdaşı, rakibiydi.

10 "Başlangıcına yaraşır nitelikte de değildi." Livius, XXX VIII, 53. Scipio İÖ 202'de İkinci Pön Savaşı'nı sona erdirmişti. 187'de Suriye kralı Antiochus'tan rüşvet almakla suçlanmış, kızarak Roma'dan ayrılmış, yurdundan uzakta ölmüştü.

XIX

Güzellik Üstüne

Erdem, değerli bir taş gibidir, en güzel görünüşünü yalınlık içinde kazanır; kendini de en iyi, yüzü gözü güzel kimselerde değil, duruşu ağırbaşlı, yapısı biçimli kimselerde gösterir. Çok güzel kimselerin erdemli olduğu hemen hemen pek az görülür, sanki doğa hiç eksiksiz bir iş yapma çabası içinde, ruhsal bir bütün yaratmayı unutuvermiştir. Bu nedenle, böylelerinin kendileri güzeldir ama ruhları yücelikten uzaktır, davranışlarıyla hoşla gitmeye, erdemli olmaktan daha çok önem verirler. Ama bu kural her zaman geçerli değildir, çünkü Augustus Caesar,¹ Titus Vespasianus,² Fransa Kralı Güzeli Philippe,³ İngiltere Kralı IV. Edward,⁴ Atinalı Alkibiades,⁵ Şah İsmail⁶ hem ruhu yüce kişiler, hem de çağlarının en güzel adamlarıydı.

1 Augustus Caesar, gösterişli, yakışıklı bir adamdı. Onu öldürmekle görevlendirilmiş, bir Galyalının bu görevi başaramadan geri döndüğü zaman “yüzüne baktığım an, vurmaya gönlüm elvermedi”, dediği anlatılır.

2 İS 70-79 yıllarında Roma imparatorluğu yapmış Titus Vespasianus da yakışıklı bir adamdı.

3 Fransa Kralı Philippe’e (1285-1314) görünüşünden dolayı “la Bel”, “güzeli” adı takılmıştı.

4 İngiltere Kralı IV. Edward (1461-1483) hem yakışıklı hem de yiğit bir adamdı.

5 Alkibiades (İÖ 450-404), zengin, yetenekli, yakışıklı bir adam, Sokrates’in sevdiği öğrencilerindendi. Ünlü bir komutan, başarılı bir devlet adamıydı.

6 1502 yılında İran’da başa geçen, Yavuz Sultan Selim’le savaşmış Şah İsmail de güzelliğiyle ünlüydü.

Güzellikte, çizgilerin uyumu renkten, davranışların ağırbaşlı, ince oluşu da çizgilerin uyumundan daha önemlidir. Güzelliğin, hiçbir resimde dile getirilmeyecek, tek bakışta kavranamayacak en değerli yönü de budur. Eksiksiz bir güzellik olmaz, en güzellerde bile bir uyum aksaklığı vardır. Bu nedenle, Apelles'in⁷ mi yoksa Dürer'in⁸ mi resim yapmakta daha titiz olduğunu söylemek oldukça güçtür: bunlardan birincisi, seçtiği birçok yüzün en güzel yanlarını bir araya getirerek, ikincisi de, geometrik oranları göz önünde tutarak çiziyordu insanı. Böyle resimler bence, bunları yapan resamlardan başka hiç kimsenin hoşuna gitmez. Bununla, bir ressamın gerçekteki yüzlerin hepsinden daha güzel bir yüz çizemeyeceğini demek istemiyorum, ama bana kalırsa bunu kurallarla değil, eşsiz bir ezgi yaratan müzikçi gibi, mutlu bir esinlenme ile yapmalıdır. İnsan kimi yüzler görür, parçaları inceleyince hiçbirini güzel bulmaz, ama parçalardan oluşan bütün güzeldir. Güzelliğin temel ilkesinin davranış inceliği olduğu bir gerçekse, yaşlı kimselerin çoğunlukla daha sevimli görünmelerine hiç şaşmamak gerekir: "Pulchrorum autumnus pulcher."⁹ Gençleri ancak, gençliklerinin her türlü eksikliği örtmesinden dolayı güzel buluruz. Güzellik çabucak çürüyen, çok dayanmayan yaz yemişlerini andırır; çoğu zaman da insanı gençlikte azdırır, yaşlılıkta küstürür. Ama şu da kesin bir gerçektir: yerine düşerse güzellik ışığı, erdemleri aydınlığa çıkarır, kötülükleri ise bastırır.

7 Apelles ilkçağ Yunan ressamlarının en ünlülerindendir. İÖ 340-323 yıllarında yükselmiş, özellikle kadın güzelliğiyle inceliğini dile getirmekte başarı göstermişti. Büyük İskender'in hem koruyuculuğunu hem de dostluğunu kazanmıştı.

8 Albrecht Dürer (1471-1528), Nürnberg'de doğmuş, İtalya'da, Hollanda'da bulunmuş büyük ressamdı. Ressamlığının yanı sıra ünlü bir gravürücü, heykeltıraş, mimar, Almanya'da Renaissance'ın en büyük sanatçısıydı.

9 "Güzellerin sonbaharı da güzeldir." Plutarkhos, *Alkibiades*, 1.

XX

Çirkinlik Üstüne

Çirkin insanlar genellikle doğa ile ödeşirler, çünkü doğanın kendilerine ettiği kötülüğün acısını onlar da doğaya kötülük ederek çıkarmaya çalışırlar. *Kutsal Kitap*’ın dediği gibi, çoğunlukla “doğal sevgiden yoksun olduklarından,”¹ böyle davranırlar. Ruh ile ten arasında bir uyum bulunduğu, doğanın bunlardan birini bozmakla ötekini de bozmak sakıncasıyla karşılaşacağı su götürmez bir gerçektir: “Ubi peccat in uno, periclitatur in altero.”² Ama, gövdesinin şöyle ya da böyle yaratılmasında söz sahibi olamayan, ruhuna ise dilediği doğruluğu vermekte özgür olan insan, doğuştan gelme eğilimlerin yıldızını, eğitim ile erdemin güneşiyle karartabilir. Bu nedenle, çirkinliği, aldatan bir belirti olarak değil, belli sonuçlar doğurmaktan hiç de geri kalmayan bir etken diye görmek yerinde olur. Kendisini başkaları gözünde küçük düşürecek bir çarpıklığı olan kimse, bu duruma karşı bir şeyler yapmaya, içinde sürekli bir dürtü duyar. Bundan dolayı, bütün çirkin insanlar son derece ataktırlar. Başlangıçta, kendilerini horgörmeye karşı savunmak içindir bu ataklık, ama zamanla bir alışkanlık olur. Ayrıca çirkinlik, bu insanları, özellikle başkaları-

1 *Kutsal Kitap*, Romalılar, I, 29-31.

2 “Birinde yanıldı mı ötekinde de yanılma tehlikesindedir.”

nın güçsüzlüklerini arayıp bulma, böylece bir bakıma kendi çektiklerinin acısını çıkarma çabasına yöneltir. Çirkinler, kendilerinden yüksek kimselerde de, her an hor görülebilecekleri için, kıskançlık diye bir şey uyandırmazlar. Karşılarındaki düşmanlarıyla rakipleri, çirkinlerin yükselemeyeceğini düşünerek uykuya dalarlar, ama yerleri elden gidince gözleri açılır. Bu bakımdan, yetenekli bir kimse için çirkinlik, yükselme yolunda büyük bir kozdur. Eski çağlarda krallar, şimdi de kimi ülkelerde görüldüğü gibi, hadım ağalarına çok güvenirlerdi, çünkü herkese karşı çekememezlik duyan kimse, bir kişiye bağlanıp boyun eğmeye daha yatkındır. Bununla birlikte, hükümdarların böylelerine gösterdikleri güven, değerli yargıçlarla görevlilere değil de, casuslara, söz taşıyıcılara beslenen türden bir güvendir. Çirkin insanların da durumu aşağı yukarı aynıdır. Ama gene de kural değişmez, çirkinler ellerinden geldikçe, ya başarılarıyla ya da kötülükle horgöründen kurtulmaya çalışırlar. Bundan dolayı, onların zaman zaman çok üstün insanlar olduklarına şaşmamak gerekir. Agesilaos,³ Sultan Süleyman'ın oğlu Cihangir,⁴ Aisopos,⁵ Peru yöneticisi Casca⁶ böyleydi: daha başkaları yanı sıra Sokrates'i⁷ de bunların arasına katabiliriz.

3 Isparta Kralı Agesilaos güdük boylu topal bir adamdı, ama bu eksiklikleri onun başarılı bir komutan, büyük bir devlet adamı olmasına engel olmadı.

4 Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Cihangir, kardeşi şehzade Mustafa'nın 1553'te öldürülmesi üzerine kendini yalnızlığa vermiş, sağlığı bozuk, küssün bir insandı.

5 İÖ altıncı yüzyılda yaşamış masal ustası Aisopos'un da çok çirkin, çarpık bir adam olduğu söylenir, ama elde bunu doğrulayacak kesin kanıtlar da yok.

6 Casca, 1547'de Peru'da Pizarro ayaklanmasını bastıran ünlü bir İspanyol kahramanıydı. Din adamıydı. Gövdesiyle oransız upuzun bacakları olduğu söylenir.

7 Sokrates (İÖ 469-399) de yayvan burnu, kocaman burun delikleri, koca dudakları, bodur gövdesi, fırlak göbeği ile ilkçağın ünlü çirkinlerinden biriydi.

XXI

Bahçeler Üstüne

Yüce Tanrı bir bahçe dikerek işe başladı.¹ Gerçekten de bir bahçe en katıksız insanca kıvançların kaynağıdır. İnsan ruhunu en güzel o yeniler, onsuz konaklar saraylar kupkuru birer el ustalığı olarak kalır. İnsanların, zamanla incelip uygarlaştıkça, güzel bahçelerden daha çok, görkemli yapılar kurmayı öğrendikleri göze çarpıyor; sanki bahçecilik daha yüksek bir ilerleme basamağıymış gibi. Bence çok büyük, güzel bir bahçe düzenlerken göz önüne alınması gereken nokta, yılın her ayı için ayrı bir yer hazırlamak, mevsimine göre en güzel şeyleri dikmektir. Aralık, ocak aylarıyla kışın ikinci yarısı için kış boyunca yeşil kalacak şeyler seçilmelidir: dikenli defne, sarmaşık, defne, ardıç, servi, porsuk, çam, biberiye, lavanta, beyaz, mor, mavi cezayirmenekşeleri, unutmabeni, zambaklar, serlere dikilebilirse portakal ağaçları, limon ağaçları, mersin ağaçları, gene sıcak yataklarda ıtırılı mercanköşk otu gibi. Ocağın ikinci yarısı ile şubat için ise, bu aylarda çiçek açmaya başlayan dulaptal ağacı, sarı, gümüşrengi çiğdemler, yaban çuhaçiçekleri, şakayıklar, erken açan laleler, doğu sümbülleri, tuğuşahı dikilir. Martta menekşelere, özellikle en erken açan yalınkat mavi menekşelere, şeftalilere, kızcıklara, hoş koku-

1 *Kutsal Kitap*, Tekvin, II, 8. "Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti."

lu yabangüllerine sıra gelir. Nisanda katkatlı ak menekşeler, duvar şebboyları, şebboylar, çuhaçiçekleri, her türlü zambaklar, biberiye çiçekleri, laleler, katkatlı şakayıklar, ak nergisler, Fransız hanımelileri, çiçek açmış kiraz ağaçları, mürdümerikleri, erikler, yapraklanmış akdikenler, leylaklar gelir. Mayıs ile haziranda her türlü karanfil, özellikle koyu pembe olanı, daha sonra açan misk gülü dışında her türlü gül, hanımelle-ri, çilekler, sığırdili, küpeçiçeği, kadifeçiçeği, Afrika çiçekleri, meyve vermiş kiraz ağaçları, incirler, siyah ya da kırmızı kuşüzümleri, ahududu, asma çiçekleri, lavanta çiçeği, ak çiçekli salepotu, titrek otu, inciçiçeği, çiçek açmış elma ağaçları vardır. Temmuzda şebboyun her türlü-ü, misk gülleri, ıhlamurlar açar, ilk armutlar, erikler, ilkyaz elmaları, kirazelmaları, her türlü erik, armut, kayısı, kadıntuzluğu, fındık, kokulu kavun, renk renk bıldırcınları yetişir. Eylülde üzüm, elma, her renkten gelincikler, şeftali, zerdali, kızcık, kış armudu, ayva yetişir. Ekim ile kasım başında üvez, muşmula, yabaneriği, geç açmak üzere budanmış ya da yerleri değiştirilmiş güller, dikenli defne vardır. Bu saydıklarımın hepsi Londra iklimine göre düşünülmüştür, ama demek istediğim, toprağın ne zaman neler yetiştirdiğine bakarak bir “ver perpetuum”² yaratabileceğinizdir.

Çiçeklerden havaya dağılarak tatlı bir ezgi gibi, esintiyle bir yaklaşan bir uzaklaşan koku, bir çiçeği koparıp elinize almaktan çok daha hoş bir duygu uyandıracağı için, en çok koku saçan çiçeklerle bitkilerin hangileri olduğunu bilmek size en büyük kıvancı sağlayacaktır. Koyu pembe güller ile kırmızı güller kolayca koku veren çiçekler değildir, gün olur bunların sıra sıra dizili olduğu bir bahçeden hem de daha sabah çiyi üzerlerindeyken geçersiniz de, kokularından iz bile duyamazsınız. Defneler de büyüme sırasında koku vermezler, biberiye pek az verir, mercanköşk de öyle. Havaya en güzel, en tatlı

2 “Sürekli bahar.” Vergilius, *Bucolica*, II, 148.

kokuları saçan iek menekşedir, hele bir nisan ortasında, bir de ağıustos ortasında olmak üzere yılda iki kez açan katmerli ak menekşeler. Sonra misk glü gelir. Kurumaya yüz tutmuş ilek yaprakları da havaya en i açıcı, en tatlı kokuyu saçar. Sonra asma çiçekleri gelir, bunlar uzun sert çimenlerin çiçeklerini andırır, ilk aışta kk toz yumakları gibi dururlar. Sonra yabangülü gelir. Duvar şebboyları, oturma odalarının ya da aşıağı kat odalarının pencereleeri altına ekilirse çok güzel koku verir. Sonra karanfiller, şebboylar, özellikle yalınkat karanfillerle katkatlı şebboylar. Ihlamur iekleri, biraz uzağı dikilmiş hanımelileri. Fasulye çiçeğini andırır çiçeklerden söz etmedim, çünkü bunlar tarla iekleridir. Ama, tekiler gibi yanlarından geçilirken değıl de, ayağıımızın altında ezildikleri zaman havayı en hoş kokularla dolduran n anmalıyım: aptesbozanotu, kekik, yabannanesi. Yryşlerinizde ayağınızı bastığınız her yerde güzel kokularını duyabilmek için bütün bahçe yollarına bunlardan ekmelisiniz.

Bahçeler için (saray bahçeleri demek istiyorum, daha önce de saray yapılarından söz ettiğimiz gibi) ayrılan yer, otuz dnnden aşıağı olmamalı,  kesime bölünmelidir: girişte bir imenlik, çıkışta, doğıal durumda bırakılmış bir fundalık, ortada da bahçenin kendisi bulunmalı. İki yanda ağıaçıklı yollar olmalı. Bana kalırsa, bir bahçede imenliğıe dört, fundalığıe altı, yanlardaki ağıaçlı yollara dörder, bahçenin kendisine de on iki dönümlük yer ayırmak en iyisidir. Çimenlik iki yönden haz verir size: birincisi, insan gözünü, iyi biçilmiş bir imenliğın yeşilinden daha çok okşayan hiçbir şey yoktur; ikincisi, imenliğın ortasından uzanacak güzel geniş yoldan bahçeyi saran büyük ite doğıru ilerlersiniz. Ancak bu yol hem uzun olduğıundan hem de mevsimin ya da günün bütün sıcağıını yediğıinden, i bahçenin serinliğıine güneşte yanma pahasına ulaşımış olmamak için, imenlikten geçen yolun iki yanına, on iki ayak yksekliğıinde, bitkilerin rttğı tahta kafesler çekmeli, üstünü de tahtalarla rtmeli; böylece insan gölgeli bir

yoldan geçerek bahçeye varabilmeli. Bahçeye bakan pencerelerin önünü, değişik renkte topraklardan yapılmış çiçek yataklarıyla örnek örnek süslemek oyuncak türünden bir iştir. Böyle süsleri çoğu zaman çöreklerin üstünde de görebilirsiniz. Bahçe, en iyisi dikdörtgen biçiminde olmalı, dört yanı da kemerli, kocaman bir çitle çevrilmeli. Kemerler aşağı yukarı on ayak yüksekliğinde, altı ayak genişliğinde tahtadan yapılma direkler üstünde durmalı, aralıklar ise kemerin genişliğine eşik olmalı. Kemerlerin üstüne, aşağı yukarı dört ayak yüksekliğinde, gene tahtadan yapılma bütün bir korkuluk, bu korkuluk üzerine de her kemerin tepesine bir kuş kafesi alabilecek şişkinlikte kuleler koymalı. Kemerler arasında kalan her boşluğa, güneş ışınlarının üzerlerinde oynayabileceği renk renk yuvarlak geniş camlardan süsler yerleştirilmeli. Ama bu çit bence yanları pek dik olmayan, tatlı eğimli, altı ayak yüksekliğinde, çiçeklerle örtülü bir tümsek üzerine yapılmalı. Sonra, ayrılan dörtgenin hepsini bahçe kaplamamalı, dört yanda, ağaçlık yeşil yollar için de yer bırakılmalı, bu ağaçlık yollar, çimenlikten gelen gölgeli yolla birleşmeli. Bahçenin başı ile sonundaki yollara yüksek çitler konmamalı, yoksa girişteki güzel çimenliğin, sondaki kemerler arasından görülen fundalığın görünmesi engellenmiş olur.

Büyük çitlerin içindeki alanın düzenlenişini herkesin değişik beğenisine bırakıyorum, ama bana sorarsanız, seçtiğiniz biçim ne olursa olsun, öyle çok çapraşık, ağır işlerden kaçının. Söz gelişi, ben kendi payıma, ardıcılardan ya da öbür bahçe bitkilerinden, budama yoluyla belli birtakım biçimler çıkarılmasından hoşlanmam; çocukça bir iştir bu. Üzerlerinde küçük küçük güzel piramitler bulunan küçük, bodur, yuvarlak çitler görmeyi severim; yerine göre, tahta kafesli güzel yeşil sütunları da. Bahçe yolları enikonu geniş olmalı. Yanlarda daha dar yollar olabilir, ama ana bahçenin içinde olamaz. Bahçenin tam ortasında güzel bir tepe bulunmalı bence; bunun üç çıkış yolu, üzerinde de dört kişinin yan yana yürüyebileceği ge-

nişlikte, korkuluksuz, çıkıntısız, tam bir daireye bütünlenen yollar olmalı. Tepe otuz ayak yükseklikte olmalı, üzerinde de incecik güzel bacaları ile güzel bir konuk ağırlama yeri bulunmalı, ama burayı camlarla aşırı ölçüde süslememek gerekir.

Fıskiyeler, havuzlar hem çok güzel görünür hem de çok iç açıcıdır, ama gölcüklerle büyük birikintiler bahçenin havasını bozar, her yanı sinekle kurbağayla doldurur. Havuz iki türlü olur, birinde suları fışkırtan, serpen fıskiyeler vardır, öteki ise otuz kırk ayak karelik oldukça geniş bir su birikme alanıdır. Ama burada ne balık, ne çamur ne de balçık bulunmalı. Birincisine, şimdi çok kullanılan yaldızlı ya da mermer heykeller, süsler yaraşır. Gerçekte önemli olan, sarnıçlarda ya da bulaklarda, durgunluktan, yeşile kırmızıya dönmemesi, yosun tutmaması, koku yapmaması için, fıskiyeli havuzlardan gelen suyun güzelce akmasını sağlamaktır. Ayrıca da havuzun her gün elle temizlenmesi gerekir. Fıskiyeye giden bir merdiven, çevresinde de güzel bir taş döşeme iyi olur. Yüzme havuzu diyebileceğimiz öbür havuzlara gelince, bunları güzelleştirmenin birçok yolları vardır, ama şimdi pek ayrıntılarına girmeyeceğiz bu işin. Sözgelışı, havuzun dibi ile yanları güzel nakışlarla süslü olmalı, her yanı renkli camlarla, parlak nesnelerle, çevresi de ince korkuluklarla, küçük heykellerle donatılmalı. Ancak, önemli olan nokta, fıskiyeli havuzlarla ilgili olarak da söylediğim gibi, havuz suyunun sürekli akması, daha yüksek bir yerden gelerek güzel ağızlı fıskiyelerden havuza dökülen suların biraz durduktan sonra gene aynı sayıda boruyla toprağın altına girmesidir. Güzel buluşlarla, suyu dökülüp saçılmadan havada yaylar çizecek biçimde, ya da tüy, bardak, kubbe gibi biçimlerde fışkırtmak göze hoş görünebilir ama bunların ne sağlığa ne de başka şeylere bir yararı vardır.

Üçüncü bölüm olan fundalığa gelince, buraya elden geldiğince doğal bir vahşi görünüş verilmelidir. Ağaç olmamalı burda bence, yalnız hanımeliyle yabangüllerinden çalılıklar, arada yabanasması bulunmalı, yerlere de menekşe, çilek,

çuhaçiçeği ekilmeli. Bunlar güzel koku verir, gölgede de iyi yetişirler, ama fundalıklar arasına belli bir düzenle değil, öteye beriye gelişigüzel ekilmeleri gerekir. Doğal fundalıklarda görülen köstebek yuvaları gibi öbek öbek tepelikler yapmak, bunların da kimisinin üstüne yaban yerpalamudu, kimisine cezayirmenekşesi, kimisine menekşe, kimisine çilek, kimisine çuhaçiçeği, kimisine papatya, kimisine kırmızı gül, kimisine inciçiçeği, kimisine kırmızı karanfil, kimisine ayıpençesi gibi bodur ama göze hoş görünen kokulu çiçekler ekmek bence çok iyi olur. Kimi tepeliklere küçük çalı fidanlar dikilmeli, kimisi boş bırakılmalı. Bu fidanlar gül, ardıç, dikenli defne, sarıçalı (kokusu çok keskin olduğu için pek seyrek dikilmeli), kırmızı frenküzümü, beктаşıüzümü, biberiye, defne, kokulu yabangülü türünden olabilir. Ama bu çalı fidanları, arsızlaşmasınlar diye sık sık budamak gerekir.

Bahçenin dört yanına gelince, bunlara ağaçlıklı, loş, güneş nerden vurursa vursun gölgelik, türlü türlü özel yollar yapmalısınız. Bu yollardan kimisini, sert bir rüzgâr estiği zamanda bir siper ardındaymış gibi yürüyebileceğiniz biçimde kapalı yaptırmalısınız. Bu yolların iki ucuna da rüzgârı kesecek çitler yapılmalı, ıslak olmasın diye, yerlere çimen değil, ince mıcır döşenmeli. Bu yollardan çoğunun iki yanına, duvar önlerine sıra sıra, her türden yemiş ağaçları dikmeli, yalnız ağaçlar tümsek üstlerine değil, çukura dikilmeli. Yerlerde iki yana, seyrek olarak, öteye beriye çiçekler ekilmeli, ama çok az olmalı bunlar, yoksa ağaçlara zararları dokunur. İki yandaki bu ağaçlıklı yolların sonunda yüksekçe birer tepe bulunmalı; bu tepelere çıkınca göğüs çizgisinde kalan çitlerin üzerinden insan uzak tarlaları seyredebilmeli.

Ana bahçe içinde, iki yanı dizi dizi, yer yer de küme küme yemiş ağaçlarıyla dolu güzel yolların bulunması bence çok hoş bir şeydir. Buralara güzel bir düzenle çardaklı oturma yerleri de koymalı, ama bahçeyi elden geldiğince açık, geniş tutabilmek için bu kapalı yolların sayısını pek çoğaltmama-

lıdır. Gölge isterse, yandaki ağaçlı yollarda dinlenmeli insan, günün sıcak saatlerinde gezmek isterse oralarda gezmeli; ama ana bahçede yılın bütün daha ılık mevsimlerinde, yazın sıcakta ancak sabahlarla akşamları, ya da kapalı havalarda dolaşabileceğinizi unutmayın.

Kuşevlerinden ben pek hoşlanmam; içleri çimlenir, kuşlar bol bol uçsun, gönüllerince yuva kursun diye canlı bitkilerle çalılarla donatılır, tabanlarında da kir pislik birikmezse, o başka. Böylece bir saray bahçesini, kesin bir örnek değil de, biraz ana çizgilerini belirterek biraz da bolca öğüt vererek tanıtmış oldum, bu arada hiçbir masraftan da kaçınmadım hani. Ama büyük soylu kişiler için masraf bile sayılmaz bu, çünkü onlar çoğunlukla işin ustalarına danışır, istediklerini daha ucuza mal etmiş de olmazlar. Kimileyin, gösteriş uğruna, büyüklük uğruna heykeller falan diktirirler, ama böyle çabalar bir bahçeden duyulacak kıvanca hiçbir şey katmaz.

XXII

İş Görüşmeleri Üstüne

Çoğunlukla, işleri mektup yoluyla değil de konuşarak, ya da kendi başına değil de araya üçüncü bir kişiyi sokarak görmek daha iyi olur. Mektup yazmak, belli bir konudaki isteğinize yazılı bir karşılığı elde bulundurmak, ilerde herhangi bir anlaşmazlıkta kendi mektubunuzu kanıt olarak ortaya koymak bakımından, ya da işinizin yüz üstü bırakılması, söylediklerinize yarım yamalak kulak verilmesi gibi tehlikeler karşısında çok işe yarar. İnsan, karşısındaki kimselerde, kendisinden daha aşağı olanlar üzerinde her zaman uyandırdığına benzer bir saygı uyandırıyor ya da çok önemli durumlarda sözlerinde ne kadar ileri gidebileceğini karşısındakinin gözlerinden anlayabiliyorsa, söylediklerinden, sonra caymak ya da yeni açıklamalara girişmek hakkını kendi elinde tutmak istiyorsa, kendi işini kendi görmelidir. Araya sokulacak üçüncü kişinin seçilmesinde göz önünde tutulacak nokta, o kişinin zararsız, üstlendiği işi yapabilecek, sonucu da doğru olarak bildirecek bir insan olması, başkalarının işini görürken kendi çıkarına bakan, size hoş görünmek için sonucu olduğundan başka türlü gösteren kimselerden olmamasıdır. Kendilerine verdiğiniz işe bir ilgi duyacak kimseleri seçin, çünkü bu çok şeyi değiştirir, işleri hızlandırır. Görülecek işin türüne göre, sözgelişi, bir hak koparılabaksa gözüpek, bir kandırma işi için tatlı dilli,

bir soruşturma ya da gözlem için kurnaz, sonucu sallantıda iş-
ler için de diretgen, söz anlamaz kimseler bulun. Sonra, daha
önce verdiğiniz bir işte başarı göstermiş, talihleri iyi gitmiş
kimselere görev verin, çünkü bu onlara hem güven kazandırır
hem de daha önceki başarılarına gölge düşürmemek için daha
candan çaba gösterirler. İş için görüştüğünüz kimseye konuyu
hemen açmaktansa, ilkin başka şeylerden açarak yaklaşmak
daha sağlam bir yoldur, ama niyetiniz apansız kestirme soru-
larla onu bocalatmaksa, o başka. Yerini bulmuş, olacağını ol-
muş kimselerden daha çok, bir şeyler olmak isteyen kimselerle
iş görmek iyidir. İki kişi bir iş görmekte karşılıklı birtakım ko-
şullarla anlaşmışlarsa, önemli nokta kimin önce başlayacağı-
nın kesin olarak belirtilmesidir, yoksa biri ötekinden, üzerine
aldığı koşulu daha önce yerine getirmesini isteyemez; önceliği
işlerin doğal zorunluluğu belirlemeli, iki yandan biri ötekini,
daha başka işlerde de kendisinden yararlanılabileceğine ya
da kendisinin herkesten daha güvenilir bir kimse olduğuna
inandırmalıdır. Bu konuda en önemli şey, karşıdakini etki al-
tına alabilmek ya da onun gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktır.
İnsanlar gerçek yüzlerini, güvenildikleri, öfkelenindikleri, boş
bulundukları, darda kaldıkları, bir işin belli bir yönde yapıl-
masını isteyip de buna bir gerekçe bulamadıkları durumlarda
gösterirler. Bir insanı etkiniz altına almak istiyorsanız, ya onu
huyuna suyuna uygun bir yönde evirip çevirmeli, ya niyet-
lerini bilip onu inandırmalısınız, ya güçsüzlüklerini yetenek-
sizliğini ileri sürerek korkutmalı ya da dizginlerini elinde tu-
tan kimseleri bulup, onlar aracılığıyla yönetmelisiniz. Kurnaz
kimselerle iş görürken, sözlerini doğru yorumlayabilmek için
onların niyetlerini her an tartmak, böylelerine pek az açılmak,
üstelik bunu yaparken de işlerine en az yarayacak şeyleri söy-
lemek gerekir. Çetin işler görürken, insan hiçbir zaman ekti-
đini hemen biçeceğini düşünmemeli, ilkin işi kotarmalı sonra
yavaş yavaş sonucu beklemeli.

XXIII

Öğrenim Üstüne

Öğrenim bizler için kıvanç, ruh güzelliği, yetenek kaynağıdır. Kıvancı, bir köşeye çekilip yalnız kalmaktadır, ruha kattığı güzellik konuşmada belli olur, kazandırdığı yeteneklerin ise yargılar vermemizde, işlerimizi düzenlememizde yararı dokunur. Belli alanda uzmanlaşmış kişiler, tek tek işleri yürütebilir, belki bunlarla ilgili yargılar da ileri sürebilirler, ama bir sorunu her yönüyle kavrayarak öğütler vermek, işleri tasarlamak, düzenlemek öğrenimli kimselerin konusudur. Öğrenime çok zaman ayırmak uyusukluktur, yalnız ruh güzelliği için okumak gösteriş, düşüncelerde hep kitapların kurallarına bağlı kalmak da budalaca bir bilgiçliktir. Öğrenim insan kişiliğini bütünler, ama öğrenimin kendisi de kişiliğin deneyleriyle bütünlenir, çünkü insan yaradılışındaki yetiler, öğrenimle budanması gereken yaban bitkileri gibidir, deneylerle pekiştirilmemiş bir öğrenim ise çok belirsiz kuramsal bilgilere dayanır. Becerikli kişiler öğrenimi hor görürler, sıradan kişiler ona hayran kalır, bilge kişiler ise ondan yararlanır; çünkü öğrenim, sağlayacağı yararın ne olduğunu göstermez; bu onun ötesinde, insanın gözlemleriyle kendi başına kavrayacağı bir şeydir. Okuyorsan, ne karşıdakileri susturmak, bilgiçlik satmak için, ne her okuduğuna körü körüne inanmak, ne de konuşmalarına konu bulmak için, ama incelemek, dü-

şünmek için oku. Kitap vardır, ancak tadına bakılmak içindir; kitap vardır yutulmak, kitap da vardır çiğnenmek, özümlemek içindir; başka deyimle, kimi kitapların insan ancak birkaç bölümüne göz atmalı, kimisini baştan sona şöyle bir okuyup geçmeli, pek azını da her ayrıntı üzerinde titizlikle durarak adamakıllı okumalı. Birtakım kitapları da insan araçlar yardımıyla, başkalarının çıkardıkları özetlerden okur, ama bu ancak daha az önemli konularda, değersiz kitaplarda başvurulacak bir yoldur, yoksa böyle başkasının süzgecinden geçme kitaplar, damıtılmış bayağı su gibi yavan olur. Okumak insanı olgunlaştırır, konuşmak ustalaştırır, yazmak ise daha somut bir bilgi sağlar. Dolayısıyla, az yazanın iyi bir belleği olması gerekir, az konuşanın keskin zekâlı, az okuyanın da bilmediğini bilir gibi görünebilmek için kurnaz olması gerekir. Tarih insanı bilge kılar, şiir iç-zenginliği, matematik titizlik, doğal bilimler derinlik, mantık ile söz söyleme sanatı ise tartışma yeteneği kazandırır. "Abeunt studia in mores".¹ Evet, insan kafasının uygun bir öğrenim yardımıyla giderilemeyecek eksiği yoktur; tıpkı beden hastalıklarının birtakım beden alıştırmalarıyla giderilebileceği gibi. Sözgelişi, ağaç topla oynanan on kuka oyunu taş, böbrek hastalıklarına, ok atmak akciğerlere, göğüse, yürüyüşler mideye, ata binmek başağrısına iyi gelir. Dolayısıyla, kafası dağınık bir kimse matematik öğrensin, çünkü matematik çözümlerinde kafası biraz dalıverse, bütün çözüme yeniden başlaması gerekir. Kavrayışı, ayrımları görmeye, saptamaya yatkın değilse, skolastikçileri incelesin çünkü onlar "cymini sektöres",² kılı kırk yaranlardır. Bir konuyu aydınlatmakta başka bir konunun kanıtlarından yararlanmayı bilmiyorsa, hukuk davalarını incelesin. Böylece, kafanın her yetersizliğine, özel bir iyileştirici bulunabilir.

1 "Öğrenim benliğe işler." Ovidius, *Heroides*, XV, 83.

2 "Kimyon tanesini kırk yaranlar." Aristophanes, *Arılar*, 1357.

XXIV

Görgü Kurallarıyla İncelik Üstüne

Olduğu gibi görünecek kişinin çok büyük erdemler taşıması gerekir, tıpkı foyasız taşların çok değerli olması gerektiği gibi. Ama dikkat edilirse, insanlara övgüler düzmek, yaranmak ile kazanç, gelir sağlamak arasında bir benzer yön vardır. “Damla damla kazanç kesede göl olur” diyen atasözü doğrudur, çünkü kazancın azı hiç aralıksız damlar gelir, çoğu ise ancak binde bir gelir. Tıpkı bunun gibi, ufak tefek üstünlükler de hep göz önünde oldukları için büyük övgüler toplar, büyük erdemler ise ancak pek seyrek olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan, Kraliçe Isabella’nın dediği gibi, davranış inceliği “her zaman geçerli olacak bir tanıtma mektubu” gibidir. İnceliğin kurallarını öğrenebilmek için, onları hor görmemek yeter, çünkü böylece insan başkalarının davranışındaki inceliği yakından izler, ondan ötesi kendiliğinden gelir. İncelmek için kendini çok zorlayan kişi, çirkin görünmeye başlar, çünkü inceliğin doğal, özentisiz olması gerekir. Kimilerinin davranışı, her hecesi ölçülü takır tukur bir şiiri andırır; ama kafası hep böyle önemsiz ayrıntılarla dolu olan kişi önemli şeyleri nasıl kavrayabilir. Görgü kurallarını hiçe saymak ise, karşıdakilerin de aynı biçimde davranmalarına yol açacağı için, insanın kendisine duyulan saygıyı azaltır. Özellikle yabancılar ya da kural düşkünü kimseler karşısında, incelikten ayrılmamak

gerekir, ama bunu üzerinde durulacak bir konu yapmak, görgü kurallarını göklere çıkarırcasına övmek, ancak herkesi usandırmaya, insanın sözlerine duyulan saygı ile güveni azaltmaya yarar. Basmakalıp incelik deyimleri arasına, etkili, iz bırakıcı sözler sıkıştırmak, tam sırasında yapılabilirse, çok işe yarar bir yoldur. Akranları arasında insan senlibenli bir davranış göreceği için, kendini biraz ağır satması yerinde olur. Kendinden aşağı kimseler insana nasıl olsa saygı göstereceklerinden, onlarla birazcık senlibenli olmak gerekir. Herhangi bir şeyde, başkalarını kanıksatacak kadar ölçüyü kaçıran kimse kendini küçük düşürür. Bir kimseye verilen özel bir önem saygıdan doğuyorsa, içten pazarlıklı değilse, iyi bir şeydir. Bir kimsenin üstünlüğünü benimserken insanın kendinden de bir şeyler ortaya koyması genellikle en iyi yoldur. Sözgelisi, o kimsenin bir düşüncesine mi katılacaksınız, küçük bir noktada görüş ayrılığıyla katılın; önerisini mi kabul edeceksiniz, bir koşulla kabul edin; öğüdünü mü doğru buldunuz, bir neden daha sürün ileri. Övgü sözlerini çok kullanmaktan kaçınmak gerekir, çünkü insanın başka yönlerden değeri ne olursa olsun, onu çekemeyenler, bütün değerlerini hiçe sayarak, dalkavuk damgasını vuruverirler. İş alanında da saygı kuralları üzerinde uzun boylu durarak başkaları karşısında çok eğilmek ya da en uygun zaman ile durumu beklemek zarar getirir. Ne demiş Süleyman; “Yeli gözetek ekmez, bulutlara bakan biçmez.”¹ Bilge kişi hazır bulamadığı durumu kendi yaratır. İnsanın davranışı da giyimi gibi olmalı; kalıp gibi kaskatı olmamalı ki insan rahatça kımıldayabilsin, yapsın etsin.

1 Kutsal Kitap, Vaiz, XI, 4.

XXV

Övgü Üstüne

Övgü erdemin görüntüsüdür, ama bu görüntü kendisini yansıtan ayna ya da cama göre değişir. Halk çoğunluğundan gelen övgü genellikle yalancıktan, değersiz bir övgüdür, üstelik gerçek erdemli kişilerden daha çok görünüşüyle göz boyayan kişilere yönelmiştir; çünkü yığınlar birçok yüce değerden anlamazlar. En sıradan üstünlükler onların övgüsünü görür, şöyle böyle değerler hayranlıklarını uyandırır, en yüce değerleri ise kavrayacak yetiden yoksundurlar.

En iyi anladıkları şey, gösterişçilik ile “species virtutibus similes”¹ tir. Ün, şişirilmiş hafif şeyleri suları üstünde taşıyan, dolu ağır şeyleri de dibe çökerten bir ırmağı andırır. Ancak, hem değerli hem de kafalı kimseler birbirleriyle yarıştıkları zaman *Kutsal Kitap*’ın dediği gibi: “nomen bonum instar unguenti fargrantis.”² Bu temiz adın kokusu dört bir yanı sarar, kolay kolay da uçmaz, çünkü hoş kokulu yağların kokusu çiçeklerinkinden bile daha sürekli. Övgüyü yapan rastgele bir dalkavuksa, herkesi okşayacak belli birtakım basmakalıp sözlerle yapar bu işi; kurnaz bir dalkavuksa, dalkavukların şahına, başka deyimle insanın kendi benliğine ayak uydurur;

1 “Erdemi andırır bir görünüş.” Tacitus, *Annales*, XV, 48.

2 “Temiz bir ad hoş kokulu bir yağ gibidir.” *Kutsal Kitap*, Vaiz, VII, 2.

böylece, insan kendinin hangi yönünü en çok beğeniyorsa dalkavuk da en çok o yönünü över.

Arsız bir dalkavuk ise, ayağınızı denk alın, insanın kendini en eksik bulduğu, en çok utanç duyduğu yönlerinden yazar, “spreta conscientia”³, bilincinizle eğlenircesine sizi göklere çıkarır. Kimi övgülerin de temelinde iyi dilekler ile saygı yatar; kralların, büyük adamların önünde yapılması zorunlu, “laudando praecipire”⁴ övgülerdir bunlar. Bunlarda övülen insana, sözde şöyle iyi, böyle değerli olduğu söylenirken, nasıl olması gerektiği anlatılmaya çalışılır. Kimileri, başkası onları kıskansın, çekemesin diye, kötülükten övülürler: “Pessimus genus inimicorum laudantium”⁵ hem öyle ki, Yunanlıların bu konuda “övülerek zarar görecektir kişinin burnunda bir çıban çıksa daha iyi”⁶ diyen bir atasözü bile vardır, tıpkı bizdeki “yalancının dilinde çıban çıkar” sözü gibi. Ama, yerinde, zamanında yapılmış ölçülü, ağırbaşlı bir övgü, gerçekte iyi bir şeydir. Süleyman: “Arkadaşını erkenden kalkıp bağıra bağıra öven kişi, ona ilenmiş sayılır”, der.⁷ Bir insanı ya da konuyu aşırı derecede övmek, dinleyenlerde karşıtlık uyandırır, çekememeziğe, olaylara yol açar. Pek seyrek durumlar dışında, kişinin kendini övmesi yakışık almaz: ama kendi işiyle uğraşını öven kimse bunu hiç çekinmeden, gönül yüceliğiyle yapabilir. Kimi tanrıbilimci, kimi keşiş, kimi skolastikçi olan papalık kardinalleri, dünya işlerini hor gören, aşağılayan belli bir deyim kullanarak, dünyadaki bütün savaşları, elçilikleri, yargıçları, bütün buna benzer işleri “sbirrerie” (kolluk-gücü yarıdıcılığı) diye adlandırırlar. Sanki bütün bunlar kolluk-gücü görevlileriyle kavasların becerebileceği işlermiş gibi. Oysa gerçekte bu kolluk-güçleri çoğu zaman, kardinallerin o yük-

3 “O insanın bilinciyle eğlenerek.”

4 “Överken eğiten.” Plinius, *Epistolae*, III, 18.

5 “En kötü düşman övenlerdir.” Tacitus, *Agricola*, 41.

6 Theokritos, *Idyller*, IX, 30; XII, 24.

7 *Kutsal Kitap*, Süleymanın Meselleri XXVII, 14

sek derin düşüncelerinden daha olumlu işler görürler. Paulus resul de övünürken ikide bir “akılsız gibi söylüyorum”,⁸ der, ama uğraşından söz edeceği zaman “manificabo apostolatum meum”⁹, der.

8 *Kutsal Kitap*, Korinthoslular, XI, 19.

9 “Görevimi yücelteceğim.” *Kutsal Kitap*, Romalılar, XI, 13.

XXVI

Böbürlenmek Üstüne

Ne güzel söyler Aisopos: "Sineğin biri araba tekerleğinin dingiline konmuş, amma da tozuttum ha! demiş." "Böbürlenmiş insanlar da, ancak şöyle bir ucundan tutmuş oldukları ya da daha büyük bir gücün başardığı işleri kendileri gerçekleştirmiş gibi davranırlar. Böbürlenmiş kişi başkalarıyla çatışmak zorundadır, çünkü bütün böbürlenmesi kendisini onlarla karşılaştırmasına dayanır. Atıp tutmalarını haklı gösterebilmek için arsızlığı da ele alması gerekir. Böylelerinin ağzı da sıkı olmadığından, doğru dürüst bir iş çıkaramazlar, Fransız atasözünün dediği gibi: "Beau-coup de bruit, peu de fruit," (çok patırtı eder, az yemiş verirler). Bununla birlikte, bu niteliğin politik ilişkilerde pek işe yaradığı da sugötürmez bir gerçektir. Birinin büyük adam olduğu, erdemli adam olduğu yolunda söylentiler çıkararak ona ün kazandırmakta, bunlar iyi çığırkanlık yaparlar. Sonra Titus Livius'un Antiochus'la Aitolialılar üstüne söylediği gibi, "çelişen yalanlardan büyük sonuçlar çıktığı da olur".¹ Söz gelişi iki kral arasında, onları

1 Antiochus İÖ 223-187 yılları arasında Suriye kralıydı. Ülkesini doğuda Hindistan'a değin genişletmiş, batıda da Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına kafa tutar olmuştu. İÖ 196 yılında Hannibal onun sarayına sığınmıştı. Aitolialılar Roma yönetimine başkaldırmak için Antiochus'un yardımını istemişler, yardım isteğiyle gelen Aitolialılar kendi ordularını gerçekte olduklarından

üçüncü bir kralla savaşa kışkırtmak amacıyla gidip gelen bir kimse, her biri önünde ötekinin savaş gücünü göklere çıkararak konuşur; ya da iki kişiye aracılık yapan kimse, kendini bunlardan her birine öteki üzerinde büyük bir etkisi varmış gibi göstererek, ikisinin gözünde de kendini büyütmeye çalışır. Böyle buna benzer durumlarda sık sık, bir hiçten ortaya iş çıktığı olur, çünkü yalanlar düşüncelere yol açar, düşünceler de eyleme. Askerlikte komutanlarla erlerin kendilerini büyük görmeleri pek önemlidir, çünkü demir nasıl demiri bilirse, birinin büyüklenmesi de ötekinin yavuzluğunu bilir. Sorumluluğu büyük yatırımlarda, özel girişimlerde, kendini beğenir yaradılıştaki kişiler, işe canlılık kazandırır; ağırbaşlı, toksöz-lü yaradılışlar ise geminin yelkeninden daha çok safrasını andırırlar. Bilginlerin de ün kazanması, gösterişçi kanatların yardımı olmasa, çok uzun sürer. “Qui de contemnenda gloria libros scribunt, nomen suum inscribunt”², Sokrates, Aristoteles, Galenus³ çok kendini beğenmiş kimselerdi. Hiç kuşkusuz, kişinin kalıcı bir ad bırakmasında kendi büyüklenmesinin de bir payı vardır; ün kazanmakta, insanın değerlerinin yalnız başkalarının övülmesi hiçbir zaman yeterli değildir. Kendileri de biraz böbürlenmeseydi, ne Cicero’nun, ne Seneca’nın, ne de Plinius Secundus’un⁴ ünü böyle uzun sürebilirdi. Övünmek, tahta işlerini hem gösterişli hem de uzun ömürlü kılan bir cila

çok daha güçlü göstermişti. Buna güvenerek yardım etmeyi kabul eden Antiochus, gerçek ortaya çıkınca Romalılar karşısında büyük bir bozguna uğramıştı. Bkz. Livius, XXXVII, 48.

- 2 “Ünü hor görmek üstüne kitap yazanlar, baş sayfaya kendi adlarını korlar.” Cicero, *Tusculanae Disputatione* 1, 15.
- 3 Galenus (İS 131-200), ilkçağ’ın en ünlü hekimlerindendi. Bergama’da doğmuş, Roma’da uzun süre başarıyla hekimlik yapmış, sonra kendisini çekemeyenlerce büyücü diye suçlandırılarak Roma’dan uzaklaştırılmış, İmparator Marcus Aurelius onu geri çağırarak oğlu Commodus’un bakımıyla görevlendirmişti. Yapıtları aşağı yukarı bin yıl boyunca tıp alanında en yetkili kaynaklar olarak görülmüştü.
- 4 “Her sözüne, her davranışına ilgiyi çekmekte pek usta bir adam.” Tacitus, *Historiae*, II, 80.

gibidir. Ancak, böbürlenme konusunda bütün bunları söylerken, Tacitus'un "omnium, quae dixerat feceratque arte puadam ostentator"⁵ sözüyle Mucianus'a mal ettiği davranış da değil, demek istediğim. Bu böbürlenmek değil, ancak doğal bir ruh yüceliğinden, sakınganlıktan ileri gelir, üstelik insanlara yalnız yaraşmakla kalmaz, bir incelik de katar. Özür dilemeler, göz yummalar, ölçülü bir alçakgönüllülük, ustaca birer gösterişten başka bir şey değildir. Övünme yolları arasında, Plinius Secundus'un önerdiği, insanın kendisinin en başarılı olduğu bir alanda başkalarının göstereceği başarıları hiç esirgmeden bolca övmesi, en iyi yoldur; çünkü Plinius büyük bir ustalıkla şöyle der: "Başkasını övmekle, kendini kollamış olursun, çünkü övdüğün kişi o konuda ya senden üstün ya da aşağıdır. Aşağı ise, onun övülmesiyle sen daha çok yükselirsin; yüksek ise, övmemekle sen çok daha az övgü görürsün."⁶ Övünen kimseler bilgeler için alay, alıklar için hayranlık, asalaklar için ise tapınma konusu, kendi kurumlarının da kölesidirler.

5 "Her sözüne, her davranışına ilgiyi çekmekte pek usta bir adam." Tacitus, *Historiae*, II, 80.

6 Plinius, *Epistolae*, VI, 17

XXVII

Ün San Üstüne

Ün kazanmak, insanın erdemleriyle değerinin, dosdoğru ortaya çıkmasıdır. Ama kimileri gördükleri her işte ün san kazanmayı amaç tutarlar. Böyleleri kendilerinden çok söz ettirirler, ama bunlara içten bir saygı duyan olmaz. Kimileri de bunların tersine, değerlerini, göstermeye çalışırken yitirir, başkaları gözünde küçülürler. Bir kimse, daha önce hiç el sürülmemiş, girilmiş de yüz üstü bırakılmış ya da yarım yamalak yapılmış bir işi başarıya erdirirse, başkalarını izlediği bu işte, çok büyük bir güçlüğün üstesinden tek başına gelmiş bir insandan daha çok ün kazanır. Davranışlarını her partiye, her türlü topluluğa hoş görünecek bir biçimde ayarlayan kimse, her ağızdan yükselen övgüler toplar. Başarısızlığa uğradığı zaman onuruna, başardığı zaman kazanacağı ünden çok daha büyük bir leke düşürecek işe girişen kimse, onurunu gerektiğince kollamıyor demektir. Çekişilerek, başkalarının elinden koparılmış ünler, yontulmuş elmas gibi en büyük parıltıyı saçar. Bundan dolayı, insan ün kazandıracak bir işte kendisiyle yarışanları alt etmeye, elinden gelirse onların yayı ile attığı oku çok daha ileri düşürmeye çalışmalıdır. Size bağlı adamlarınızla uşaklarınızın ün konusunda büyük yararı dokunur. "Omnis fama a domesticis emanat."¹ Ünü için için kemirecek bir kurt olan çekeme-mezliği de ortadan kaldırmanın en iyi yolu, insanın bir işten amacının, ün kazanmaktan daha çok beceri kazanmak oldu-

1 "Ün bütünüyle kendi adamlarınızdan yayılır." Quintus Cicero, *De petit consul*, V, 17.

ğunu söylemesi, kazandığı başarıları da kendi yetenekleriyle tutumundan daha çok ulu Tanrının istemine, talihe bağlamasıdır. En yüce ün türlerini önemlerine göre şöyle sıralayabiliriz: önce “conditores imperiorum,”² Romulus,³ Kyros,⁴ Caesar, Sultan Osman, Şah İsmail gibi devlet kurucuları gelir. İkinci olarak “legislatores” (yasa koyucular) gelir; bunlar, koydukları yasalar kendilerinden sonra da yaşadığı için, ikinci-kurucu ya da “perpetui principes”⁵ diye de anılırlar; Lykurgus,⁶ Solon, Justinianus,⁷ Edgar,⁸ “Siete partidas”ın yazarı Kastilya Kralı bilge Alphonsus⁹ gibi. Üçüncüsü, “liberatores” ya da “salvatores” (kurtarıcılar ya da koruyucular), Augustus Caesar, Vespasianus, Aurelianus,¹⁰ Theodoricus,¹¹ İngiltere Kralı VII. Henry,¹² Fransa Kralı IV. Henri¹³ gibi, uzayıp giden acı iç savaşlara son

2 “Devlet kurucular.”

3 Romulus, mitologyaya göre Roma Devleti’nin kurucusu, ilk kralıydı. Roma kentinin de adını ondan aldığı söylenir.

4 Kyros, Pers Krallığı’nın kurucusu, ilk hükümdarıydı. Onun da adı bir sürü efsaneye karışmıştır. İÖ 550’de tahta çıkmış. İÖ 529’da öldürülmüştü.

5 “Sürekli önder.”

6 Lykurgus, İÖ dokuzuncu yüzyılda yaşadığı söylenen ünlü Ispartalı yasa koyucudur.

7 Justinianus (İS 483-565), 565’te Doğu Roma imparatoru olmuş, Roma yasalarını geliştirerek ünlü Justinianus Yasaları’nı koymuştu.

8 Edgar İS 973-975 arası İngiltere krallığı yapmıştı. Kişiliği çevresinde pek çok söylenti vardır. Güvenilir tarihçilere göre barışçı, ülkesini mutlu yaşatmış bir kraldı.

9 Kastilya Kralı Alphonsus (1221-1284) Mağriplilere karşı kazandığı birçok büyük savaşla ünlüydü. Bilime büyük bir ilgisi vardı. Yasalar üzerine hazırladığı *Siete partidas* (Yedi bölüm) adlı yapıtıyla anılır. Kitabını yedi yılda bitirdiği için bu başlıkla adlandırmıştı

10 Aurelianus, İS 270 yılında Roma imparatoru seçilmişti. Beş yıllık saltanatında İtalya’yı barbarlardan temizlemiş, Palmyra Kraliçesi Zenobia’ya, İspanya’ya, Galya’ya, Britanya’ya boyun eğdirmişti.

11 Theodoricus (İS 455-526) Ostrogot kralıydı. Viyana’da doğmuş, öğrenimini Bizans’ta görmüş, İtalya’da Got egemenliğini kurmuştu.

12 VII. Henry saltanatı sırasında uyrukları yararına çıkarmış olduğu yasalarla ün kazanmıştır.

13 IV. Henri 1598’de Vervins barışından sonra, ülkesinin iç işlerini düzeltmeye girişmişti, başnazırı Sully ile Fransa’nın özellikle ekonomik yasalarını yeniden düzenlemişti.

vermiş ya da ülkelerini yabancı boyunduruğundan, zorbalıktan kurtarmış kimselerdir. Dördüncüsü, “propagoteres” ya da “propugnatores imperii” (ülkenin genişleticileri ile savunucuları) diyeceğimiz, ünlü savaşlarla yeni topraklar alan ya da saldırganlara karşı ülkelerini yiğitçe savunanlardır. Son olarak da ülkelerini adaletle yöneten, yaşadıkları çağı uyrukları için bir mutluluk dönemi kılan “patres patriae” (yurdun babaları) gelir. Saydığımız bu son iki türe örnek göstermek gerekmez, çünkü sayısız örnekleri vardır. Uyruklar için onur sırası ise şöyledir: önce “participes curarum” (ders ortakları) diyebileceğimiz, yönetimin en ağır yükünü omuzlarında taşıyan, kralın sağ kolu diye de andığımız kimseler. İkinci olarak “duces belli” (büyük komutanlar), kral adına katıldıkları savaşlarda büyük yararlık gösterenler gelir. Üçüncü sırada “gattiosi” (gözdeler) yer alır, ancak bunların aşırı gitmemesi, kraları güç anlarda avutmanın yanı sıra halka zarar vermemesi gerekir. Dördüncüsü, “negotiis pares”, kralın buyruğunda, yüksek görevleri bilgiyle yürüten yetenekli devlet adamlarıyla görevlilerdir. En yüce sayılabilecek, ama pek seyrek erişilen bir onur da, ülkesi uğruna gözünü bile kırpmadan ölüm tehlikesine atılmaktır: M. Regulus¹⁴ ile baba oğul Deciuslar¹⁵ gibi.

14 M. Regulus, yurtseverliğiyle, kahramanlığıyla ünlü bir Romalı komutandı. İlk Kartaca Savaşı'nda Kartacalılara tutsak düşmüş, sonra Kartacalılar onu Roma'ya barış görüşmesine göndermişler, barışı kabul ettiremezse geri döneneğine söz almışlardı. Regulus Roma'da barışın kabul edilmemesini kendisi savundu, sözünde de durarak Kartaca'ya döndü, işkenceyle öldürüldü.

15 Pubnus Decius Mus, Samnite Savaşı'nda askerlerini yüreklendirmek için düşmanın ortasına atılarak ölmüş, canı pahasına Roma'ya bir zafer kazanmıştı (İÖ 341). Aynı addaki oğlu da İÖ 295'de Galyalılara karşı savaşırken aynı yolda ölmüş, Roma'ya bir zafer de o başılamıştı.

XXVIII

Öfke Üstüne

Öfkeyi bütünüyle yenme çabası, Stoacıların böbürlenmesinden başka bir şey değildir. Biz daha sağlam ilkelere dayanalım: “Öfkelenin ama günah işlemeyin. Öfkenizin üzerine güneş batmasın.”¹ Öfkenin hem derinliği hem de süresi yönünden sınırlandırılması gerekir. Burada ilkin, öfkelenme eğilimi ile alışkanlığının nasıl yumuşatılıp yatıştırılabileceğini; sonra birtakım öfkeli davranışların nasıl dizginlenebileceğini, hiç olmazsa nasıl zararsız kılınabileceğini, en sonunda da, başkalarında öfkenin nasıl uyandırılabilceğini, nasıl yatıştırılabileceğini anlatmaya çalışacağız.

Birinci durumda, yapılacak en iyi şey, öfkenin insan yaradılışında yol açtığı sıkıntılarla zararları enine boyuna düşünmektir. Bunun için en uygun zaman da, insanın öfkesinin bütünüyle yatıştığı, olup bitenler geride kaldığı zamandır. Seneca güzel söyler: “Öfke, çöken bir yapıya benzer, nereye düşse orayı da yıkar.”² *Kutsal Kitap* da bizi, “ruhunuzu sabırla kazanacaksınız”,³ diye yüreklendirir. Sabrı tükenen kimse, kendi ruhuna söz geçiremez duruma gelmiştir. Oysa insanlar, içgeleriyle soktukları yere canlarını da koyan arılara benzememeli:

1 *Kutsal Kitap*, Efesoslulara, IV, 26.

2 Luka, XX, 19.

3 Luka, XXI, 19.

Öfkenin küçültücü bir şey olduğu apaçıktır. Bunu öfkeye kapılan kimselerin güçsüzlüğünden de anlarız; çocuklar, kadınlar, yaşlılar, hastalar. Yalnız, erkekler, ödlele durumuna düşmemek için, öfkelerinin temelinde korkudan çok alaya yer vermek, böylece öfkeden doğacak zararın altında değil, çok üstünde görünmek yönünde elden gelen çabayı göstermelidirler. Kural olarak benimsenirse, yapılması çok kolay bir iştir bu.

İkinci noktaya, öfkenin nedenleri ile amaçlarına gelince, bunları başka üç kümeye ayırabiliriz. İlk neden, aşırı ölçüde alingan olmaktır, çünkü içerelemeyen bir kimse öfkelenmez; sinirli, güçsüz, darılgan kimseler sık sık öfkelenirler, sağlıklı yaradılışların umursamadığı bir sürü ufak tefek şey, onlara üzüntü olur. İkinci neden, gücendirici bir davranıştan ya da durumdan insanın aynı zamanda bir küçümseme anlamı çıkarmasıdır, çünkü küçümseme, insanın öfkesini, gücendirici durumun kendisinden daha çok körükler. Dolayısıyla, küçümsemenin neden çıktığını sezebilen kimselerin öfkesi daha bir alevlenir. Son olarak, bir kimsenin onurunu zedelennmiş duyması da öfkeyi azdıran, büyüten bir şeydir. Bundan kurtulmanın yolu da Gonsalvo'nun dediğı gibi: "Telam honoris crassiozem"dir⁵. Ama öfkeyi dizginlemenin en iyi yolu, insanın zaman kazanması, kendi kendini öç alma zamanının daha gelmediğine, ilerde nasıl olsa eline bir fırsat geçeceğine inandırması, bu arada yatışarak öfkesinden kurtulmasıdır.

Öfkeyi zararlı kapamamak için göz önünde tutulması gereken iki nokta vardır: birincisi, karşıdakine batacak acı sözler söylememek, hele kişisel sataşmalardan iyice kaçınmaktır,

4 "Açtıkları yara uğruna can veren." Vergilius, *Georgica*, IV, 238.

5 "Namusun dokusu kalın olmalı." Fernandez Gonsalvo 1453'te Kurtuba'da soylu bir aileden doğmuş. Araplara karşı savaşmış Kraliçe Isabella ile Ferdinand'ın hizmetinde çalışmış, Emevileri Granada'dan, Fransızları da Napoli'den çıkarmayı başarmış ünlü bir İspanyol komutanıydı, 1515'te öldü.

Çünkü “communia maledicta” (uluorta svgler) pek dokunmasa da, kişiye yneltilenler büyük tepki doğurur; sonra, insan öfke anında gizli şeyleri ağa vurmaktan da kaçınmalıdır, çünkü bunu yapanın herkesle arası bozulabilir. İkincisi, fkeli bir anda verilen bir kararla, herhangi bir işi koparıp atmamaktır; öfkeniz ne denli büyük olursa olsun, bir daha onarılamayacak şeyleri kırmaktan kaçının.

Başkalarını kızdırmak ya da yatıştırmak sorununa gelince, bir kimseyi kızdırmanın başlıca yolu, onu en ters, en canı sıkkın anında yakalamanız, ya da onu yukarda belirtildiği gibi, hor gördüğünüzü göstermek için elinizden gelen hiçbir şeyi geri komamanız gerekir. Karşıdakinin öfkesini yatıştırmak için ise, bu söylediklerimin tam tersini yapmalısınız. Birincide, kendisini fkelendirecek bir şeyi ona aacağınız zaman, en elverişli anını seçmeniz gerekir, çünkü ilk etki çok önemlidir. Sonra, hor görüldüğünü ileri sürerek gcendiği bir durumda, bunu yanlış anlamaya, korkuya, sinirliliğe ya da benzeri bir şeye bağlayarak, gcenmesini elden geldiğince nlemeniz gerekir.

FRANCIS BACON (Londra, 1561 - Londra, 1626). Kraliçe I. Elizabeth'in bakanlarından Sir Nicholas Bacon'ın oğludur. Eğitimi Trinity College, Cambridge'de tamamladıktan sonra, 1582 yılında sadece "üst düzey avukat"ların (*barrister*) üye olabildikleri Gray Inn'e katıldı. 1584'te Parlamento'ya seçildi. I. Elizabeth'in ölümünden sonra şansı ve önü açıldı Francis Bacon'ın. 1607'de "başyüksekavukat" (*solicitor-general*), 1613'te "başsavcı" (*attorney-general*), 1617'de kralın "Mühürdar"ı (*lord keeper*) ve 1618'de "Adalet Bakanı" (*lord chancellor*) oldu. 1621'de kendisine St Albans Vikont'u unvanı verildikten birkaç ay sonra, Avam Kamarası'na (Millet Meclisi/ House of Commons) iletilen bir dilekçeyle, yargıcılık yaptığı sırada rüşvet almakla suçlandı. Suçunu itiraf etmesi üzerine, Lordlar Kamarası (Asiller Meclisi/ House of Lords) tarafından büyük bir para cezasına çarptırıldığı gibi, ayrıca Parlamento'dan ve tüm hukuk kurumlarından atıldı, ünlü hapisane Tower'a (Kule) gönderilmesine karar verildi. Tower'da çok yatmadı ama her şeyini, doğduğu evi bile kaybetti.

Siyasi hayatındaki bu kara lekeye rağmen Francis Bacon, düşünür ve yazar olarak saygınlığını asla kaybetmedi. Aradan bunca yüzyıl geçmesine karşın hâlâ ilgiyle okunan *Denemeler*'inin yanı sıra Bacon'ın şu yapıtları da adını büyük düşünürler arasında yüceltmektedir: *Denemeler*'in ilk kitabıyla aynı yıl (1597) Bacon mesleğiyle ilgili önemli bir kitap çıkartmıştır. *Maxims of Law* (Yasanın İlkeleri) başlıklı bu kitapta geleneksel düşünceler kadar, kendi özel görüşleri de yer alır yasalar ya da hukuk üzerine. Bacon pek doğrudan filozoflar arasında sayılmasa da, kitaplarının çoğu felsefi niteliklidir. İngilizce yazdığı, 1605'te yayımlanan *The Advancement of Learning*'de bilimlerin sınıflandırılması sorununa eğilir. Sağlığında, *Denemeler* kadar popüler olan kitabı, Latince yazdığı *De Sapientia Veterum*'dur (Eskilerin Bilgeliği Üzerine). Latincesi 1609'da basılan kitabın İngilizcesi de 1619'da çıkmıştır. Bacon bu kitabında da Eski Yunan ve Latin mitoslarından ve fabllarından yaşamakta olduğu çağa değinen bilgelikler bulup çıkarır. Daha önce *The Advancement of Learning*'de değindiği bilimlerin sınıflandırılması ve açıklanması konusuna, *Instauratio Magna* (Büyük Yenilenme) ana başlığı altında dört kitap olarak tasarladığı "magnum opus"uyla geri döner. Bu dörtlünün ilk basılan kitabı, aslında ikinci kitap olan *Novum Organum* (Yeni Organum) 1620 yılında basılır. Bu kitapta Bacon "bilimsel yöntem" sorununa eğilir ve doğal bilimlerle hurafe diye adlandırdığı metafizik konuları birbirinden ayırır. Birinci

kitap olan *De Augmentis Scientiarum* (1623), *The Advancement of Learning*'in yeniden ele alınmış, Latince yazılmış halidir.

Ölümünden bir yıl sonra iki büyük yapıtı daha yayımlanır: *Instauratio Magna*'nın üçüncü kitabı kabul edilen *Sylva Sylvarum*'da (1627) Bacon bilimsel yaklaşımını ve bilimlerin çağındaki ele alınış hatalarını eleştirmeyi sürdürür. İkinci kitabıysa, çağının ütopya başyapıtı olan *New Atlantis*'tir (1627).

Bacon'ın bütün yazdıkları bu kadar değildir. İrili ufaklı pek çok yazısı daha olduğu gibi, çeşitli kişilere yazdığı mektuplar da hem düşünce dünyasını hem kişiliğinin ipuçlarını vermesi bakımından çok önemlidir.

Hiçbir gururlu adam kendini, bir sevenin sevgilisini beğenmesi gibi budalaca beğenmez, onun için “sevmekle bilgelik bir arada olamaz” sözü pek güzel söylenmiştir. Bu yalnız başkalarınca görülüp de sevilenin gözünden kaçan bir güçsüzlük değildir, en çok sevilen görür bunu, ama karşılıklı sevgide durum başkadır, çünkü sevginin çoğunlukla ya gene sevgiyle ya da için için gizli bir öfkeyle karşılık gördüğü, şaşmaz bir kuraldır.

ISBN 978-975-08-4374-7

9 789750 843747

8 TL

